

Marc PERELLÓ i SOBREPÈRE

MORO, ROBESPIERRE I HITLER: PARADIGMES
SOBRE EL PROCÉS COMUNICATIU D'UTOPIES
POLÍTIQUES EN DIFERENTS ENTORNS SOCIALS.

Treball Fi de Carrera
dirigit pel
Prof. Joan Andreu ROCHA SCARPETTA

Universitat Abat Oliba CEU
FACULTAT DE CIÈNCIES SOCIALS
Llicenciatura en PERIODISME

2010

*Les societats sempre han estat formades més
per la naturalesa dels mitjans de comunicació
a través dels quals es comuniquen els homes,
que pas pel propi contingut de la informació.*

MARSHALL MCLUHAN

Resum

Investigació acadèmica que proposa un estudi hermenèutic de les utopies polítiques de Tomàs Moro, Maximilien Robespierre i Adolf Hitler, i que hi aprofundeix amb un anàlisi teòric dels mitjans de comunicació contemporanis als autors per tal d'entendre la relació entre utopia, poder i comunicació en diversos contextos històrics i entorns socials.

Resumen

Investigación académica que propone un estudio hermenéutico de las utopías políticas de Tomàs Moro, Maximilien Robespierre y Adolf Hitler, y que profundiza en ellas con un análisis teórico de los medios de comunicación contemporáneos a los autores para entender la relación entre utopía, poder y comunicación en diversos contextos históricos y entornos sociales.

Abstract

Academic research that proposes an hermeneutic study of the political utopias of Tomàs Moro, Maximilien Robespierre and Adolf Hitler, and delves into them with a theoretical analysis of the media resources contemporary to the authors in order to understand the relationship between utopia, power and communication in various historical and social settings.

Paraules clau / Palabras clave / Keywords

Tomàs Moro – Utopia – Enric VIII – Renaixement – Humanisme – Gutenberg – Maximilien Robespierre – Revolució Francesa – Assemblée Nacional – Adolf Hitler – Mein Kampf – Joseph Goebbels – Utopies polítiques – Mitjans de comunicació

Sumari

Introducció	9
I. TOMÀS MORO	13
1. Introducció	13
2. Context històric	15
3. La utopia de Moro	16
4. La correspondència de Moro	25
5. Mecanismes comunicatius i difusió	31
6. Conclusions	34
II. MAXIMILIEN ROBESPIERRE	37
1. Introducció	37
2. Context històric	39
3. La utopia de Robespierre	41
4. Mecanismes comunicatius i difusió	51
5. Conclusions	55
III. ADOLF HITLER	57
1. Introducció	57
2. Context històric	59
3. La utopia de Hitler	61
4. Mecanismes comunicatius i difusió	65
5. Conclusions	75
IV. UTOPIES, COMUNICACIÓ, I PODER.	79
1. Del Renaixement a la Revolució	79
2. Els segles XIX i XX: auge i assentament de la relació comunicació-poder.....	84
3. Actualitat: la utopia és la mateixa persona; el missatge polític és l'espectacle.....	87
Conclusions	91
Bibliografia	94
Annexos	98

Introducció

Les utopies polítiques aglomeren un conjunt d'idees que compten amb els seus respectius precedents, i són una reacció a uns determinats esdeveniments els quals, a diferència de les idees, no tenen precedents. Els esdeveniments succeeixen sense avís previ i impliquen unes certes conseqüències. Quan parlem d'esdeveniments polítics, les conseqüències també solen ser polítiques, o com a mínim, aspiren a ser-ho. Però la seva divulgació va lligada a processos comunicatius condicionats per l'evolució social de la comunicació. Aquest és el cas que ens ocupa en aquestes pàgines d'assaig i d'investigació: les utopies polítiques i les mediacions comunicatives que les divulguen. En el transcurs dels diferents capítols que proposem al lector, veurem que mentre algunes utopies només es van quedar en aspiracions polítiques, altres es van aconseguir posar en pràctica amb totes les conseqüències que això va significar per a la història universal. Totes elles, però, es troben inserides en un context comunicatiu particular que els autors estudiats aprofiten al servei de les utopies que proposen.

Tots els casos que aquí tractem s'han d'entendre dins d'un marc històric i social d'acció-reacció. És a dir, que en un context concret succeeix un determinat esdeveniment, i en base a aquest hi ha una reacció. Per a comprendre-ho millor, ens servirem dels casos analitzats en aquesta investigació. Esdeveniment: la mort d'Enric VII i la immediata coronació d'Enric VIII. Reacció: Tomàs Moro escriu *Utopia* tot expressant que una altra forma de govern és possible. Un altre esdeveniment: El rei Lluís XVI de França mor a la guillotina. Immediatament ve la reacció: diversos polítics volen imposar la seva ideologia i entre tots ells destaca la de Maximilien Robespierre. I encara un esdeveniment més: Mor Paul von Hindenburg, segon president de la República de Weimar. La reacció no es fa esperar: Adolf Hitler, com a cap de govern, s'autoproclama Führer del tercer Reich i comença a ordenar la societat segons la utopia política que recull a la seva obra *Mein Kampf*.

El lector d'aquesta investigació es pot preguntar: *per què aquestes utopies i no unes altres?* La resposta és senzilla. Bàsicament, la opció està determinada per la necessitat de tractar utopies polítiques en moments històrics determinants per l'evolució de la comunicació i la teoria política: el Renaixement, la Il·lustració i la Modernitat. La tria dels personatges polítics i les seves utopies estan determinats per aquesta periodització i pel seu significat en la història d'occident. En primer lloc, la tria de la *Utopia* de Tomàs Moro esdevé essencial en el mateix moment en que

utilitzem la paraula utopia per designar tota ideologia política encara no concebuda com a realitat, sinó només com a concepte imaginari. Si bé és cert que Moro no és pas pioner en escriure les seves reflexions polítiques –té davant seu *La República* de Plató i *La Ciutat de Déu* de Sant Agustí, per citar-ne algunes– sí que adquireix una destacada importància ja no només perquè com hem dit, del títol de la seva obra es pren el substantiu que designarà futures concepcions polítiques imaginaries, sinó perquè la seva estètica de novel·la –que com demostrarem en el seu capítol corresponent, fuig dels tecnicismes per facilitar-ne la lectura– aconsegueix una àmplia repercussió social durant el Renaixement tant en vida del seu autor com a posteriori. Per això, creiem que il·lustra perfectament la finalitat d'aquest treball de posar en comú les utopies polítiques i la manera com aquestes són transmeses a la societat a través de diverses eines comunicatives.

Seguit del capítol dedicat a la utopia política de Moro, el següent autor que serà objecte d'estudi és Maximilien Robespierre en tant que representant del pensament il·lustrat. El conegut agitador polític francès va esdevenir una de les figures clau per entendre la Revolució Francesa. Les seves dots oratòries, amb les quals va persuadir al poble francès i als seus compatriotes polítics, el van dur a ser el rostre d'una de les etapes que marcaria un abans i un després en la història de França. Va aconseguir que els seus discursos fessin història i calessin ben endins de la societat francesa. Ajudat per tot un seguit d'amistats influents en totes les capes socials de l'època, i pels canals de comunicació social que s'anaven consolidant, va erigir-se com un home incorruptible, que al llarg d'un any va estendre per tot el país, de manera dèspota i sanguinària, el període conegut com El Terror. Aquest fet, però, no va sinó precipitar una caiguda anunciada des del moment en que les seves aspiracions de poder xoquen amb la pròpia democràcia que ell mateix defensava. Unes contradiccions cada cop més evidents i el seu excés de poder, esmicolaran la seva retòrica, la seva utopia política, i l'acabaran conduint a la mort.

En parlar de modernitat política i utopia, no podíem ometre la figura d'Adolf Hitler. Si bé en un primer moment varem considerar altres personatges històrics per formar part d'aquesta investigació (en concret pensàvem en Mao Zedong), ens varem decantar finalment per Adolf Hitler per així poder emmarcar la investigació dins del continent europeu i d'aquesta manera apreciar millor el salt tecnològic i mediàtic que s'hi produeix amb el pas dels anys. Al capítol de Hitler hem volgut donar un important accent a la persona en sí mateixa, així com a la seva obra *Mein Kampf*, com a contrapartida als nombrosos estudis que focalitzen el seu camp de treball en Goebbels i la seva propaganda, dos temes que sí bé són necessaris per entendre la

difusió de la utopia de Hitler i que nosaltres també ressenyarem, entenem que no poden restar importància al llibre on neix la ideologia del Führer, el *Mein Kampf*, ni a la propia personalitat de Hitler, molt influent en el seu èxit. Donem relleu a les mediacions comunicatives que permeteren divulgar la seva utopia política.

Sabent el perquè d'aquests autors, i havent-los investigat tant a ells com a les seves utopies polítiques, ens servirem dels importants coneixements teòrics sobre els mitjans de comunicació que experts com Peter Burke o Manuel Castells ens han escrit per tal d'apropar-nos a la complicada maquinaria comunicativa que hi ha rere els propis mitjans i rere la política, i proposarem noves premisses tant en les conclusions pròpies de cada capítol com a les conclusions generals de la investigació, que esperem satisfacin al lector i l'apropin al lligam que hem volgut establir entre comunicació, utopia i poder polític.

Tots els capítols de la nostra investigació –a excepció de l'últim– contenen una breu introducció seguida d'una contextualització històrica que pretén acostar al lector a la realitat social en la qual es desenvolupen els fets i que resulta fonamental per entendre el perquè de les utopies polítiques que s'hi donen lloc. D'aquesta manera es resol la part més històrica de la investigació, i es passa seguidament a l'estudi hermenèutic de les pròpies utopies. Si bé la limitació d'espai en el qual es requereix desenvolupar aquesta investigació no ens permet explorar en la totalitat del contingut de les utopies polítiques que tractem, sí que hem pogut sintetitzar aquelles parts que més influència van exercir sobre la realitat social del moment. Havent introduït el lector a l'època, al personatge i a la seva utopia, ens arriba el moment de parlar dels canals de comunicació a través dels quals són distribuïdes les utopies polítiques, i fer una reflexió acadèmica sobre la teoria dels mitjans de comunicació que ens acosti a l'evolució històrica dels mecanismes comunicatius i a l'estreta relació que aquests tenen amb el poder polític.

I. TOMÀS MORO

El primer autor que afrontem amb el nostre estudi és l'artífex del propi terme utopia: Tomàs Moro. Obrim aquest capítol amb una introducció a la seva persona i amb un repàs al context històric, sobretot per la part sociopolítica, que ens ajudarà a comprendre més àgilment el perquè de la seva obra *Utopia* i també el fet pel qual aquesta és encara avui dia una obra de referència per a molts estudiosos, i marca les pautes de moltes investigacions de comunicació política com és aquesta nostra. D'aquesta manera podrem comprendre millor els elements comunicatius que determinen la transmissió del seu pensament utòpic.

1. Introducció.

Tomàs Moro neix al 1478 en el sí d'una família benestant londinenca. El seu pare i el seu avi tenien una destacada trajectòria jurídica, fet que va influenciar Moro a seguir el mateix camí¹. Al llarg de la seva vida va exercir com a professor, advocat i jutge fins a esdevenir canceller del rei Enric VIII². Va ser el mateix monarca anglès qui va ordenar l'execució de Moro l'any 1535 després que l'escriptor es negués a reconèixer Enric com a cap suprem de l'església d'Anglaterra.

Dos moments de la seva vida l'afecten especialment: d'una banda, la prematura mort de la seva mare quan ell només comptava amb sis anys; d'altra, l'òbit també de la seva primera esposa³. La pèrdua de dues figures femenines tant importants en la seva vida, és possiblement la raó per la qual Moro va defensar la importància de l'educació de la dona en un època en que se les menystenia intel·lectualment i va proveir les seves filles d'una ampla educació intel·lectual⁴. Sembla ser, però, que ni la dedicació als seus fills, ni la seva feina com a jurista, i tampoc les seves amistats intel·lectuals, van aconseguir distreure la ment de Tomàs Moro dels problemes socials que l'envoltaven, fins a trobar-se "desesperat", segons afirmen alguns historiadors⁵. Precisament, és a través de la lectura de la seva correspondència, quan podem observar a un Tomàs Moro plenament afectat per la realitat sociopolítica de l'època. Així ho comenten els estudiosos Frank i Fritzie Manuel que parlen del humanista anglès dient-ne que aquest "havia nascut en una vall de

¹ MORO, Tomàs, *Utopia*, Joan Valls i Royo Ed., Barcelona, La Llar del Llibre, 1988, p. 9.

² Ídem, p. 10.

³ MANUEL, Frank, *El pensamiento utópico en el mundo occidental*, Madrid, Taurus, 1981, p. 186.

⁴ WILCOX, Helen, *Women and literature in Britain: 1500-1700*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 21.

⁵ MANUEL, Frank, *Op. cit.*, p. 167.

llàgrimes”, la vida del qual “era una constant cerca de la salvació, de la comunió amb Déu i de l’alliberament de l’anima de la presó del cos”, i afirmen que Moro sempre va desitjar una “*vita contemplativa*”⁶.

D’aquesta complexitat terrenal i espiritual, i sobretot del compromís que Moro sentia cap als homes en tant que humanista, neix *Utopia*, el seu primer llibre⁷. Fins aleshores, a Moro només se’l coneixia per haver traduït obres d’autors varis i per haver compost i escrit alguns epigrames i poesies menors. D’aquesta manera, *Utopia* es convertirà en la seva obra més ambiciosa⁸. En aquesta, Moro reconeix els punts dèbils de la societat anglesa de principis del segle XVI, i relata la vida en una illa, Utopia, regida per un perfecte ordre polític i social basat en la riquesa comuna o *commonwealth*⁹. La lectura d’*Utopia* ens mostra la visió d’una societat justa, molt fraternal, en la que els luxes i la propietat privada no hi tenen cabuda, i on els sobirans són escollits pel poble, quelcom impensable en l’època de Moro, quan aquesta era una qüestió de llinatge reial transmès a través d’herències centenàries i altres acords familiars. Precisament aquest punt democràtic de la seva obra ha fet que se la comparés àmpliament amb *La República*, de Plató. La influència que va tenir el filòsof grec s’entén si tenim en compte que Moro va viure en un moment en el qual els estudiosos anglesos estaven recuperant els escrits dels filòsofs clàssics, en particular dels grecs, per tal d’estudiar-los i apropar-se al ideal “d’home íntegre” que propugnaven els seus escrits retòrics¹⁰.

Per tal de deixar constància del seu desencantament amb la societat de l’època, Moro va escriure la seva *Utopia* de manera amena i seguint la persuasió del públic a través d’una rondalla que pretenia buscar la reflexió del lector en qüestions de gran transcendència¹¹. L’obra consta de dos llibres: El Llibre I és una conversa sobre la situació sociopolítica d’Anglaterra; el Llibre II és la descripció de la república d’*Utopia* i és el llibre en el qual basem principalment aquesta investigació.

⁶ Ídem, p. 168.

⁷ Ídem, p. 186.

⁸ Ídem.

⁹ CRAWFORD, John, *Discourse: Essay on English and American literature*, Amsterdam, Rodopi, 1978, p. 171.

¹⁰ MANUEL, Frank, *Op. cit.*, p. 168.

¹¹ Ídem, p. 174.

2. Context històric.

Tomàs Moro va créixer en mig d'una Anglaterra sense massa ambicions. S'acostava el final del segle XV i el monarca d'aleshores, Enric VII, causava indiferència al seu poble. S'ha escrit d'ell que va ser un monarca "fred, calculador i prudent". Les unions matrimonials amb la reialesa europea resumeixen la política exterior d'un monarca que no va liderar cap guerra. Si bé aquest fet va afavorir un llarg període de pau, això no va ser suficient com per entusiasmar una població que s'havia de resignar a recordar amb orgull els seus vells temps¹².

En ple Renaixement¹³ començarà un nou segle, el XVI, i amb ell arribarà l'auge de l'Humanisme¹⁴, una concepció filosòfica que, com veurem en aquest capítol, impregnarà d'arrel tot el pensament de Tomàs Moro. El nou segle també va significar nous canvis a la corona. Així, l'any 1509 va ser testimoni de la mort d'Enric VII i de l'ascensió a la corona del seu fill, Enric VIII.

Mentre va ser jove, Enric VIII va destacar pel seu bon estat físic: li agradava l'atletisme, la caça, el tenis i la lluita cos a cos. També sabem que va tenir nocions de teologia i de música, i que els ambaixadors estrangers en parlaven meravelles¹⁵. Amb aquestes aptituds, tothom, inclòs Tomàs Moro, tenia les seves esperances posades en el nou monarca Enric VIII¹⁶. Tant aquest com el seu pare formaven part de la família dels Tudor¹⁷. Un dels temes que més preocupava a aquesta família de llinatge reial era l'auge de poder de l'església, ja que les terres que pertanyien al clero estaven exemptes de la justícia reial. Aquest fet va arribar inclús a enfrontar a Tomàs Moro, com a canceller del rei, contra els seus propis principis religiosos¹⁸, i es que si bé l'humanista anglès sempre aconsellava al seu rei mirant pel bé d'aquest, també tenia ben clar que "allò sagrat havia de romandre sagrat"¹⁹.

¹² ELTON, Geoffrey, *England under the Tudors (Volume 4)*, New York, Routledge, 1991, p. 70.

¹³ El Renaixement va ser un període de gran activitat cultural iniciat a Itàlia i que es va estendre per Europa entre els segles XV i XVII i que marca la recuperació del pensament hel·lenístic. Cfr. CREIGHTON, Mandell, *The Early Renaissance in England*, Charleston, BiblioLife, 2009, p. 6-8.

¹⁴ L'Humanisme és la creença en la unitat i la igualtat de l'espècie humana, així com en el potencial de què està dotat l'ésser humà per a realitzar-se i perfeccionar-se mitjançant els seus propis esforços i els de conciutadans. Cfr. CABEDO, Salvador, *L'aventura de l'ésser humà: una aproximació a l'antropologia*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2006, p. 232.

¹⁵ ELTON, Geoffrey, *Op. cit.*, p. 70.

¹⁶ Cfr. Cap. I. Punt 4.2. Carta de Moro al rei Enric VIII. Londres, 1509.

¹⁷ MANUEL, Frank, *Op. cit.*, p. 169.

¹⁸ Ídem, p. 168.

¹⁹ Ídem, p. 169.

En l'àmbit nacional, la reialesa i la noblesa decideixen que el futur d'Anglaterra no pot dependre de l'agricultura, com havia estat fins ara, sinó que ha de renovar-se i dirigir-se cap a una altra via. Això provocarà l'ira dels pagesos, que veuran com es queden sense feina en favor de l'explotació de la ramaderia, sobretot d'ovelles, de les quals en volen la llana per a competir en els nous mercats tèxtils europeus²⁰. En l'aspecte internacional, per primera vegada s'estava viatjant a Amèrica i Àsia, i per tant, es van conèixer noves cultures i religions que feien necessària l'obertura als nous punts de vista que anaven sorgint. Així, l'Humanisme predicava la tolerància entre els diferents pobles i obria noves vies de culturització fins ara inexplorades²¹.

En aquest període també es va tornar a inventar el món tal i com es coneixia. Després que Cristòfor Colom descobrís Amèrica l'any 1492, la cadena de nous coneixements que es van realitzar resulten altament significatius pel curs de la història: Joan de la Cosa dibuixa el primer mapa mundi que inclou les noves terres descobertes; Nicolau Copèrnic formula la teoria de l'heliocentrisme; i Martin Behaim crea el primer globus terraqüi²². A la part científica, plena d'èxits com acabem de veure, se l'hi ha d'afegir la part cultural. No tan sols es van recuperar les arts com a bandera d'una nova època, sinó que es pot afirmar que el Renaixement va ser el punt culminant per a les arts com la pintura, l'escultura i l'arquitectura, essent Miquel Àngel, Rafael Sanzio, Sandro Boticelli i Leonardo Da Vinci, alguns dels seus màxims exponents²³. Enmig d'aquest context d'auge cultural, Moro hi faria una important aportació al deixar constància de la seva *Utopia*.

3. La utopia de Moro.

Com ja hem observat, Moro va viure en un període de grans canvis socials i culturals, una etapa certament complexa a nivell històric i que, amb l'arribada d'un nou monarca al tro d'una banda, i l'auge del Renaixement d'altra, divisava un nou avenir per Anglaterra i la seva gent. Ara que ja coneixem la situació històrica i personal de Tomàs Moro, ens disposem a desgranar alguns dels aspectes que considerem més essencials de la seva obra *Utopia*.

Primerament, hem de saber diferenciar els llibres dels que consta *Utopia*: El Llibre II i el Llibre I, que van ser publicats al 1515 i 1516 respectivament. Si bé això pot

²⁰ MORO, Tomàs, *Utopia*, Llatzer Bria i Perau Ed., Madrid, Alhambra, 1987, p. 2

²¹ Ídem.

²² Ídem, p. 4.

²³ Ídem

semblar confús, té una senzilla explicació: L'obra *Utopia* va néixer com un sol llibre²⁴ que contenia la utopia política de Tomàs Moro explicada com una rondalla a través d'una illa fictícia i la manera com s'organitzaven i vivien els seus habitants. El fet que els lectors s'ho poguessin prendre més com una narració irreal que pas com la crítica política que pretenia ser²⁵, va fer que Moro publicués un preàmbul que servís com a introducció al relat sobre *Utopia*²⁶.

Així, en el Llibre I hi trobem un diàleg en el que participen el propi Moro, el seu editor Peter Gilles, i un personatge fictici anomenat Rafael Hytlodeu. La conversa que mantenen gira principalment entorn de qüestions socials, polítiques i econòmiques de l'Anglaterra contemporània a Moro, i que els tres personatges comenten amb l'afany que el lector hi reflexioni. Alhora, allò de què parlen es converteix en el preàmbul de la història d'*Utopia*. D'aquesta manera, l'any 1518, quan *Utopia* es publica de manera definitiva, al preàmbul se l'anomena Llibre I i el relat original passa a ser el Llibre II per un senzill ordre lògic dels continguts.

Sabent això, passem ara a centrar-nos en el Llibre II, que és el que conté la utopia política de Tomàs Moro. La lectura de l'obra ens acostava a una illa anomenada Utopia on molts dels problemes més comuns de l'Anglaterra contemporània de Moro, com la mendicitat, la pobresa o la delinqüència, han desaparegut gràcies a l'eliminació de la propietat privada²⁷, una premissa que esdevé l'eix central de tota l'obra²⁸. En aquest aspecte, es creu que Moro es podria haver vist influenciat per l'imperi inca en saber que aquest mancava de propietat privada i de moneda²⁹.

Al llarg del relat, Moro ens parla en primera persona però en la pell d'un personatge fictici -un navegant- sobre què és l'illa d'Utopia i de com està organitzada. Sota la premissa d'haver passat cinc anys en aquesta illa, i per tant, tenint-ne un ampli coneixement, el navegant en descriu la geografia, les ciutats, els magistrats, els oficis, les relacions personals i familiars, l'agricultura, la dedicació militar, els esclaus i la religió. Plantejar una utopia política d'organització social a través d'un emplaçament imaginari no era un fet nou. En aquest sentit, la *Utopia* de Moro segueix l'estela d'obres anteriors com la *República* de Plató o *La Ciutat de Déu* de

²⁴ CRAWFORD, John, *Op. cit.*, p. 141.

²⁵ Ídem.

²⁶ MORO, Tomàs, *Utopia*, Teresa Suero Ed., Barcelona, Bruguera, 1978, p. 27-30.

²⁷ Ídem, p. 171.

²⁸ MANUEL, Frank, *Op. cit.*, p. 178.

²⁹ MORO, Tomàs, (Teresa Suero Ed.), *Op. cit.*, p. 29.

San Agustí³⁰, les quals també presentaven un tipus d'organització social inèdit a la seva època.

Moro va escriure aquest Llibre II mentre era a Anvers, a la Regió de Flandes, on s'hi donaven trobada nombrosos intel·lectuals per intercanviar informacions sobre el Nou Món i tot tipus de notícies culturals. Un cop va haver tornat a Londres i va tenir enllestit *Utopia*, el va enviar al seu amic Erasme de Rotterdam, i aquest va decidir publicar-lo a través del seu editor i sense que Moro ho sabés³¹, per primera vegada, a la ciutat de Louvain al 1516. Gràcies a aquestes còpies que el seu amic Erasme l'hi havia publicat, Moro va poder donar a *Utopia* una petita difusió en el seu cercle personal d'amistats per tal de recollir el que en termes comunicatius se'n diu *feedback* i què és el ressò, bo o dolent, que ha produït el teu missatge. Un cop va haver contemplat els diversos comentaris i va fer les correccions pertinents, així com hi va afegir un preàmbul que transformaria *Utopia* en dos llibres, Moro va firmar i autoritzar la publicació a gran escala de la seva obra³².

El llibre va tenir una gran acollida i de seguida va ser traduït a diverses llengües³³, però d'això en parlarem més endavant, quan ens submergirem de ple en els processos comunicatius que van fer possibles la distribució de la utopia de Moro. Primerament, volem proposar una visió general dels continguts de l'obra, un anàlisi que pretén acostar-nos millor a la ideologia de l'humanista anglès. Tanmateix, aquest endinsament al pensament utòpic de l'autor que estem tractant el repetirem per a cadascun dels personatges històrics que hem triat per aquesta investigació. Conèixer millor els continguts dels seus discursos ens permetrà fer un millor estudi dels mecanismes comunicatius que envolten la difusió de les utopies polítiques. Tot seguit, passem a desgranar els punts que hem considerat més adequats per tal de representar els vèrtexs sobre els que gira *Utopia*.

3.1. *La capital de l'illa.*

Moro comença la seva utopia parlant-nos de com és *Utopia* en sí. Aquesta illa, amb forma de lluna de quart creixent, té un total de cinquanta-quatre ciutats, totes elles

³⁰ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 71.

³¹ CRAWFORD, John, *Op. cit.*, p. 141.

³² Ídem.

³³ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 71.

espaïoses i magnifiques³⁴. Entre ciutats veïnes i ha una separació de vint-i-quatre milles³⁵, de manera que es pot anar a peu d'una a l'altra en una sola jornada.

La capital de l'illa du per nom Amauroto i se'ns explica que n'és la capital degut a la seva localització cèntrica i accessible per a tothom. Moro la defineix com el mèlic del país³⁶. Allí s'hi discuteixen totes les lleis i altres afers que concerneixen a tot el país sencer. Amb Amauroto, Moro fa una indiscutible reproducció del seu Londres natal, tant en localització com en poder, i hi reconeix els punts dèbils de la societat anglesa³⁷. Tanmateix, el nom que Moro tria per a la capital no és a l'atzar. Amauroto³⁸ ve del grec antic -idioma en el qual Moro era un expert- i significa ciutat enfosquida, fet que es pot interpretar de dues maneres. La més lògica, és que el canceller estableixi un símil entre el nom de l'illa i la coneguda foscor de Londres provocada pel mal temps i la boira. També es pot entendre el nom amb una connotació més política, ja que a la capital és on es prenen les decisions que afecten a tot un país, i per tant sempre hi ha la possibilitat que hi pugui aparèixer una boira negra que enfosqueixi la pràctica política a través de la cobdícia i de les males arts. I és que encara que això no succeeixi a l'Amauroto de Moro -com veurem a continuació- no hem d'oblidar que *Utopia* vol ser una crítica constructiva a la societat anglesa d'aleshores, de manera que Tomàs Moro hi va incloent certs aspectes que, com ja hem dit, fàcilment es poden relacionar amb la seva Anglaterra natal³⁹. Moro ens descriu totes les ciutats com a planes, construïdes i traçades pensant en l'aprofitament del sol i del vent, amb cases de tres pisos que s'atorguen per sorteig a les diferents famílies, i que cada deu anys es tornen a sortejar. Totes les cases són de fàcil entrada i sortida per a tothom, ja que ningú posseeix res d'especial valor. D'aquesta manera Moro es reafirma en una de les premisses que més insistentment defensa al llarg de tota l'obra i que resa que "tot és de tothom"⁴⁰.

3.2. L'agricultura.

Després d'una breu descripció de l'illa i la seva capital, el text es mou cap als seus habitants i explica com s'organitzen. Així, Moro parla de famílies compostes per quaranta persones, amb un Pare i una Mare assignats per edat. Aquestes famílies

³⁴ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 167.

³⁵ Les milles que utilitzaven els anglesos eren les milles romanes, és a dir, que cada milla equival a mil passes o 1478,50m.

³⁶ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 167.

³⁷ CRAWFORD, John, *Op. cit.*, p. 141.

³⁸ De l'adjectiu grec αμαυρωτόν que significa fosc o atenuat.

³⁹ CRAWFORD, John, *Op. cit.*, p. 141.

⁴⁰ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 171.

treballen al camp per torns. Quan han passat dos anys, vint dels membres de la família van a viure a la ciutat, i vint de la ciutat els substitueixen, aconseguint així que, en un termini mig, tothom estigui entrenat en les feines del camp. Amb això Moro vol aconseguir que tothom sigui d'ajut en època de recol·lecta⁴¹.

És en aquest punt quan podem destacar la importància que Moro dóna a l'agricultura. En aquest sentit, observem que l'autor té una postura conservadora respecte al futur de l'economia anglesa, i és que com ja hem explicat al nostre apartat dedicat al context històric⁴², el rei Enric VIII volia encaminar la nova economia cap al comerç tèxtil⁴³, i deixar enrere l'agricultura, principal font de subsistència fins aleshores. És per això que aquest punt de l'obra de Moro adopta una forta importància, ja que és una premissa completament oposada a la del monarca anglès. La importància que l'autor dóna a l'agricultura és tan alta que fins i tot ens relata com el seu ideal social és aquell en que tothom participa de l'agricultura i per tant de l'alimentació, element bàsic per a la subsistència de qualsevol poble. Precisament, avui dia i des de fa algunes dècades estem vivint el problema de l'emigració del camp a la ciutat, també anomenat èxode rural, que fa que cada dia hi hagi menys agricultors i ramaders, i que els pocs que s'hi dediquen estiguin regits per grans corporacions alimentistes. Sembla ser doncs, que fa cinc segles, Moro ja intuïa una situació relativament semblant i temia perquè així pogués ser.

L'escriptor anglès apunta que a l'illa d'Utopia, cada ciutat produeix no només la collita suficient per a la seva gent, sinó molta més per si es donés el cas que fes falta menjar a una població veïna a causa de que la seva recol·lecta no hagués anat tant bé com s'esperava. Aquest sentiment, que podem qualificar d'altruista, és present a tota l'obra, i és que Moro defensa la universalitat del que avui són drets per nosaltres -com l'alimentació o l'educació- i mai els restringeix a aquells amb diners, sinó que hi dóna accés a tothom⁴⁴.

El capítol dedicat a l'agricultura l'acaba Moro referint-se al seu ideal de que tothom passi dos anys al camp, afirmant que als pobles d'*Utopia* la recol·lecta es podia fer en un sol dia, de manera que si unim la gent que ja és al camp amb els que són a la

⁴¹ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 168.

⁴² Cfr. Cap. I. Punt 2. Context històric.

⁴³ MORO, Tomàs, (Llatzer Bria i Perau Ed.), *Op. cit.*, p. 2.

⁴⁴ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 175-180.

ciutat però que també van ser agricultors almenys dos anys, obtenim que la col·lecta dels fruits es pot fer “quasi bé en una sola jornada”⁴⁵.

3.3. *Els Magistrats.*

El procés de formació de govern comença pels propis utopians. A nivell individual, tots voten un candidat a Príncep. En grup, cada trenta famílies, trien un Magistrat. Un cop triats, aquests tenen una doble votació: per una banda, cada deu d'ells escolliran un Magistrat Superior, també anomenat Tranibor, el total dels quals seran els assessors del Príncep. Per l'altra, també són ells els que trien, entre els quatre candidats a Príncep més votats pel poble, a qui finalment serà Príncep d'Utopia⁴⁶. En aquest punt veiem com Moro renega de l'herència familiar que es produeix als regnes de tot Europa, on no governen els més vàlids sinó els fills d'uns i d'altres, per mera dinastia monàrquica.

Tomàs Moro presenta un poble sense rei però amb príncep, encara que per a Moro el príncep no tingui res de monàrquic, sinó que és el que avui entendríem com a Cap de Govern escollit democràticament. No en va Moro parla d'Utopia com una república⁴⁷. Els Tranibors es reuneixen amb el príncep cada tres dies i a vegades més freqüentment, per a tractar els afers de la república, sovint relacionats amb temes de negocis. A les seves deliberacions també hi assisteixen dos Magistrats diferents cada vegada. Moro explica que al Senat d'*Utopia* no s'hi pren cap decisió al mateix dia de ser proposada la qüestió concreta. Per als afers del poble ha de passar com a mínim un dia per tal que tothom tingui temps a reflexionar sobre allò que s'ha parlat. Per a les qüestions que afecten a la república, no s'aprovarà cap resolució sense que aquesta hagi estat discutida almenys durant tres dies⁴⁸.

És cert, com a vegades s'ha fet remarcar⁴⁹, que en els seus epigrames, Moro prefereix la república a la monarquia com a forma ideal de govern⁵⁰, mentre que a *Utopia*, entenem que per ser la primera crítica que publicava, i per tant, per guardar-se en salut, Moro prefereix parlar d'una monarquia limitada amb un Príncep, això sí, escollit democràticament i condicionat per les lleis. El pensament antitirànic i antiabsolutista es manté, en Moro, amb gran continuïtat i coherència des de l'època

⁴⁵ Ídem, p. 169.

⁴⁶ Ídem, p. 173-174.

⁴⁷ DE SILVA, Álvaro, *Un hombre para todas las horas: La correspondencia de Tomás Moro 1499-1534*, Madrid, Rialp, 1998, p. 76.

⁴⁸ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 173.

⁴⁹ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 61.

⁵⁰ Ídem.

dels seus estudis jurídics. En els Epigrames⁵¹, que va escriure al 1518, dos anys després de la publicació d'*Utopia*, l'autor torna a posar de manifest la seva creença antiabsolutista⁵².

3.4. Els oficis i el treball.

Moro obre aquest punt posant l'èmfasi novament sobre l'agricultura. I és que després de dedicar-li el primer punt dins d'*Utopia*, ara en torna a parlar amb cura i afany abans de mencionar cap altre ofici. Així, podem llegir:

Hi ha un sol ofici comú per a tothom, homes i dones: l'agricultura. Ningú no n'és eximit. Des de petit, tothom n'ha d'aprendre; una part, a l'escola mitjançant instruccions teòriques, una altra part al camp, on els duen com si fos una mena de passatemps, però no només per a mirar sinó amb avinentesa per a exercitar el cos i, fins i tot, per a fer pràctiques⁵³.

No és estrany que Moro insisteixi tant en la importància de l'agricultura. En aquells temps, l'agricultura era la subsistència de tot Anglaterra⁵⁴, i no obstant això, el Rei Enric VIII estava aprovant un cúmul de noves lleis enfocades a canviar la productivitat agrícola dels anglesos per la ramadera⁵⁵ i així competir amb altres nacions europees que ja feien de la ramaderia, i sobretot del teixit, el seu eix de comerç. El cost d'aquest mercantilisme resulta ser molt elevat: atur, emigració, explotació dels conreus i dels pagesos, i per damunt de tot, acumulació de riqueses per uns i de misèria pels altres⁵⁶. Amb aquest panorama desolador, és normal que Moro volgués dotar l'agricultura d'una renovada importància en front de nous oficis o vies de comerç que tot just començaven a desenvolupar-se. Moro prossegueix la seva narrativa acostant-nos, ara sí, a la resta d'oficis que practicaven els utopians. Aquests eren d'allò més artesanals: el treball de la llana i del lli, la fabricació de cantis, gerres i altres ceràmiques, la ferreteria, i la fusteria. L'autor afirma que per tal de prevenir enveges, la vestimenta dels utopians és per a tots igual⁵⁷.

⁵¹ Un epigrama és una composició poètica breu que expressa una idea de manera satírica.

⁵² MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 61.

⁵³ Ídem, p. 174.

⁵⁴ MORO, Tomàs, (Llatzer Bria i Perau Ed.), *Op. cit.*, p. 2.

⁵⁵ Ídem.

⁵⁶ Ídem.

⁵⁷ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 175.

3.5. *La dedicació militar.*

L'opinió de Moro respecte a la guerra queda clara des del moment en que arrenca el capítol dient que els utopians “tenen per total abominació les guerres”⁵⁸. Més endavant, també afirma que pels habitants de l'illa, “no hi ha res més mancat de glòria que la glòria guanyada per la guerra”⁵⁹.

Tot i aquesta posició clarament antibel·licista, Moro assegura que es pot fer ús de la força si bé és menester “defensar les seves fronteres o expulsar de les terres dels seus amics els enemics invasors o per tal d'alliberar amb les seves forces algun poble oprimat per la tirania del jou i esclavitud d'un tirà”, i conclou que, d'aquesta manera, la guerra queda com un recurs a utilitzar només “per motius humanitaris”⁶⁰. L'autor anglès proposa una manera d'estalviar-se morts al camp de batalla: els suborns. Diu que els utopians –i per tant, ell mateix– hi estan a favor. Així s'expressa Moro quan en parla:

Aquests costums de posar preu i de comprar l'enemic, reprovats en altres llocs com a mala acció d'un esperit degenerat, ells ho tenen a glòria, com homes prudents que, d'aquesta manera, acaben les guerres més grans sense cap mena de combat⁶¹.

Avui dia no ens semblaria gens ètic oferir un suborn ni molt menys acceptar-lo, i de fet Moro ja diu que a la seva època tampoc, però ell es justifica dient que pels utopians, aquesta és una manera d'estalviar-se morts al camp de batalla i de crear confusió, ja que de seguida que algú accepta un suborn i la resta de combatents se'n assabenten, comença a regnar la incertesa a les files enemigues, i per tant, aquestes són més fàcils d'atacar, ja que no es refien ni dels seus propis companys.

3.6. *Les religions.*

Acabem l'espai dedicat a desglossar aquelles parts sociopolítiques més importants de la *Utopia* de Moro parlant de les religions, capítol que ell mateix deixa pel final de la seva obra, i on trobem interessants revelacions que treuen a la llum l'amor de Moro per Crist i la seva figura.

Són diverses les religions no solament a l'illa, sinó també a cada una de les ciutats; les unes veneren com a déu el sol, altres la lluna i altres diferents astres errívols (...) però la

⁵⁸ Ídem, p. 225.

⁵⁹ Ídem.

⁶⁰ Ídem.

⁶¹ Ídem, p. 229.

majoria, de molt i encara la més il·lustrada, no accepten res d'aquestes coses i adrecen el pensament vers un cert numen desconegut, etern, immens, inexplicable, que està per damunt de la comprensió de la ment humana⁶².

Amb aquesta idea ens trobem davant d'una de les afirmacions més progressistes de Moro. No ens parla de Déu com a ésser bondadós i d'imatge humana, sinó que ens en parla com a "ésser desconegut i inexplicable". Si això no fos prou sorprenent, també convida a la pluralitat religiosa quan afirma que "tothom adora coses diferents" i que "ningú es perseguit per allò en que cregui", però que alhora tots els utopiàns "coincideixen en un Summe Déu"⁶³.

Aquesta manera oberta de parlar de la pluralitat religiosa de la que fa gala Tomàs Moro va dur problemes en el moment de traduir la seva obra al territori espanyol. Medinilla y Porres, primer traductor al castellà de la *Utopia*, va haver d'esquivar les dificultats que li va posar la Inquisició espanyola, i va interpretar erròniament i a propòsit el pluralisme del que parla Moro com a pluralisme dins d'una sola religió, quan el text original de Moro parla clarament de moltes religions com a tals⁶⁴. No obstant aquesta obertura de Moro a la pluralitat religiosa dins *Utopia*, cal recordar que l'humanista anglès va ser un fervent creient que perseguia amb afany l'heretgia⁶⁵ a les terres d'Enric VIII tal i com feia la Inquisició arreu d'Europa. Per exemple, així com a *Utopia* l'autor insisteix en la seva postura de pluralitat, a la vida real Moro mai va acceptar el Protestantisme encara que, tot i les crítiques als postulats de Martí Luter, Moro també era conscient de la corrupció dels estaments eclesiàstics i n'advocava per un canvi⁶⁶. Encara avui és incert el per què Moro es contradia precisament parlant de religió, l'aspecte més important per a la seva vida⁶⁷, i a *Utopia* accepta el pluralisme però a la vida real no.

També és interessant observar que Moro creu que "el temor més religiós envers l'ésser superior és el màxim i gairebé únic estímul per a la virtut"⁶⁸. Curiosament no torna a fer cap referència a aquesta premissa, si bé tot l'apartat religiós n'està impregnat quan, per exemple, remarca amb èmfasis l'honorabilitat i el respecte que tothom té als sacerdots dins l'illa. Lamentablement, tampoc fa menció d'aquest temor religiós a les seves cartes. Es tracta, però, d'un tema molt interessant, ja que

⁶² Ídem, p. 237.

⁶³ Ídem, p. 237-240.

⁶⁴ Ídem, Nota 119, p. 271.

⁶⁵ MORO, Tomàs, (Teresa Suero Ed.), *Op. cit.*, p. 25-26.

⁶⁶ DE SILVA, Álvaro, *Op. cit.*, p. 40.

⁶⁷ Ídem.

⁶⁸ Ídem, p. 15-33.

presenta la religió com una via de respecte cap a les arts, o com sempre s'ha dit, com a guia moral i necessària de la societat.

Per tancar aquest punt, podem dir que Moro presenta un govern amb un príncep, però tot plenament democràtic; uns ciutadans que no valoren els bens ni la riquesa, sinó els estudis i la religió; una societat sense propietat privada; una gent tolerant; i sobretot, una eficaç organització en la vida social i del treball, on cada cosa té el seu lloc i el seu moment. Tota l'illa és com una gran família⁶⁹. L'obra de Moro, per tant, està construïda amb elements racionals, imaginats però ben enquadrats, i amb molta fe dipositada sobre l'optimisme humanista i les possibilitats de la raó humana i de la bondat humana naturals⁷⁰.

4. La correspondència de Moro.

En aquest capítol de la nostra investigació sobre la comunicació política, i ja havent desglossat els trets més fonamentals de la *Utopia* de Tomàs Moro, analitzarem ara el fons i la importància que va tenir la correspondència de Tomàs Moro per a transmetre part de la seva ideologia i donar a conèixer *Utopia*.

En vida de Tomàs Moro, el carteig entre amics representava l'únic mitjà de comunicació a distància del que es té constància. Sabem que l'activitat d'escriure cartes era molt apreciada i que se'n feien moltes⁷¹. Erasme de Rotterdam, molt apreciat com amic per Moro, definia la correspondència com una "conversa entre amics en la distància"⁷². Amb només vint-i-un anys, Moro ja es cartejava amb força gent. Se'n conserven més de quatre-centes cartes, encara que segurament en va escriure moltes més. Algunes d'elles, les més destacades i sobretot aquelles que guarden relació amb *Utopia*, les volem analitzar a continuació, ja que, a més a més del propi llibre, Moro també va utilitzar les cartes per a parlar de tot allò que l'amoïnava o l'apassionava. A continuació reproduïm i comentem els textos més rellevants per l'objectiu de la nostra investigació, i veurem com l'humanista anglès ja hi destil·lava un anhel de canvi governamental.

⁶⁹ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 73.

⁷⁰ Ídem, p. 71.

⁷¹ RAYMOND, Joad, *News networks in seventeenth century Britain and Europe*, New York, Routledge, 2006, p. 19.

⁷² SELDERHUIS, Herman, *The Calvin Handbook*, Grand Rapids, Eerdmans Publishing, 2009, p. 216.

4.1. *A John Colet. Londres, 1504.*

Colet va ser un important sacerdot i humanista contemporani a Moro, que va estudiar a Cambridge i va donar classes de teologia a Oxford. Colet era diaca de la Catedral de Sant Pau a Londres, on hi va fundar l'escola Sant Pau per a fomentar la fe entre els més joves. Moro li escriu:

Què hi ha a la ciutat que mogui a un a viure bé? Quan un home s'empeny amb les seves pròpies forces a escalar el camí costerut de la santedat, la ciutat l'empeny cap avall amb mil maquinacions diferents i li absorbeix amb altres mil seduccions. Arreu on un vagi, res ressona sinó l'amor fingit i els verins embafadors de perfectes aduladors, i d'altra banda, odis ferotges, baralles, l'estrèpit de la plaça murmurant contra un ⁷³.

En el moment d'escriure aquestes paraules Moro només compta amb vint-i-sis anys. La manera com s'expressa, però, és la d'una persona molt erudita en el camp de les lletres. Si no fos perquè sabem l'edat que tenia, la manera compungida com sonen les seves paraules bé ens podrien fer pensar que les escriu algú quasi retirat del camp polític poc després d'haver vist el corrupte món que s'hi amaga. En aquestes línies, hi observem un Tomàs Moro preocupat per totes les traves que té a l'hora d'apropar-se a Déu i "escalar el camí costerut de la santedat", i que més endavant quan diu "l'estrèpit de la plaça murmurant contra un" es presenta com a una víctima del que puguin dir les males llengües. Tenim, per tant, un jove escriptor i diplomàtic anglès angoixat per una societat que veu degenerar i que inclús veu com se li gira en contra. Hem de tenir present que la vida era molt diferent en aquella època i que per tant Moro, encara que jove, ja era força madur en la vida sociopolítica que l'envoltava, en part gràcies al seu pare, que l'havia preparat a consciència de ben petit enviant-lo a les millors escoles⁷⁴.

4.2. *Al rei Enric VIII. Londres, 1509.*

Amb el temps, Moro no trigaria en abandonar el to pessimista de la seva crítica, això sí, sense abandonar mai la pròpia crítica al poder. Així ho demostra quan escriu una carta i uns poemes a Enric VIII coincidint amb la seva coronació el 24 de juny de 1509. Moro tenia plenes esperances en aquesta nova etapa, i és que el seu predecessor, Enric VII, havia tingut un regnat molt turbulent⁷⁵. També el poble anglès

⁷³ DE SILVA, Álvaro, *Op. cit.*, p. 40.

⁷⁴ MORO, Tomàs, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 10.

⁷⁵ MORO, Tomàs, (Teresa Suero Ed.), *Op. cit.*, p. 11-12.

estava entusiasmat amb l'arribada del nou rei, tal i com observem en les següents línies:

(...) Immensa exultació amb motiu de la vostra coronació: una alegria que ha fet vessar els cors de tots amb força tan eficaç i duradora que el transcurs de tota una vida no aconseguirà disminuir⁷⁶.

D'aquestes paraules en podem extreure l'ànima amb la qual Moro esperava l'arribada d'un nou monarca que fos capaç de resoldre els errors del seu antecessor. La carta és força personal en la seva totalitat, però hem volgut remarcar l'apartat en el qual menciona que no només ell sinó tothom es mostra esperançat. Suposem que Moro decideix parlar en nom de tots els anglesos com a avís a Enric VIII de que no es podrà relaxar en el seu regnat ja que tothom hi té posades les seves esperances.

En les dos missives exposades fins ara veiem com Moro ja destil·la un criteri propi i no té por d'expressar-lo ni davant d'un dels sacerdots més estimats del regne com era Colet ni davant del propi rei. Moro explica, amb bones paraules, i a vegades més subtilment que d'altres, que vol un canvi social i que els estaments polítics i eclesiàstics no poden seguir com fins ara perquè hi ha massa abusos i corrupcions.

4.3. A Erasme. Londres, 20 de setembre de 1516.

Cap a finals de l'estiu de 1516, Moro envia la seva *Utopia* -amb petites modificacions sobre l'original de 1515- al seu amic Erasme de Rotterdam⁷⁷ i li expressa amb cura les moltes ganes que té de que es publiqui i inclús es permet d'aconsellar Erasme, ja expert en publicacions, de com fer-ho per a donar més valor a les seves paraules.

Així, el seu amic Moro li deia:

Et vaig enviar fa un temps el meu Nusquama que desitjo sigui publicat aviat, adornat amb magnífiques i enèrgiques lloances, i si és possible que vinguin no només de diversos literats sinó també de persones conegudes a l'administració pública. (...) Ja sabràs tu què fer segons vegis què és el millor per a mi⁷⁸.

⁷⁶ DE SILVA, Álvaro, *Op. cit.*, p. 50.

⁷⁷ Erasme de Rotterdam (1466-1536) va ser un humanista neerlandès que esdevindrà un dels personatges més importants de la història renaixentista. Cfr. MANGAN, John, *Life, Character and Influence of Desiderius Erasmus of Rotterdam*, Whitefish, Kessinger Publishing, 2003.

⁷⁸ DE SILVA, Álvaro, *Op. cit.*, p. 72.

L'humanista londinenc fa palès l'afany amb el qual espera que la seva obra arribi a mans d'aquells que manen, d'aquells que toquen el poder a diari. I és que com ja hem parlat en anteriors capítols, Moro és conscient que la seva república no es pot fer des de la revolució ciutadana, sinó des de la reforma del poder des de dins mateix. Moro sap que tant el seu llibre com les seves cartes són un canal comunicatiu d'un abast molt limitat, i que per tant, s'haurà d'esmerar de valent si vol obtenir una ampla i satisfactòria difusió de les seves idees. Erasme no trigarà a respondre-li per dir que no es preocupi de res: "Pel que fa a la teva illa i a tot el demés, tot arribarà"⁷⁹. Certament, Erasme compleix la seva paraula i comença a moure l'obra entre diferents intel·lectuals i funcionaris que no triguen a donar-ne la seva opinió, essent totes elles favorables, tal i com poc a poc li va comentat Erasme a Moro a través de la seva correspondència i mentre parlen d'altres temes polítics o personals, com podrem veure en les següents missives que s'envien.

4.4. A Erasme. Londres, 31 d'octubre de 1516.

En aquesta carta veurem la il·lusió que emanava de Moro després de saber, prèvia carta del seu amic Erasme, que la seva *Utopia* està agradant, i molt, a tothom que la llegeix. Així, Moro escriu:

(...) M'alegra que la meua *Utopia* trobi l'aprovació del meu amic Pieter. Si agrada a persones com ell, potser em comenci a agradar a mi també. Estic ansiós per saber si també els agrada a Tunstal, Busleiden, i al vostre canceller. Només la seva mera aprovació seria més del que puc desitjar ja que són tan afortunats de ser oficials de primer rang en els seus propis governs, encara que bé podrien ser conquerits pel fet que en aquesta República meua la classe dirigent estaria formada del tot d'homes distingits per la seva educació i virtut.⁸⁰

És ben visible l'eufòria de Moro per les bones crítiques que està rebent i contempla com el seu desig pot encara seduir a molts alts càrrecs més. En el fragment que acabem de llegir, veiem com Moro no s'està d'incloure un xic de la seva ideologia quan parla que a la seva utopia la classe dirigent estaria formada per savis educats i virtuoses, per tal de posar èmfasis en que això no s'està produint en la vida real.

Aquest gest és un giny cap a les persones que ell mateix menciona (Tunstal, Busleiden i Gilles) i que tant aprecia, ja que totes elles encaixen en la descripció d'homes distingits pels seus amplis coneixements que, degut a aquestes virtuts,

⁷⁹ Ídem. p. 75.

⁸⁰ Ídem. p. 76.

podrien arribar a ser uns bons governants. Segurament per això estem veient com, d'entrada, Moro vol comunicar la seva utopia a l'àmbit intel·lectual, ja que són ells els que governarien a la *Utopia* de Moro si aquesta fos real.

4.5. A Cuthbert Tunstal. Londres, 1516.

Cuthbert Tunstal va ser dues vegades Bisbe de Durham i un gran líder eclesiàstic durant els regnats de Enric VIII, Eduard VI, Maria I i Isabel I, ja que tothom el respectava molt. També va exercir de diplomàtic, administrador i real assessor. El 1515 va ser enviat a Brussel·les juntament amb Tomàs Moro per a uns afers diplomàtics. Allí Moro li va presentar a Erasme, i de seguida van establir una llarga relació d'amistat. Si bé no es conserva la carta de Tunstal en la qual elogia l'obra de Moro, sí que tenim la resposta de Moro, en la qual ja podem llegir i entendre que Tunstal l'hi havia dedicat unes afectuoses paraules. Moro li va dir:

Encara que totes les cartes que rebo de tu, vir digníssim, el meu distingit amic, són molt del meu gust, l'última que m'has escrit és la que més alegria m'ha donat perquè a més de la seva eloqüència i afectuosa simpatia (totes les teves cartes abunden en tals cortesies), em va donar particular satisfacció pel seu elogi de la meua República⁸¹.

Per tant, que Cuthbert Tunstal donés el vist-i-plau a la *Utopia* de Moro simbolitzava una fita dins del món intel·lectual de manera que, quan Tunstal va respondre favorablement a Moro, aquest no va trigar gens en respondre-li tot agraint-li les seves paraules. Amb Tunstal, Moro ja tenia l'aprovació d'un altre dels pesos pesats de l'elit intel·lectual, i per tant, influent, de la seva època. No hem d'oblidar que Moro no buscava una difusió massiva de les seves idees sinó que es conformava⁸² amb causar la reflexió d'aquells que de debò tenien poder de decisió dins l'ordre governamental establert. Tornarem a aquest tema més endavant, quan parlarem de l'èxit de difusió que va tenir *Utopia*⁸³.

4.6. A Erasme. Londres, desembre de 1516.

Per adonar-nos de com d'important va ser l'aprovació que Moro va rebre de Tunstal, reproduïm a continuació la carta que va escriure a Erasme per explicar-li la bona nova. Observem, al mateix temps, l'estima que Moro tenia per Erasme, ja que en tot moment el va mantenir al corrent de tot.

⁸¹ Ídem. p. 80.

⁸² Crf. Cap I. Punt 3. La utopia de Moro.

⁸³ Crf. Cap I. Punt 5. Mecanismes comunicatius i difusió.

Tunstal m'ha escrit fa poc una carta amabilíssima, i el seu judici tan càndid i obsequiós de la meua República m'ha donat, estimat Erasme, més alegria que un talent grec. No tens idea de l'emoció que tinc. Em sento com eixamplat, i vaig amb el cap ben alt, perquè en els meus somnis he estat destinat pels meus utopiàns a ser el seu rei ara sempre⁸⁴.

Moro no s'està de fer palesa la seva satisfacció, i es que, cal que ho recordem novament, l'humanista anglès buscava àmpliament l'acceptació del la seva utopia política per part dels intel·lectuals, ja que acceptació representava una forma de comunicació més, i que avui anomenaríem el *boca-orella*, una tècnica comunicativa que consisteix a distribuir un missatge en un petit cercle i que després sigui el mateix cercle qui expandeixi aquell missatge més enllà de les seves pròpies fronteres.

No cal tenir cap dubte que, amb la frenètica activitat cultural que hi havia a les diverses ciutats europees durant el Renaixement, la *Utopia* de Moro molt possiblement anés passant de mà en mà. Si més no, sí sabem del cert que això es el que va fer Erasme, ja que les cartes que estem analitzant en són la prova. Moro li demana una difusió reduïda i així va ser. Més endavant, quan parlem dels processos comunicatius de la *Utopia*, tornarem a tocar a aquest punt i ens hi endinsarem força més per veure què hi diuen altres estudiosos. De moment, llegirem una última carta.

4.7. A William Warham. Londres, gener de 1517.

William Warham va ser Arquebisbe de Canterbury, i va ser qui al 1509 va casar Enric VIII i Caterina d'Aragó. D'aquí que Tomàs Moro el tingué en gran estima i que també li fes arribar una copia de la seva *Utopia*.

Prego a la seva senyoria que accepti un petit llibre no molt enginyós. Va ser escrit amb indeguda precipitació, però un amic meu, un ciutadà d'Anvers, va permetre que la seva amistat excedís al seu judici crític: va pensar que mereixia ser publicat, i sense que jo ho sabés, el va publicar⁸⁵.

D'aquesta carta en destaquem com Moro s'excusa d'escriure *Utopia* "precipitadament" i diu que ni tan sols sabia que l'hi havien publicat, la qual cosa és una veritat a mitges. Si bé el mateix Moro va demanar a Erasme que el llibre es publicués a la major brevetat possible⁸⁶, també hem de dir que la primera versió que

⁸⁴ DE SILVA, Álvaro, *Op. cit.*, p. 81.

⁸⁵ DE SILVA, Álvaro, *Op. cit.*, p. 85.

⁸⁶ Ídem. p. 72.

va publicar Erasme al 1515 no era la definitiva, i ho va fer sense el consentiment de Moro per a donar-li una sorpresa a aquest⁸⁷.

Tot i sabent això, resulta interessant com Moro nega estar al corrent de la publicació d'*Utopia* i inclús desmereix el seu propi llibre al presentar-lo a William Warham. Creiem significatiu apuntar que aquesta humilitat segurament es degui a aconseguir el favor de l'arquebisbe com si fos un prescriptor. Certament, ningú tenia tant poder dins l'església Catòlica a Anglaterra com l'Arquebisbe de Canterbury, així que és lògic que Moro volgués mostrar-se cautelós a l'hora de presentar-li la seva *Utopia*, doncs si a Warham no li hagués agradat, o hagués trobat el llibre ofensiu –ja que recordem-ho, ataca el poder eclesiàstic⁸⁸– segurament la reputació de Moro s'hagués vist greument afectada i conseqüentment, la seva carrera i aspiracions. Aquest és sens dubte una mostra de com el procés comunicatiu i divulgatiu d'*Utopia* en l'àmbit intel·lectual implica també un procés de justificació i d'adaptació a les diverses sensibilitats dels intel·lectuals del seu temps. Precisament, al capítol que començarem a continuació en parlarem més detingudament.

5. Mecanismes comunicatius i difusió.

Tomàs Moro va ser testimoni d'una de les èpoques amb més canvis culturals de tota la història: el Renaixement. Els historiadors fan coincidir l'inici d'aquest període amb la invenció, l'any 1450, de l'impremta de tipus mòbils de Gutenberg⁸⁹. Aquest invent va aconseguir potenciar el món de les lletres, que va viure una autèntica revolució fins ara mai vista: la universalització de la cultura. En poc més de cinquanta anys, ja hi havia més de tretze milions i mig de llibres circulant per Europa⁹⁰.

Entre tants llibres, com s'ho va fer Tomàs Moro per aconseguir el ressò social que va tenir *Utopia*? Avui en dia milers de llibres són llençats al mercat juntament amb un pla estratègic de comunicació per a que gaudeixin de la màxima acceptació i distribució, i tot així, només uns pocs aconsegueixen vendre's de manera massiva. Així doncs, ens podem fer a la idea que al segle XV no era pas gens més fàcil.

Utopia, que estava escrita en llatí clàssic, anava dirigida clarament a les elits, doncs els temes que tocava només eren propis de les converses de la classe alta, i tot i

⁸⁷ CRAWFORD, John, *Op. cit.*, p. 141.

⁸⁸ Cfr. Cap. I. 3.6. Les religions.

⁸⁹ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *De Gutenberg a Internet*, Madrid, Santillana, 2002, p. 27.

⁹⁰ *Idem*.

això, no es podia garantir que tothom tingués coneixements sociopolítics. Possiblement per aquest motiu Moro va fugir dels tecnicismes i va escriure la seva obra amb un llenguatge que en possibilitava una lectura àgil, i així sabia del cert que independentment de la condició intel·lectual de la persona que llegís el llibre, tothom en podria extreure els principis bàsics.

Però com aconseguí Moro l'èxit d'*Utopia*? Després de l'anàlisi que hem fet de la seva obra en aquest capítol, podem afirmar que l'èxit de la seva obra és deu en la manera com Moro la va escriure i distribuir. Com ja hem pogut observar, Moro no va escollir un to acadèmic o pedant, sinó que va redactar el Llibre II com un novel·la sobre un viatge i el Llibre I com una conversa entre amics. D'aquesta manera, Moro s'assegurava una difusió ja no només entre els entesos en política i societat anglesa, sinó que, potencialment, la fàcil lectura de la seva obra la feia agradable a qualsevol persona que sabés llegir i que es volgués entretenir amb els utopians.

Moro comptava a favor seu que per a les elits angleses del segle XVI, l'analfabetisme era virtualment inexistent. Sota la dinastia dels Tudor, tant els homes com les dones de la classe alta de l'Imperi Britànic que havien rebut una educació humanista es van deixar encisar per la filosofia, la història, l'art i la poesia⁹¹. Aquest fet possibilitava encara més, de manera potencial, la previsible bona acceptació de l'obra de Moro. Per tant, d'un costat tenim una obra distesa, de fàcil comprensió, i amb la sort de comptar amb una àmplia elit com a lectors potencials; de l'altre, tenim l'auge de la impressió dels llibres arreu d'Europa. Ara vindria, però, la part més difícil: la distribució de l'obra entre el públic potencial. Si el llibre va ser el mitjà de comunicació, la missatgeria va ser el canal que en va possibilitar la distribució.

A l'època en que va viure Tomàs Moro –finals del segle XV i principis del XVI– les cartes eren l'únic canal de comunicació. A través d'Europa, tant comerciants com diplomàtics dedicaven força temps a escriure's entre ells, un tipus d'activitat intel·lectual que va començar al segle XV però que va tenir el seu auge al segle XVI⁹². No va ser fins al 1635, cent anys després de la mort de Moro, que l'Imperi Britànic va inaugurar un servei postal públic, fet que va facilitar la missatgeria particular i també la distribució de llibres⁹³. Però a principis del segle XVI, tot i no comptar amb la comoditat d'un servei postal, Moro va saber distribuir àmpliament la seva *Utopia* a través de la missatgeria privada. El missatger, o bé era contractat com

⁹¹ NEWTON, Key, *Op. cit.*, p. 171.

⁹² RAYMOND, Joad, *Op. cit.*, p. 19.

⁹³ TRAPP, Joseph, *The Cambridge history of the book in Britain*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p. 577.

a individual, o bé era un viatger que anava al mateix lloc de destí de la missiva. A vegades, el missatger també transmetia missatges orals, i es que molta gent preferia no escriure sobre certs temes per temor a que la carta caigués en les mans inapropiades. Així, la figura del missatger privat va esdevenir tant una qüestió de confiança com un suport essencial⁹⁴.

La correspondència, per tant, es va erigir com a mitjà per comunicar idees i intercanviar opinions entre les elits polítiques. A més a més, i com ja hem vist, a Moro la correspondència li va servir per tantejar les primeres opinions sobre la seva obra. Com diu la dita italiana: *chi va piano va sano e va lontano* (qui va poc a poc arriba lluny sa i estalvi) i això li va servir a Tomàs Moro per a recollir impressions dels seus amics i coneguts, corregir alguns punts i editar de nou la seva obra, ara sí, pel públic general. Com no hagués pogut ser de cap altre manera, *Utopia* es va imprimir a través de l'editor del seu amic d'Erasme⁹⁵.

El primer títol que va tenir el llibre va ser el del seu equivalent en llatí, *Nusquama*, tal com consta en la carta adreçada a Erasme⁹⁶. Però ja abans de passar a l'impremta, rep el títol grec i definitiu d'*Utopia*, cosa que li permet jugar el terme "eutopia" també del grec i que significa "en el millor lloc". Segons l'estudiós Emilio García, el títol va ser certament un "èxit de dimensió històrica"⁹⁷, això sí, amb el temps, ja que a partir d'aleshores utopia esdevindria el nom que rebrien aquelles concepcions imaginaries de governs ideals que de moment no eren una realitat.

Amb la seva obra, Moro no pretenia encoratjar el poble per a que aquest duigués a terme una revolució -com sí farà Robespierre⁹⁸- sinó que era partidari de reformes internes i fetes per aquells que n'entenien, motiu pel qual segurament Moro s'hagués donat per satisfet si la seva obra hagués arribat a un públic reduït, però concret. Amb tot, *Utopia* es va convertir en un èxit entre tot l'auge intel·lectual que va suposar l'arribada de la impremta en el món de les lletres, i es que hem tingut constància de que *Utopia* va ser un dels llibres la lectura del qual més van gaudir els anglesos⁹⁹.

⁹⁴ SELDERHUIS, Herman, *Op. cit.*, p. 217.

⁹⁵ DE SILVA, Álvaro, *Op. cit.*, p. 85.

⁹⁶ Ídem, p. 72.

⁹⁷ TOMÀS, Moro, (Joan Valls i Royo Ed.), *Op. cit.*, p. 67.

⁹⁸ Cfr. Cap II. Maximilien Robespierre.

⁹⁹ NEWTON, Key, *Early Modern England 1485-1714: A Narrative History*, New York, John Wiley and Sons, 2009, p. 171.

6. Conclusions.

Al llarg d'aquest primer capítol dedicat a la *Utopia* de Tomàs Moro, ens hem ocupat primerament d'apropar-nos al context històric de l'autor per tal d'entendre què el va motivar a escriure sobre política. Com hem demostrat, la causa directa la trobem en el seu monarca, el rei Enric VIII. Aquest va accedir al tron envoltat de les esperances que el seu poble l'hi va dipositar perquè el seu fos un millor regnat que el del seu pare. Si bé la història recordarà Enric VIII per separar-se de l'Església Catòlica Romana i formar l'Església d'Anglaterra, els primers dies del seu regnat no van veure cap diferència amb el passat govern heretat del seu pare. Tenint en compte aquesta immobilitat política per part d'Enric, Moro, desencisat, escriu *Utopia*.

Com ja hem observat al punt dedicat als mecanismes de comunicació de l'època contemporània a Moro, Anglaterra estava immersa de ple en un procés de culturització gràcies al Renaixement i a l'Humanisme però amb una difusió literària encara reduïda i reservada a uns quants privilegiats. Moro ja no només va enfocar la seva obra cap a aquest privilegiats que sabien llegir, sinó cap a un grupuscle encara més petit que consistia d'aquells intel·lectuals amb influències o posicionats dintre mateix de la cort del rei. D'aquesta manera creiem haver demostrat que Moro no buscava un ampli ressò popular per a la seva obra, sinó que només volia exercir una influència sobre aquells que alhora podien influir al rei, amén del reconeixement intel·lectual i acadèmic que Moro obtenia de retruc per haver escrit *Utopia*.

Una de les conclusions que també podem treure, aquesta ja més relacionada amb els mitjans, es que podem considerar a Moro un autèntic estrateg del marketing. Quan aquesta paraula anglesa i la filosofia que comporta encara no existia, l'humanista londinenc va dissenyar una audaç planificació de distribució de la seva obra. Primerament, la va comentar amb el seu amic Erasme per tal d'esbrinar-ne la seva reacció, i si calia donar cap retoc a l'obra. Amb la mateixa atenció, i un cop ja comptava amb el vist-i-plau d'Erasme, va seguir el mateix procediment, ara enviant l'obra a diferents personalitats del món intel·lectual i eclesiàstic de la seva Anglaterra. Finalment, quan va haver recollit tot tipus d'impressions, val a dir que sempre favorables, va procedir a la impressió final de l'obra. D'aquest procés avui en dia se'n diu fer ús de prescriptors, que són aquelles persones que avalen la teva feina i la comenten amb afany que la seva personalitat *ad hoc* influeixi de manera positiva sobre el receptor. I certament, així va ser en el cas de Moro.

Tal i com hem esbrinat en el transcurs d'aquest capítol, l'obra de Moro va esdevenir un èxit narratiu si bé no va tenir l'èxit polític que ell hagués volgut, ja que el monarca Enric VIII va fer cas omís de tots els suggeriments que Moro proposa a *Utopia*, i va seguir exercint el seu poder reial de manera absolutista. Ningú podrà negar a Moro, però, haver iniciat una cadena d'estudis polítics i sociològics, com aquest mateix, que utilitzarien el terme utopia per referir-se a aquelles concepcions polítiques carregades d'innovadores idees però de difícil execució; com tampoc podrà negar-se-li l'èxit editorial de l'obra, i el fet que avui la recordem com un text polític de gran importància.

II. MAXIMILIEN ROBESPIERRE

Havent visitat la *Utopia* de Moro, fem un salt endavant fins a finals del segle XVIII, on hi localitzarem el nostre pròxim cas. També canviem de país i deixem Anglaterra per França, si bé mantenim el mateix règim polític: la monarquia. Cal destacar que el cas de Maximilien Robespierre és força diferent al de Tomàs Moro, ja que com hem vist, l'humanista anglès es dirigia a unes persones molt concretes, mentre que el revolucionari francès apuntarà més alt per tal d'arribar a la societat sencera i intentar d'inculcar-los-hi el seu esperit antiabsolutista.

1. Introducció.

Maximilien Robespierre va néixer el 1758 a Arras, ciutat al nord de França, prop de la frontera amb els Països Baixos. Pertanyent a un família burgesa, va estudiar Dret al col·legi Lluís el Gran de París. Cap al 1789 ja es coneixia la seva actitud crítica cap a la aristocràcia i la monarquia, veient-se les seves idees influenciades per les del filòsof contemporani Jean Jaques Rousseau¹⁰⁰, i començava a destacar en la vida pública per ser un eminent orador, fet fonamental per entendre la repercussió i acceptació de la seva utopia política.

La figura de Robespierre va ocupar un lloc dominant a la Revolució francesa degut a dos factors essencials: d'una banda, la potencia de la seva oratòria; i de l'altra, el context propici per a començar una radicalització¹⁰¹. Ell creia que la justícia i la veritat acabarien per imposar-se a l'absolutisme i ser així el model del nou govern de França. Robespierre va ignorar per complet les tesis de Montesquieu¹⁰² i va seguir l'ideari de Rousseau amb la finalitat d'imposar un nou model social i democràtic. Volia la igualtat econòmica, però sense suprimir la propietat, en base a un sistema impositiu i progressiu, i la reversió de la propietat a la societat quan la persona titular hagués mort. Robespierre creia sincerament en el seu ideal d'una república democràtica i ètica, fonamentada en la "virtut" – autèntic *leitmotiv* de tot el seu

¹⁰⁰ MUNIESA, Bernat, *El Discurso Jacobino en la Revolución Francesa*, Madrid, Ariel, 1987, p. 21-22.

¹⁰¹ Ídem.

¹⁰² Charles de Secondat, més conegut com a Montesquieu, (1689-1775) va ser un aristòcrata de caire conservador que va defensar els privilegis de la noblesa enfront del absolutisme reial. A la seva obra *L'Esprit de les lleis*, Montesquieu defensa una monarquia parlamentària amb divisió de poders: Legislatiu, Judicial i Executiu, el nostre sistema actual. Robespierre farà cas omís de les tesis de Montesquieu i acumularà tot el poder en la Convenció Nacional, únic òrgan de govern de França des del 20 de setembre de 1792 fins al 26 d'octubre de 1795. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado*, Vol 5, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1530.

discurs. La virtut i la severitat -característiques fonamentals de la república romana- són una constant en el seu pensament¹⁰³.

Robespierre va resultar elegit diputat pel Tercer Estat a l'abril de 1789, en el transcurs dels Estats Generals convocats per Lluís XVI, on va començar a distingir-se per la seva oratòria precisa i amb gran capacitat historicista. Aviat es va configurar com un dels líders radicals demòcrates de la Revolució, i per això el poble francès no va trigar a anomenar-lo amb el sobrenom de l'Incorruptible¹⁰⁴. Va ser el màxim impulsor de substituir la Constitució de 1791 per una de nova segons ell "autènticament democràtica".

A l'any 1792, el revolucionari francès va començar a considerar que "la única font de legitimitat és el poble", i durant el procés a Lluís XVI es va manifestar contrari a realitzar un judici a la família reial, sent partidari de la seva execució sense més preàmbul. A partir de l'estiu de 1793, va dedicar els seus esforços a evitar la ruptura de l'ala democràtica radical de la Revolució, els anomenats republicans muntanyesos –nom atorgat per l'alt lloc alt que ocupaven als escons de l'Assemblea Nacional–¹⁰⁵.

Robespierre també va formar part del Comitè de Salut Pública des de 1793, on va contribuir a depurar els sectors exaltats entre els quals sempre hi havia pugnes: els radicals d'esquerra (hebertistas)¹⁰⁶ i els moderats burgesos (dantonians)¹⁰⁷. Al 1794 el Comitè de Salut Pública i el mateix Robespierre van decidir eliminar les dues faccions, ja que començaven a ser més un problema que pas un ajut.

El revolucionari francès també va instaurar la festa del Culte a l'ésser Suprem i es va erigir màxim dirigent d'aquell moviment, fet que va ser aprofitat per Fouché¹⁰⁸ per acusar-lo d'aspirar a la "dictadura". En aquell moment es va començar a conspirar contra Robespierre. Com que els seus adversaris eren conscients de la gran persuasió que la seva oratòria podia exercir sobre els que l'escoltaven, un diputat de

¹⁰³ FURET, Francois, i OZOUF, Mona, *A Critical Dictionary of the French Revolution*, Harvard University Press, 1989, p. 856.

¹⁰⁴ SÁNCHEZ, Dolores, *Así vivían durante la Revolución Francesa*. Madrid, Anaya, 1992, p. 28.

¹⁰⁵ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 50.

¹⁰⁶ Jacques-René Hébert, (1757-1794) publicista i polític francès. En un primer moment va ser aliat de Robespierre, però després el mateix revolucionari n'ordenarà la mort. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado, Vol 5*, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1383.

¹⁰⁷ Georges Jacques Danton, (1759-1794), polític francès. Va fundar el Club dels Cordeliers, i va ser un dels principals caps de la Revolució. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado, Vol 5*, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1259.

¹⁰⁸ Joseph Fouché, (1759-1820), polític francès anticlerical que va votar a favor de la mort del rei. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado, Vol 5*, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1327.

l'Assemblea va avisar que "si parla es salvarà, impedi-li parlar"¹⁰⁹, fet que ens demostra com d'eficient era el poder comunicatiu de la paraula de Robespierre, i que més endavant podrem comprovar amb l'anàlisi dels seus discursos.

Finalment, el revolucionari francès, va ser arrestat junt a Louis Antoine de Saint-Just, qui havia estat la seva mà esquerra dins el Comitè de Salut Pública. El dia 28 de juliol de 1794 per la nit, Robespierre va ser dut a la Plaça de la Revolució acusat de "tiranitzar a través de la paraula" i el van executar juntament amb molts dels seus seguidors.

2. Context històric.

Al personatge de Maximilien Robespierre l'hem de contextualitzar a la França de l'Antic Règim, on es va produir la Revolució de 1789. Per situar-nos a l'escenari dels esdeveniments, hem trobat convenient recórrer a l'anàlisi que fa l'historiador Michel Vovelle¹¹⁰ en el seu llibre, *La chute de la monarchie 1787-1792*, quan explica com el poble francès va arribar a alçar-se en armes. Vovelle considera que tres dels aspectes fonamentals que van propiciar la Revolució van ser: feudalisme, societat d'ordres, i absolutisme; de manera que nosaltres hem volgut explicar-los breument a continuació.

El terme règim feudal o *féodalité*¹¹¹ defineix una forma particular de la propietat, caracteritzada per la servitud i pel pagament de censos senyorials i feudals. Pel que fa a la societat d'ordres, la noblesa era el nucli de la classe rendista i la gran beneficiària del tribut feudal: tenien privilegis polítics, fiscals i jurídics. Al capdavant se situaven "els grans" prínceps o grans senyors que es concentraven a Versalles¹¹². Després s'hi troba la noblesa parlamentària que era un grup més sòlid i estructurat, procedent de plebeus i negociants, però se'ls vetava l'ascens. Per últim la petita i mitjana noblesa era la posseïdora d'un centenar d'hectàrees que produïa les rendes que pagaven eles arrendataris. Pel que fa a l'exèrcit¹¹³, també hi existia descontentament, doncs l'Edicte de Segur¹¹⁴ de 1781 impedia l'accés al grau

¹⁰⁹ MUNIESA, Bernat, *El Discurso Jacobino en la Revolución Francesa*, Barcelona, Ariel, 1987, p. 17.

¹¹⁰ VOVELLE, Michel, *The fall of the French monarchy, 1787-1792*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 2.

¹¹¹ Ídem, p. 2.

¹¹² Ídem, p. 15.

¹¹³ Ídem, p. 18.

¹¹⁴ Edicte de Ségur, de 1781, que reservava l'accés directe a la oficialitat als nobles amb antiguitat de quatre generacions, en lloc de precisar de tota la línia d'ascensos per a arribar-hi. És aquesta mesura una de les més destacades de la reacció aristocràtica, tendència observada a la França

d'oficial, i això és clar, no agradava gens als soldats de grau inferior, que veien així truncades les seves possibilitats d'ascens dins l'exèrcit.

El clergat era el Primer Ordre del regne. Aquest ordre gaudia de grans privilegis i una ampla independència, i en formaven part unes 130.000 persones¹¹⁵. El clergat secular exercia funcions a la parròquia. Estava escindit en dos grups: d'una banda, l'alt estat major, format per uns 8.000 homes entre els que hi havien bisbes, canonges de capítols catedralicis o col·legiates; d'altra banda, el grup massiu d'eclesiàstics, format per rectors, vicaris, capellans i "sacerdots d'hàbit"¹¹⁶. Aquest ordre no estava exempt de tensions, donada l'amplia diferència entre el l'alt i el baix clergat. Mentre que els primers disposaven de grans possessions territorials i econòmiques, els segons amb prou feina podien subsistir de l'almoina dels feligresos.

Finalment es troba l'anomenat Tercer Estat, que no es considera un ordre en sí mateix ja que no té tant de poder com per a ser-ho, i estaria situat per sota de la resta d'estaments, agrupant a l'artesanat, corporacions, germanats, companyies, gremis, confraries i altres. Eren els que més patien les conseqüències de l'absolutisme.

Al 1789 regnava des de feia quinze anys Lluís XVI, net de Lluís XV. Casat amb Maria Antonieta -filla de la emperadriu Maria Teresa-, aquesta exercia gran influència sobre Lluís XVI i també sobre la política del moment. L'Absolutisme monàrquic era el principal element a enderrocar mitjançant la revolució. La reialesa es veia presonera d'aquells que més haurien de guardar-li fidelitat, és a dir, la noblesa i el clergat. També la ideologia burgesa feia un grup de pressió per la conquesta de llibertats. El personatge del mercader prenia impuls i a la ciutat l'artesà era la peça fonamental. La indústria era dèbil i la mà d'obra del camp molt dispersa.

La taxa d'analfabetisme del poble francès era d'un 65% i sabem que estava més estès entre les dones que pas en els homes. En el context econòmic social i dins la dècada que precedeix a la Revolució trobem una caiguda de preus al sector agrícola, crisi ramadera i industrial, augment dels arrendaments, estancament del sector tèxtil, fam, i una depressió continuada. Es succeeixen abandonaments del camp cap a la ciutat, vagues, disturbis per la subsistència, motins i pillatges. De tot

del XVIII i que va tenir per finalitat preservar més zelosament els vells privilegis i prerrogatives nobiliàries en front del ascens d'altres grups.

¹¹⁵ VOVELLE, Michel, *Op. cit.*, p. 18.

¹¹⁶ Ídem.

aquest malestar en va quedar constància en els anomenats *Cahiers de doléances*¹¹⁷ en els quals s'hi recollien les reivindicacions populars i polítiques.

En aquest marc de crisi política i social, comencen a produir-se tensions que conduiran a un procés d'una durada imprevisible, on diferents personatges polítics prendran un alt protagonisme, per deixar pas ràpidament a altres ideòlegs amb tesis diferents i a vegades contraries. El mateix moviment revolucionari anirà empassant-se de forma irreversible als seus valedors. Tots ells tractaran de reestructurar la societat i combatre la injustícia, moltes vegades amb l'absència total de justícia i de legalitat¹¹⁸. Aquest és el cas del nostre personatge a analitzar.

3. La utopia de Robespierre.

Després d'indagar sobre la figura de Robespierre i d'haver-lo contextualitzat a nivell sociopolític, analitzarem ara el seu pensament ideològic mitjançant els discursos polítics que va pronunciar, i que estan emmarcats dins l'època revolucionària per entendre fins a quin extrem aquests arribaren a quallar a la opinió pública francesa, i per tant, esbrinar com d'important va ser la seva oratòria en la difusió dels seus plantejaments polítics. Abans de començar volem remarcar la diferència entre l'anàlisi que hem fet amb Moro i el que farem a continuació. Doncs mentre que amb l'humanista anglès hem fet molta interpretació dels seus textos, amb Robespierre podrem ser més tècnics i directes, ja que el caràcter autoritari amb el qual pronunciava els seus discursos ens facilitarà la tasca de reconèixer directament l'impacte que tenien les seves paraules en qui l'escoltava.

El 24 d'agost de 1789, Robespierre va prendre la paraula en un debat en relació a l'article XIX de la Declaració dels Drets de l'Home, en el qual es proposava que la llibertat de comunicació del pensament és un dret del ciutadà i no ha de ser restringit, a no ser que afecti els drets d'altres ciutadans. Davant les protestes aristocràtiques a l'esmentat article XIX, Robespierre va argumentar que:

Al parlar de la llibertat d'expressió no podem ser ambigus. (...) El despotisme només proposa restriccions. Si hi ha llibertat de pensament com s'ha dit, també hi ha d'haver llibertat per expressar aquest pensament¹¹⁹.

¹¹⁷ En català: Quaderns de queixes.

¹¹⁸ MARTÍNEZ, Ana, *La Revolución francesa en sus textos*, Madrid, Tecnos, 1989, p. XL.

¹¹⁹ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 25.

Òbviament a Robespierre li convenia la llibertat de premsa per tal que ell mateix pogués difondre àmpliament i sense censura la seva utopia. Com veurem a continuació, dos anys més tard el revolucionari francès va poder exposar novament les seves idees com a diputat a l'Assemblea Nacional i representant al sector demòcrata.

3.1. *En defensa de la llibertat de premsa (11/05/1791).*

En el seu discurs de l'11 de maig de 1791, Robespierre va expressar les seves conviccions en defensa de la llibertat de premsa. Afirmava:

La llibertat de premsa no es pot diferenciar de la llibertat de la paraula; ambdues són sagrades com la natura (...) Per quina fatalitat quasi sempre les lleis s'han dedicat a violar-la? Perquè les lleis eren l'obra dels dèspotes i la llibertat de premsa és el més temut flagell del despotisme. Com es pot explicar el prodigi de varis milions d'homes oprimits per un de sol, sinó és per la profunda ignorància i per l'estúpida letargia en la que estan sumits?¹²⁰

Vegeu també amb quina artificiosa política els dèspotes s'han unit contra la llibertat de parlar i d'escriure; vegeu a l'obstinat inquisidor perseguir-la en nom del cel, i els prínceps en nom de les lleis que ells mateixos han dictat per protegir els seus crims. Sacsegem-nos el jou dels prejudicis sota el qual ens esclavitzen i aprenguem d'ells l'important preu que te la llibertat de premsa¹²¹.

Amb aquestes primeres paraules del seu discurs, Robespierre fa referència a que durant l'Antic Règim, França no va tenir cap diari propi, sinó que només s'hi podien llegir publicacions de caire moderat que arribaven des de l'estranger. Aquest era un privilegi reservat a la noblesa, la burgesia i als intel·lectuals. Ja que no tothom hi tenia accés, es va establir com a costum reunir-se als locals d'oci per tal de llegir la premsa en veu alta i així discutir-la¹²². D'aquesta manera quedava palès el descontentament de la major part del poble francès amb la poca premsa existent i el poc accés que hi tenien.

Prossegueix Robespierre dient que:

“El dret a comunicar les pròpies idees, per la paraula, per l'escriptura o per l'impremta, no pot ser obstaculitzat ni limitat de cap manera”. Aquests són els termes de la llei que els Estats Units d'Amèrica han fet sobre la llibertat de premsa, i confesso que em sento

¹²⁰ Ídem, p. 24-25.

¹²¹ Ídem, p. 26.

¹²² SÁNCHEZ, Dolores, *Op. cit.*, p. 52.

satisfet de poder presentar la meua opinió sota tals auspicis a aquells que la podrien considerar extraordinària i exagerada¹²³.

La llibertat d'escriure pot exercir-se sobre dos objectes; les coses i les persones. El primer d'aquests objectes engloba tot el que afecta als grans interessos de l'home i de la societat, tals com la moral, la legislació, la política, la religió. Ara bé, mai les lleis poden castigar a cap home per manifestar la seva opinió sobre aquestes coses¹²⁴.

Els homes il·lustres, que van crear tan gloriosa Revolució, han estat finalment situats per nosaltres en el rang dels benefactors de la humanitat. Però, que foren durant la seva vida a ulls dels governants? Innovadors perillosos, quasi rebels. I està tan lluny de nosaltres el temps en que el mateixos principis que hem consagrat haurien estat condemnats com màximes criminals pels mateixos tribunals que hem destruït?¹²⁵

Obeir les lleis és el deure de tot ciutadà: publicar lliurement les idees pròpies sobre els vicis o bondat de les lleis es un dret de qualsevol home i el interès de la societat sencera; es el més digne i saludable ús que l'home pot fer de la seva raó¹²⁶.

Robespierre finalitza la seva intervenció en favor de la llibertat de premsa decretant:

L'assemblea Nacional declara:

-Que tot home te dret a publicar les seves idees, pels mitjans que sigui, i que la llibertat de premsa no pot ser obstaculitzada ni limitada de cap manera.

-Que qui ataqüi aquest dret ha de ser considerat com un enemic de la llibertat, i castigat amb la més gran pena establerta per l'Assemblea Nacional.

-Els particulars calumniats podran obtenir la reparació del mal que la calúnia els hagi causat, pels mitjans indicats a l'Assemblea Nacional¹²⁷.

Queda palès, doncs, que Robespierre estava molest amb el tractament que la llibertat d'expressió havia tingut fins aleshores i que, tres anys després de la caiguda de la monarquia, encara no havien estat capaços de solucionar. A la nova Constitució francesa de 1793 s'hi va reafirmar la llibertat de premsa tan defensada per Robespierre. Tot i això, es va prohibir la premsa reialista, així com parlar de monarquia o federalisme. No va ser fins al 1795, acabat el Terror, que es va permetre el retorn de la premsa reialista¹²⁸.

¹²³ Ídem.

¹²⁴ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 27-28.

¹²⁵ Ídem., p. 29.

¹²⁶ Ídem., p. 33.

¹²⁷ Ídem., p. 43.

¹²⁸ SÁNCHEZ, Dolores, *Op. cit.*, p. 55.

3.2. Sobre la pena de mort (30/05/1791).

Al 1791, mentre s'elaborava la nova Constitució, que va resultar feta a mida de l'alta burgesia, ja que es fonamenta en el sufragi restringit en funció de rendes i propietats, s'hi parlava també del Codi Penal, i de l'abolició o no de la pena de mort. Robespierre defensa l'abolició total de la pena de mort. Les següents transcripcions del seu discurs a l'Assemblea Constituent mostren el seu pensament al respecte:

Vull provar: 1) que la pena de mort és essencialment injusta; 2) que no és la més repressiva de les penes, i 3) que provoca més morts que els que prevé. Dins d'una societat, quan la força de tots s'arma contra un de sòl, quin principi de justícia l'autoritza a donar-li mort? Quina necessitat pot absoldre'l? Un vencedor que mata als seus enemics captius es considerat un bàrbar. Un home que fa degollar a un nen al que pot desarmar i castigar sembla un monstre! Un acusat al que la societat condemna no es més per ella que un enemic vençut i impotent; davant d'aquesta és més dèbil que un nen enfront d'un home¹²⁹.

La més terrible de totes les penes per l'home social és l'oprobri, és l'aclaparant testimoni de l'execració pública. Quan el legislador pot colpejar als ciutadans en tants llocs i de tantes maneres, còm pot creure's limitat a utilitzar la pena de mort? Les penes no estan fetes per turmentar als culpables, sinó per prevenir el crim per la por a incórrer en elles¹³⁰.

Dieu que la pena de mort és necessària? Si és així, per què alguns pobles han prescindit d'ella? Per quina fatalitat aquests pobles han estat els més savis, els més feliços i lliures?¹³¹

Escolteu la veu de la justícia i de la raó que ens criden que els judicis humans mai són bastant certs com per a que la societat pugui donar mort a un home condemnat per altres homes que estan subjectes a error¹³².

Els països lliures són aquells en que els drets de l'home son respectats, i on, en conseqüència, les lleis són justes. Allí on ofenen la humanitat per un excés de rigor, es prova de que la dignitat de l'home és desconeguda, i que la del ciutadà no existeix¹³³.

Robespierre finalitza el discurs demanant l'abolició de la pena de mort. Així doncs, és paradoxal aquesta defensa a ultrança per abolir la pena de mort, quan ell mateix va ordenar tantes execucions en "benefici" de la revolució. Cal contemplar que

¹²⁹ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 44.

¹³⁰ Ídem, p. 46.

¹³¹ Ídem, p. 46-47.

¹³² Ídem, p. 47.

¹³³ Ídem, p. 48.

ahora de fer aquest discurs Robespierre no tenia poder executiu, i només era un diputat del Tercer Estat. Quan al 1792 va accedir per sufragi universal a la Convenció Nacional, l'òrgan de poder executiu d'aleshores, Robespierre va crear el Comitè de Salut Pública, se'n va erigir màxim dirigent, i emparant-se en la "seva" justícia va dur a terme milers de guillotinars¹³⁴.

3.3. *Sobre el Judici contra Lluís XVI (03/12/1792).*

La Constitució restrictiva de 1791 havia decantat el procés revolucionari cap a l'esquerra radical. En els següents discursos que va pronunciar Robespierre a la Convenció el 3 de desembre de 1792, en tant que membre dels Muntanyesos, veurem com va atacar durament l'absolutisme de Lluís XVI i va demanar la mort d'aquest, oposant-se per complert al processament reial per evitar així que el monarca tingués l'oportunitat de defensar-se.

Robespierre es va dirigir a l'Assemblea d'aquesta manera:

Aquí no hi ha cap procés. Lluís no és un acusat. Vosaltres no sou jutges. Sou, no podeu ser altra cosa, que homes d'Estat, i els representants de la nació. No heu de dictar sentència a favor o en contra d'un home, sinó dictar una mesura de salut pública¹³⁵.

Lluís va ser rei, i ara ha estat fundada la República: la famosa qüestió que us ocupa ve decidida per aquestes simples paraules. Lluís ha estat destronat pels seus crims; Lluís denunciava al poble francès com a rebel, va reclamar per a castigar-lo, les armes dels seus còmplices tirans. No obstant la victòria i el poble decidiren que ell era l'únic rebel: de manera que Lluís no pot ser jutjat, ja ha estat condemnat, o la República no és ferma¹³⁶.

És una contradicció força brutal suposar que la Constitució pot presidir aquest nou ordre de coses. Seria tant com suposar que sobreviu a sí mateixa. Quines són les lleis que la reemplacen? Les de la natura. La que constitueix la base de la pròpia societat, la salvació del poble: el dret de castigar al tirà i de destronar-lo¹³⁷.

Jo no accepto la pena de mort prodigada per les vostres lleis. No sento per Lluís ni amor ni odi; només odio les seves malifetes. He demanat l'abolició de la pena de mort a l'Assemblea que vosaltres encara anomenau Constituent (...) Però vosaltres que mai vareu reclamar en favor de tants desgraciats, que els seus delictes són més del govern, que d'ells, per quina fatalitat us recordeu ara tan sols de lluitar per la causa del major dels

¹³⁴ Cfr. Cap. II. Punt 3.4. Sobre els principis de la moral política que han de conduir la Convenció Nacional.

¹³⁵ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 49.

¹³⁶ Ídem, p. 49-50.

¹³⁷ Ídem, p. 52.

criminals? Demaneu una excepció de la pena de mort per l'únic que pot legitimar-la? Pronuncio sense entusiasme aquesta fatal veritat. Però Lluís ha de morir, perquè la pàtria ha de viure¹³⁸.

En aquest discurs Robespierre es contradiu al dir que “no accepto la pena de mort (...) però Lluís ha de morir”¹³⁹. Si li preguntéssim a ell segurament es defensaria tant eloqüentment com fa al llarg de tot el seu discurs, però el cert es que no deixaria de ser una contradicció per més ben argumentat que estès. Però això no és nou, ja hem vist i veurem que el revolucionari francès deia una cosa i en feia un altra segons li convenia pel seu benefici personal. Com demostrarem més endavant, aquesta doble moral acabarà per tornar-se-li en contra.

3.4. *Sobre els principis de la moral política que han de conduir la Convenció Nacional (05/02/1794).*

Els principis morals i educatius pels quals és va influenciar Robespierre, van ser aquells que havia propugnat el filòsof francès Jean-Jacques Rousseau. D'ell, el revolucionari francès n'adoptarà la premissa que resa que “l'home és bo per naturalesa”. Així, el programa de democràcia integral de Robespierre es basa en el Contracte Social del filòsof francès¹⁴⁰, la principal tesis del qual és un suposat contracte que hom desenvolupa per tal de garantir la llibertat de tots els seus semblants dins d'un estat democràtic basant en lleis.

A l'estiu de 1793, el periodista revolucionari Jean Paul Marat¹⁴¹, havia estat assassinat i la Revolució s'havia radicalitzat a París. A l'octubre del mateix any, es va iniciar l'etapa del Terror al suspendre la Constitució i es va començar a perseguir als contrarevolucionaris. Robespierre va posar distància amb Hébert, col·laborador de Marat –tots dos radicals–, i també es va desmarcar dels moderats liderats per Danton i Desmoulins¹⁴² als que titlla d'hipòcrites i els acusa d'encapçalar una contrarevolució. Aquests dos últims eren revolucionaris “sincers i autèntics amants de la llibertat, però la seva magnànima pietat podia posar en perill la consolidació revolucionària”¹⁴³.

¹³⁸ Ídem, p. 59.

¹³⁹ Ídem, p. 59.

¹⁴⁰ SÁNCHEZ, Dolores, *Op. cit.*, p. 28.

¹⁴¹ Cfr. Cap. II, Punt 4.1. El periodisme revolucionari.

¹⁴² Camille DESMOULINS, (1760-1794) també polític francès i impulsor de la Revolució. Membre del Club dels Cordeliers, i autor de nombroses publicacions. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado*, Vol 5, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1263.

¹⁴³ MARTÍNEZ, Ana, *Op. cit.*, p. 90.

En aquest discurs pronunciat davant la Convenció el 5 de febrer de 1794, i quan Robespierre era el màxim dirigent de la Revolució, ofereix una justificació del Terror, i accentua que només una combinació de virtut i de terror pot assegurar la salvació de la República.

Fent al·lusions a la virtut diu:

La democràcia és un estat en que el poble sobirà, guiat per lleis que son obra seva, actua per sí mateix sempre que li és possible, i per els seus delegats quan no pot obrar per sí mateix¹⁴⁴.

Quin és el principi fonamental del govern democràtic o popular, és a dir, el resort essencial que el sosté i que el fa moure's? És la virtut. Parlo de la virtut pública, que va obrar tants prodigis a Grècia i a Roma, i que produirà altres encara més sorprenents a la França republicana; aquesta virtut no es altra cosa que l'amor a la Pàtria i a les seves lleis. Però com l'essència de la República o la democràcia és la igualtat, l'amor a la pàtria inclou necessàriament l'amor a la igualtat¹⁴⁵.

Si Atenes i Esparta varen triomfar sobre els tirans d'Àsia i els suïssos sobre els tirans d'Àustria i Espanya, no hi ha que buscar altra causa que aquesta. Però els francesos són el primer poble del món que ha establert una veritable democràcia, cridant a tots els homes a la igualtat i a la plenitud dels drets de ciutadania, aquesta es al meu entendre, la verdadera raó per la qual els tirans aliats contra la República seran vençuts¹⁴⁶.

La primera regla de la vostra conducta política ha de ser encaminar les vostres mesures al manteniment de la igualtat i el desenvolupament de la virtut¹⁴⁷.

Com podem observar, els discursos de Robespierre eren del tot metòdics, molt minuciosos i gens espontanis, ja que se'ls preparava molt cuidadosament, la qual cosa, sens dubte, va afavorir que pogués convèncer a tot un poble. Segons l'historiador Albert Soboul, el que més agradava dels discursos de Robespierre i que va possibilitar que tanta gent el seguís va ser la manera com utilitzava la lògica per a convèncer d'allò que proposava, per la seguretat com defensava els seus principis, i perquè ell mateix era com una "flama calenta i continguda alhora"¹⁴⁸. Només entenent la extraordinària capacitat de persuasió de Robespierre, es pot comprendre que ningú no s'adonés, o es volgués adonar, de les evidents contradiccions amb les quals el revolucionari jugava a favor seu.

¹⁴⁴ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 90.

¹⁴⁵ Ídem, p. 91.

¹⁴⁶ Ídem, p. 92.

¹⁴⁷ Ídem.

¹⁴⁸ SOBOUL, Albert, *La Revolución Francesa*, Madrid, Tecnos, 1989, p. 433.

Fent al·lusions al Terror, Robespierre diu:

S'ha d'acabar amb els enemics exteriors i interiors de la República, o morir amb ella. En aquesta perspectiva, la primera màxima de la vostra política ha de ser que es condueixi al poble amb la raó i als enemics del poble amb el terror. Si la força del govern popular en la pau, és la virtut, la força del govern popular en revolució és la virtut i el terror a la vegada¹⁴⁹.

El terror no és altra cosa que justícia ràpida, severa i inflexible. És una emanació de la virtut (...) Castigar als opressors de la humanitat és un acte de clemència; perdonar-los, és un acte de barbàrie¹⁵⁰.

Els enemics interns del poble francès s'han dividit en dos faccions, com en dos cossos del exercit. Es mouen sota banderes de diversos colors i per camins diferents; però es dirigeixen cap al mateix objectiu; la desorganització del govern popular, la ruïna de la Convenció, és a dir, el triomf de la tirania. Una de les faccions empeny cap a la debilitat, l'altra cap els excessos¹⁵¹.

Quin és el remei per a tots aquests mals? No en coneixem més que un; el desenvolupament de la força absoluta de la República, es a dir, la virtut, la consciència de ferro¹⁵².

El Terror imposat per Robespierre i els seus seguidors va causar un gran nombre de baixes i de detencions. Els historiadors de la Revolució Francesa que hem consultat per fer el nostre estudi, no es posen d'acord a donar xifres definitives, ja que mentre uns calculen només en base als registres oficials que es conserven, altres hi afegeixen registres de fonts no oficials que eleven la xifra total. En aquest aspecte, les detencions es calculen que van anar entre 100.000 i 300.000; i el nombre de morts, entre 15.000 i 50.000¹⁵³. En qualsevol cas, el que és segur es que el Terror va quedar per a la història com el primer genocidi modern.

3.5. Sobre el projecte religiós (07/05/1794).

Robespierre, després d'haver eliminat als seus adversaris Danton i Hébert, va fer aquest discurs d'obertura altament influït per la filosofia de Rousseau, en el qual intenta un projecte religiós que harmonitzi la raó i la natura, excloent-t'hi el fanatisme

¹⁴⁹ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 95-96.

¹⁵⁰ Ídem.

¹⁵¹ Muniesa, Bernat, *Op. cit.*, p. 99.

¹⁵² Muniesa, Bernat, *Op. cit.*, p. 105.

¹⁵³ SOBOUL, Albert, *Op. cit.*, p. 433.

i la jerarquia sacerdotal, i criticant les actituds atees que eliminen la espiritualitat i només donen culte a la raó.

Al igual que Rousseau, Robespierre s'adonarà del desig religiós del poble i l'aprofitarà en favor seu, al proclamar-se creient d'un Ser Suprem que premia als justos i castiga als dolents¹⁵⁴. En aquest sentit, al desembre de 1793, Robespierre, aprofitant que ocupava la presidència de la Convenció, va declarar la llibertat de culte, que, entre d'altres aspectes, deia que l'Estat no finançaria cap religió amb diners públics.

Tanmateix, es va crear la festa en honor de l'ésser Suprem, la més popular de les festes de la Revolució¹⁵⁵. Veurem a continuació com Robespierre parlava del sentiment religiós durant un ple de la Convenció Nacional:

No tracto de discutir una opinió filosòfica concreta (...) només pretenc considerar l'ateisme com un fet polític lligat a una vasta conspiració contra la República. (...) La idea del Ser Suprem i de la immortalitat de l'ànima és una crida constant a la justícia, és una idea social i republicana¹⁵⁶.

Allò que substitueix les erreres de l'autoritat humana, és la religió, que grava en les ànimes la idea d'una sanció sobre els preceptes morals, dictada per un poder superior a l'home. Per això no conec cap legislador que hagi intentat nacionalitzar l'ateisme. (...) Heu d'evitar que es destrueixi el llaç sagrat que uneix els homes amb l'Autor de la vida (...) Com que l'origen dels deures i els ciments de la moral es vinculen necessàriament a aquesta idea, esborrar-la equival a anul·lar la moralitat d'un poble¹⁵⁷.

Hem de vincular la moral a principis eterns i sacres, hem d'inspirar en l'home un religiós respecte pels seus semblants, un alt sentiment dels seus deures, que és l'única garantia de la felicitat pública; hem de fomentar-lo en totes les nostres institucions, i la instrucció pública ha de procurar prioritàriament aconseguir aquest objectiu. Així donarem un caràcter igualitari a la natura del nostre govern, i als elevats destins de la República. Sentirem la necessitat de fer-la igual, comuna per a tots els francesos¹⁵⁸.

Convidem a les nostres festes a la natura i a totes les virtuts, perquè totes es celebrin sota els auspicis del Ser Suprem; totes li seran consagrades i començaran i acabaran amb un homenatge a la seva potencia i la seva bondat¹⁵⁹.

¹⁵⁴ SÁNCHEZ, Dolores, *Op. cit.*, p. 29.

¹⁵⁵ Ídem.

¹⁵⁶ MARTÍNEZ, Ana, *Op. cit.*, p. 90.

¹⁵⁷ Ídem.

¹⁵⁸ Ídem, p. 91.

¹⁵⁹ Ídem, p. 92.

Poc temps després d'aquest discurs, Robespierre i els seus seguidors, entre ells Louis Antoine Saint-Just, cauran víctimes de conspiracions i del propi Terror que ells mateixos havien establert. El 31 de març de 1794 Saint-Just, en un informe que elaborà contra Danton i Desmoulins, argumentava així:

Aquells que des de fa quatre anys han conspirat sota el vel del patriotisme, a l'actualitat, quan la justícia els amenaça, repeteixen la frase de Verginaud: "La Revolució és com Saturn: devorà tots els seus fills". Hébert repetia aquesta frase durant el seu procés; la repeteixen tots aquells que tremolen i es veuen desemascarats. No!, la Revolució no devorà als seus fills, sinó als seus enemics, sigui quina sigui la màscara darrere la qual s'ocultin!¹⁶⁰

Paradoxalment, durant la nit del 28 de juliol de 1794 Robespierre, Saint-Just, i altres col·laboradors que havien estat víctimes de complots contra ells, foren executats a la guillotina al igual que ho havien estat tots aquells a qui ells mateixos havien condemnat anys enrere. D'aquesta manera, la Revolució, al igual que Saturn, continuava devorant als seus fills. La Convenció va declarar com a ordre del dia que una nova "justícia" havia de reemplaçar el "terror".

Ja que el destí final de Saint-Just va anar lligat al de Robespierre, cal fer esment a la seva personalitat i ideologia. Se l'anomenava la "mà esquerra de Robespierre" i va morir quan només tenia 26 anys, executat poc després que Robespierre. Saint-Just va ser fill d'un mariscal de família burgesa rural, i va estudiar al mateix col·legi, Lluís el Gran de París, que Robespierre.

Quan va esclatar la Revolució al 1789, Saint-Just era un estudiant brillant i polèmic, ardent defensor dels canvis socials i polítics. Al 1791 va ser escollit membre de la Convenció. Va col·laborar amb Robespierre, i se'l va nomenar adjunt del Comitè de Salut Pública, on va actuar amb mà de ferro. Més tard, avorrit de les conspiracions entorn al Comitè, va marxar al front de guerra¹⁶¹ sense escoltar la crida de Robespierre, qui precisament li volia encarregar una investigació sobre els conspiradors.

Quan Saint-Just va tornar a París va tenir diversos enfrontaments molt tensos amb les faccions conservadores. Es va aixecar en defensa de Robespierre, i el 27 de juliol de 1794, un dia abans de ser executat, va dir en referència a aquest:

¹⁶⁰ MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 176.

¹⁶¹ Es refereix a la Guerra entre França i Àustria (emmarcades dins les Guerres Revolucionàries Franceses) en la qual, Saint-Just, va conduir l'exèrcit a la Victòria de Fleurs.

No creieu, al menys, que hagi pogut sortir del meu cor la idea d'afalagar a un home; el defenso, perquè em sembla irreprotxable, al igual que l'acusaria si es convertís en un criminal. (...) Immoleu als que són més eloqüents, i aviat arribaran aquells que els envejaven i que eren els millors després d'aquets¹⁶².

Comenta l'historiador Bernat Muniesa en el seu estudi, *El discurso jacobino en la Revolución Francesa*, que de Saint-Just, el filòsof Albert Camús n'ha dit en el seu assaig *l'Home Rebel*, que "maniobrava el bisturí amb la destresa del cirurgià genial", i que en certa manera quan afirmava que "no es pot regnar innocentment" preparava ja la justificació dels seus propis adversaris: "Es que potser és possible governar i mantenir la innocència? Robespierre i Saint-Just creien que podrien governar i mantenir la innocència. Fouché, Barràs i Carnot sabien que no, però ells estaven decidits a governar sense innocència. Aquesta és la clau de la política"¹⁶³.

L'anàlisi dels discursos de Robespierre ens deixa retratada la figura d'un personatge que es va servir de la seva eloqüència per fer valer els seus principis davant la resta de diputats, i que no va tenir cap objecció a l'hora de contradir-se a si mateix, si això era menester per tal de seguir endavant amb els seus propòsits. Coneixent doncs la seva utopia política, vegem a continuació com la va transmetre a la societat.

4. Mecanismes comunicatius i difusió.

Esclatada la Revolució al 1789, diversos homes del camp de les lletres i de les arts van posar el seu talent al servei de la Revolució i al dels seus diferents líders per tal de fer arribar la seva ideologia al poble. Aquesta forma de comunicació constituïa la forma general de comunicació pública del temps. Robespierre va tenir nombrosos amics en camps com el periodístic i el literari que el van ajudar a difondre la seva utopia. A continuació expliquem aquesta dinàmica comunicativa amb més detall.

4.1. *El periodisme revolucionari.*

La premsa política va esdevenir l'autèntic gènere literari del període revolucionari. Després de la Revolució de 1789, els diaris realistes no van trigar a desaparèixer de l'escena periodística. Així, diaris com *Le Journal politique national*, *Les Actes des*

¹⁶² MUNIESA, Bernat, *Op. cit.*, p. 182.

¹⁶³ Ídem., p. 116.

Apôtres, o *L'Ami du Roi*, tots ells conservadors i monàrquics, van deixar de publicar-se i alguns dels seus periodistes van arribar a ser empresonats¹⁶⁴.

Durant la Revolució hi va haver un esclat en món del periodisme. A finals de 1789 ja hi havien vint-i-tres diaris nous. A tots aquests no va trigar afegir-s'hi diverses publicacions setmanals, bimestrals o trimestrals. Als anys següents tant el nombre de publicacions com la tirada d'exemplars es va multiplicar exponencialment. Entre el 1789 i el 1792 van néixer uns 500 diaris¹⁶⁵. El mateix Robespierre va publicar un diari propi titulat *Le Défenseur de la Constitution*, entre els mesos de maig i agost de 1792¹⁶⁶, per així difondre el seu pensament del seu propi puny i lletra.

Tota aquesta nova onada periodística va ser possible gràcies a la propiciació de la llibertat d'expressió i de premsa que, com ja hem vist¹⁶⁷, Robespierre la va defensar enèrgicament. Un dels aliats que va tenir va ser el periodista Jean Paul Marat. Aquest, ja abans de la Revolució, havia aconseguit unir el poble francès en un ardent clamor contra la monarquia a través del seu diari *L'Ami du peuple*¹⁶⁸, sens dubte una al·lusió al diari monàrquic ja extingit, *L'Ami du Roi*, donant a entendre que ja no hi ha amics de la monarquia, sinó amics del poble.

L'historiador francès Jules Michelet, nascut poc després de la Revolució, va escriure sobre l'èxit de Marat dient-ne que aquest es devia al to "burlesc i declamatori"¹⁶⁹ dels seus textos, un estil que ja s'utilitzava en les gasetes britàniques de l'època, però inèdit a França. La peculiaritat de *L'Ami du peuple* era que Marat l'escrivia amb una sola mà, d'un dia per l'altre, i que ell sol redactava unes vuit o setze pàgines¹⁷⁰.

Marat va ser escollit per formar part de la Convenció Nacional el setembre de 1792 en qualitat de diputat de París, encara que ell no pertanyia a cap partit. Després de la declaració de la República el 22 de setembre del mateix any, Marat va canviar el nom del seu diari *L'Ami du peuple* pel de *Le Journal de la République française*¹⁷¹, diari des del qual perseguia als Girondins i donava veu a la ideologia política de Robespierre. Marat patia una malaltia que el tenia allunyat de l'Assemblea i que feia

¹⁶⁴ SOBOUL, Albert, *Op. cit.*, p. 433.

¹⁶⁵ SÁNCHEZ, Dolores, *Op. cit.*, p. 52.

¹⁶⁶ SOBOUL, Albert, *Op. cit.*, p. 433.

¹⁶⁷ Cfr. Cap. II, 3.1. La llibertat de premsa.

¹⁶⁸ En català: L'Amic del poble.

¹⁶⁹ MICHELET, Jules, *Historical view of the French revolution*, Londres, H. G. Bohn, 1864, p. 544.

¹⁷⁰ Ídem, p. 545.

¹⁷¹ En català: Diari de la República Francesa.

que requerís llargs banys terapèutics a diari, fet que va ser aprofitat per la girondina Carlota Corday¹⁷² per matar-lo.

Podem concloure que, en l'àmbit periodístic, l'auge de tot tipus de publicacions un cop abolida la monarquia va suposar un abans i un després dins de la pròpia Revolució Francesa. Per primera vegada es podia llegir premsa no reialista, i això significava tenir notícies d'altres països, i per tant, deixava la porta oberta a l'entrada d'informacions i coneixements que bé podrien haver estat vetats fins aquells moments. En aquesta revolució periodística hem destacat a Marat, l'ajuda del qual fou de vital importància per difondre l'ideari de Robespierre i per marcar públicament a tots aquells que hi estaven en contra, amb totes les conseqüències que això representava. I és que el fet que Marat et pogués denunciar a través del seu diari, significava la fi dels teus privilegis, i gairebé sempre, de la teva pròpia vida. Una ajuda, la de Marat, que complementaria amb la resta de publicacions, van aplanar el camí a Robespierre de cara a imposar la seva ideologia política al poble francès.

4.2. L'art, la literatura i l'educació.

El periodisme no va ser l'única àrea en beneficiar a Robespierre. Per exemple, Jacques Louis David, amic de Marat i Robespierre, va utilitzar la seva pintura¹⁷³ per a ser la veu de la Revolució dins el món de l'art plàstic. Seu és el quadre *Serment du Jeu de paume*¹⁷⁴ que escenifica el jurament que van fer els 577 diputats del Tercer Estat quan van assegurar que no se separarien fins a haver aprovat la nova Constitució.

David també va pintar el quadre *Marat assassiné*, que mostra el moment de l'assassinat del periodista a la banyera de casa seva. David va acabar el quadre en quatre mesos i es va decidir que s'exposaria a la sala de la Convenció per a recordar a tothom la necessitat de la Salut Pública, l'òrgan amb el qual Robespierre semblava el terror. Així, l'obra s'utilitzava de manera propagandística, ja que per una banda evocava el record de Marat assassinat pels girondins, i per l'altra esdevenia una intimidació a tota aquell que pensés en anar contra el poder.

¹⁷² Charlotte Corday, (1768–1793), seguidora del club dels girondins, va assassinar a Jean-Paul Marat.

¹⁷³ Cfr. Annexos.

¹⁷⁴ En català: El Jurament del Joc de la pilota. Rep el nom d'una sala de joc annexa al Palau de Versalles on és va fer el jurament.

En quant a la literatura, Alexis de Tocqueville ens parla de com els escriptors van ser una canal de comunicació més que va ajudar a divulgar la ideologia de la Revolució. Per al conegut historiador “enmig de la més profunda ignorància en la qual hom vivia, tota la nació, llegint-los, acabà per contraure els instints, les inclinacions espirituals, els gustos i àdhuc les tendències naturals de qui escrivien”¹⁷⁵, deixant clara la influència dels escriptors sobre el poble.

L'exaltació política va tenyir de patriotisme la literatura, sobretot la poesia, donant lloc als versos del *Chant de guerre de l'arméé du Rhin* (la Marsellesa) de Rouget de Lisle, compostos al 1792, o el *Chant du départ*, de Maire Joseph Chénier, compostat al 1794. Tocqueville defineix molt bé la feina de la literatura com a canal comunicatiu de la utopia revolucionaria francesa quan afirma que “els llibres havien fornit la teoria; el poble s'encarregà de la pràctica i ajustà les idees dels escriptors a les seves pròpies fúries”¹⁷⁶.

A l'hora de difondre la ideologia d'igualtat que tenia Robespierre, aquest es va servir de *l'Emili*, l'obra més coneguda de Rousseau i la qual el mateix filòsof tenia com la seva millor obra¹⁷⁷. D'aquesta manera, la Revolució educarà els seus fills en l'amor per la naturalesa, un fenomen del qual parlava Rousseau fent referència al camp pràctic de l'estudi, al qual donava importància per sobre del teòric. Les escoles van passar a ser gratuïtes per a que en elles s'hi donin trobada tant els fills dels rics com els dels pobres, i fent així que tots s'eduquin amb el valor de la Igualtat.

Després d'aquestes línies s'entén, per tant, la funció providencial que van tenir la literatura i l'art en la propagació de la utopia política de Robespierre. No són, sens cap mena de dubte, els canals de comunicació als que estem acostumats actualment, però no per això deixen de ser transmissors de missatges. La televisió, la ràdio, o internet, sovint ens fa oblidar que la narrativa més bàsica, una escultura, una estela, un fris, un retaule, o un quadre, amaguen també una ideologia, uns determinats missatges. Podem dir, per tant, que la quantitat d'artistes que en aquest sentit es van adherir a Robespierre, van ser de vital importància.

¹⁷⁵ DE TOCQUEVILLE, Alexis; *L'Antic Règim i la Revolució*, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 168.

¹⁷⁶ Ídem, p. 221.

¹⁷⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques, *The Confessions*, New York, Penguin, 1953, p. 529-30.

5. Conclusions.

A través de les pàgines que ens precedeixen, hem estat testimonis dels anys més crucials a la vida del revolucionari francès Maximilien Robespierre. Mitjançant l'anàlisi dels seus discursos, hem demostrat que l'oratòria que tant persuasiva va esdevenir en el moment de ser exposada, està en gran part formada per un conjunt de contradiccions argumentades hàbilment que buscaven servir d'excusa a les accions del mateix Robespierre. Només així s'entén que estès a favor de la llibertat d'expressió però que al mateix temps prohibís la premsa reialista; o que no fos partidari de la pena de mort i que simultàniament demanés l'execució del rei; o que defensés la legalitat dels processos judicials i al mateix temps practiqués el terror. Per tant, i encara que la persona de Robespierre no és l'eix d'aquest estudi sinó que ho és la seva utopia política, la primera conclusió no buscada però trobada és que el revolucionari francès pren els paràmetres d'un encantador de serps, capaç de persuadir demanant quelcom i moments després, de la manera més audaç, trobar-hi una excepció i agafar-s'hi per tal de sortir-se sempre amb la seva.

Com bé apunta l'historiador i pare de la política moderna Alexis de Tocqueville, la Revolució Francesa no va tenir com a únic objectiu canviar "un govern vell", sinó abolir una "antiga forma de societat". Es volia eliminar tot rastre de tradicions i costums reialistes, i es pretenia "buidar l'esperit humà" de totes les idees que fins aleshores s'havien fonamentat en el respecte i l'obediència¹⁷⁸, la qual cosa podem lligar amb el comportament autoritari de Robespierre abans mencionat.

Tal i com remarca Tocqueville quan ens parla de com al segle XVIII, els homes de lletres van esdevenir els homes del govern. L'historiador ens comenta que aquests homes "se sentien naturalment empesos a voler refer la societat de llur temps segons un pla totalment nou, que cadascun d'ells traçava amb l'única llum de la seva pròpia raó"¹⁷⁹. Aquestes paraules són, al nostre entendre, una referència al fet que revolucionaris com Danton, Desmoulins i el mateix Robespierre es regien cadascú amb la seva pròpia ideologia, tal i com es feia palès en els debats de la Convenció.

Pel que respecta als mecanismes de comunicació en sí, hem vist com el revolucionari francès va instrumentalitzar aquelles arts mitjançant les quals podia arribar a la societat de manera fàcil, directa, i sense firmar-ho ell mateix sinó el propi

¹⁷⁸ DE TOCQUEVILLE, Alexis, *Op. cit.*, p. 45.

¹⁷⁹ Ídem, p. 163.

autor de cada llibre, o de cada quadre, o de cada publicació. Així, hem volgut destacar la figura del pintor David i la del periodista Marat, per acostar-nos a dos de les múltiples amistats que van facilitar la difusió de la utopia política de Robespierre a través d'allò en que destacaven, ja fos escriure, pintar o compondre música. Cal assimilar aquesta ajuda com a providencial si volem entendre l'èxit que va tenir el revolucionari entre el poble, ja que segurament, si no hagués gaudit d'aquest suport cultural, difícilment hauria esdevingut la figura de pes que va ser.

Després dels anàlisis exposats en aquest capítol, podem afirmar que la difusió de la utopia de Robespierre a través dels canals de comunicació de l'època va ser satisfactòria. Així doncs, primer amb Moro i ara amb Robespierre, tornem a veure la importància que van tenir els mitjans de comunicació a l'hora de difondre els seus plantejaments polítics i que aquests fossin capaços d'arribar a les capes socials on pretenien persuadir, reafirmant un cop més la premissa de la nostra investigació.

III. ADOLF HITLER

Havent indagat en la figura de Robespierre dins del marc de la Revolució Francesa, i la manera com es va servir dels canals de comunicació que va tenir al seu abast, afrontem en aquest nou capítol el darrer dels personatges històrics que hem triat per analitzar-ne la utopia política: Adolf Hitler.

La seva va ser una de les utopies polítiques europees que més temps va persistir fins que la II Guerra Mundial hi va posar un abrupte final. Mentre va manar, el dictador alemany va saber aprofitar-se de la complicada situació social del seu país per a alçar-se amb el poder, no sense l'ajut d'una complexa maquinària de propaganda política amb la qual va donar a conèixer la seva ideologia abans i durant el seu govern. La utopia de Hitler queda recollida a la seva obra *Mein Kampf*, l'obra que conté la seva ideologia i que per tant indagarem a fons en aquest capítol.

1. Introducció.

A les sis i mitja d'un fred dissabte de Pasqua, el 20 d'abril de 1889, va néixer Adolf Hitler a la ciutat de Braunau de l'Imperi austrohongarès –avui dia, ciutat austríaca–, sent el quart de sis germans, i el primer dels fills de Alois Hitler i Klara Pözl que sobreviuria a la seva infància¹⁸⁰. Segons relata l'historiador i expert en Hitler, Ian Kershaw, la infància d'Adolf va ser molt dolorosa i conflictiva amb el seu pare, fet que va marcar el seu caràcter per sempre. Kershaw ens relata que “el nen feliç i juganer de l'escola primària s'havia convertit en una adolescent gandul, ressentit, rebel, esquerp, obstinat i sense nord”¹⁸¹.

El seu pare mor quan ell té tretze anys, i dos anys després es produeix l'òbit de la seva mare. Amb tan sols quinze anys, Hitler es prepara una maleta i se'n va a Viena amb ganes de formar-se. Un cop allí, el jove Adolf s'adona que hi ha una gran quantitat de races barrejades, i que els carrers són cada cop “menys alemanys”¹⁸². A Viena és on va començar a desenvolupar el tarannà que marcarà el seu futur pensament, i a establir les primeres conclusions antisemítiques. Així, Hitler

¹⁸⁰ KERSHAW, Ian, *Hitler: 1889 – 1936*, Pla de la Creu, Península, 2000, p. 35.

¹⁸¹ Ídem, p. 43.

¹⁸² CHEVALLIER, Jean Jacques, *Los Grandes textos políticos: desde Maquiavelo a nuestros días*, Madrid, Aguilar, 1979, p. 369.

assegurava que el marxisme era una ideologia inspirada en l'egoisme i l'odi¹⁸³, i que el màxim culpable era un jueu, Karl Marx¹⁸⁴.

A la primavera de 1912, amb vint-i-tres anys, Hitler es trasllada a Munic, on es comença a guanyar els seus primers jornals venent aquarel·les i mentre esperava poder complir el seu somni de ser arquitecte¹⁸⁵. Al 1914 esclata la I Guerra Mundial i s'allista voluntari per anar al front. La guerra acabarà al 1918 amb un Hitler més madur, però enormement trist i enfadat per la derrota¹⁸⁶. Aquest fet marcarà un punt d'inflexió al pensament polític de Hitler, i aviat començarà a desenvolupar les seves tesis nacionalistes.

A la fi del conflicte li seguiria la dissolució de l'Imperi Alemany en diverses faccions, si bé la més important, gran, i que ens incumbeix a nosaltres, és la creació de la República de Weimar. La creació d'aquest nou govern vindria marcada per la imposició que els aliats i vencedors de la I Guerra Mundial -França, Anglaterra i Estats Units com a països més importants- farien a través del Tractat de Versalles, que minvava àmpliament el poder de decisió que la nova República de Weimar tenia al sota el seu control. Hitler veurà com els seus nous governants es veuen incapaços de fer front a la nova configuració de l'Estat, i d'aquí naixerà el seu pensament polític nacionalsocialista, que impregnarà totes les seves tesis nacionals i accions futures¹⁸⁷.

Cada vegada més, la població alemanya tenia la sensació que l'actual govern es dedicava a acatar les ordres que venien de fora i que no feien suficients polítiques autòctones. En aquest context succeeix al novembre de 1923 el famós *Putsch de Munich* (Cop de Munic). Aquest cop d'estat, propinat pel Partit Nazi, i que havia d'esdevenir un punt de partida per apoderar-se del govern alemany i proclamar un república independent a Baviera¹⁸⁸, va convertir-se en un autèntic fracàs, i va suposar l'empresonament d'Adolf Hitler i dels seus camarades i es va creure erròniament que el seu nom s'oblidaria i que ja mai més representaria un perill per a

¹⁸³ Ídem, p. 373.

¹⁸⁴ Karl Marx, (1818-1883) va ser un filòsof i teòric del socialisme, conegut sobretot per l'obra que va redactar amb F. Engels, el Manifest Comunista, i per la seva obra mestra, El Capital, on exposava per què s'havia d'abolir el capitalisme. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado, Vol 6*, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1501.

¹⁸⁵ CHEVALLIER, Jean Jacques, *Op. cit.*, p. 373.

¹⁸⁶ Ídem, p. 374.

¹⁸⁷ Ídem.

¹⁸⁸ KERSHAW, Ian, *Op. cit.*, p. 216.

la seguretat de l'Estat¹⁸⁹. Contràriament, però, s'acabaria alçant com un dels líders polítics més poderosos de la història contemporània.

La història de l'ascens del nazisme, de la creació del mite de Hitler, i de la difusió comunicativa de la utopia política d'aquest, avancen a un ritme força àgil i sempre en paral·lel al context social i històric d'Alemanya. És per això que tot seguit, al punt dedicat al context històric, reprendrem la història de la República de Weimar per tal d'entendre la situació política i social on té lloc l'auge del nazisme. Així, al llarg de tot el capítol veurem com Hitler tenia la capacitat d'entendre la depressió i el sentiment de desànim de la societat civil alemanya i canalitzar-ho com una agressió a tercers, ja fos atacant al govern, als aliats o als jueus¹⁹⁰. També ens acostarem al *Mein Kampf*, l'obra on recull tota la seva ideologia, i veurem com va dur a terme la difusió de la seva utopia a través d'uns mitjans de comunicació cada vegada més avançats.

2. Context històric.

Per estudiar a l'últim dels autors que analitzarem en aquesta investigació, Adolf Hitler, ens hem de situar a la fi de la I Guerra Mundial, quan té lloc la creació de la República de Weimar en base als criteris estipulats al Tractat de Versalles. Com cabia esperar d'un poble amb l'orgull nacional ferit, els anys que van seguir no van estar exempts de tot tipus de tensions socials i polítiques.

Creiem oportú emfatitzar que el nazisme no l'hem d'entendre com un fet aïllat, sinó que se l'ha d'emmarcar en un auge del totalitarisme. Pensem en Stalin a la Unió Soviètica, o en Mussolini a Itàlia¹⁹¹. Tot plegat formava part d'un increment a l'alça del patriotisme i dels sentiment d'orgull nacional que sentien bona part de les regions orientals en front de les occidentals.

Els historiadors saxons i francesos situen les arrels del nazisme en la pròpia història del poble alemany. Així, creuen que fets històrics com la creació de la Lliga Hanseàtica, que unia diverses ciutats del nord d'Alemanya amb altres d'escandinaves, o el Luteranisme, que propugnava la reforma de les pràctiques i de la doctrina de l'església, són factors que van anar desgastant els vincles del poble

¹⁸⁹ Ídem, p. 223.

¹⁹⁰ Ídem, p. 379.

¹⁹¹ FERNÁNDEZ, Antonio, *Historia Universal: Edad Contemporánea*, Barcelona, Vicens Vives, 1996, p. 544.

alemany amb la part occidental del continent europeu, i que podrien explicar l'aïllament sistemàtic del poble alemany i l'auge del nacionalsocialisme¹⁹².

El Tractat de Versalles també afecta de ple a l'elit intel·lectual alemanya, com en l'escriptor Arthur Moeller van den Bruck o el filòsof Oswald Spengler, fins al punt de fer néixer en ells la idea de la revenja¹⁹³. Així doncs, també s'ha volgut relacionar el pensament romàntic amb l'auge del patriotisme alemany. Diversos historiadors citen com a exemple els *Discursos a la nació alemanya* que l'any 1808 va publicar el filòsof Johann Gottlieb Fichte amb la intenció de despertar el sentiment nacional alemany en mig de les guerres napoleòniques. De la mateixa manera, s'han remarcat les figures de l'historiador Heinrich von Treitschke i del novel·lista Felix Dahn que van enaltir "la puresa dels gots per sobre de la depravació dels romans"¹⁹⁴. Igualment, una de les maneres com el patriotisme va ser exaltat al llarg de tot el segle XIX, va ser a través de la desvirtuació a consciència de les tesis evolucionistes de Charles Darwin, i també de les del superhome de Friedrich Nietzsche, donant a entendre que l'evolució natural consistia en la supervivència del més fort¹⁹⁵.

Sabent això, podem entendre la pèrdua de la I Guerra Mundial com la culminació d'un procés de desencantament nacional que va acabar per convertir-se en un escenari propici per a l'expansió del nazisme. En mig de tot aquest clima de recuperació del patriotisme perdut anys enrere, als polítics de la república se'ls hi van anar acumulant damunt seu diversos fets històrics que enfosquien la seva tasca de govern. D'aquesta manera, la derrota a la guerra, la pèrdua de regions com Polònia, Lituània, Sarre i Danzig que s'havien independitzat, l'humiliació que havia suposat el Tractat de Versalles, la problemàtica de l'atur, la crisi de 1929, o els assassinats dels marxistes d'origen jueu Karl Liebknecht i Rosa Luxemburg, no feien sinó posar en entredit el govern de la República de Weimar¹⁹⁶ i van propiciar l'auge de simpatia que el Partit Nazi va viure a la societat alemanya de l'època¹⁹⁷.

En aquest aspecte, l'any 1932 el poder es concentrava en un petits grups elitistes que no aconseguien posar-se d'acord en cap afer d'estat. La situació tenia a la població desencisada¹⁹⁸. Aquell any, el poble alemany va anar a les urnes un total de cinc cops. Hitler i el Partit Nazi havien guanyat la majoria d'eleccions però els

¹⁹² Ídem, p. 544-545.

¹⁹³ Ídem, p. 549.

¹⁹⁴ Ídem, p. 548.

¹⁹⁵ Ídem, p. 548.

¹⁹⁶ Ídem, p. 548.

¹⁹⁷ Ídem, p. 544.

¹⁹⁸ KERSHAW, Ian, *Op. cit.*, p. 377.

polítics de l'encara República de Weimar no s'atreuen a donar-los-hi el poder. A Hitler se li van oferir diversos càrrecs dins del govern però els va rebutjar tots alhora que feia pressió perquè li fos entregat el govern tal i com havien dit les urnes. Finalment, Paul von Hindenburg va cedir a la pressió nazi i en tant que president de la República de Weimar va ordenar a Hitler formar un nou govern. Així, el dia 30 de gener de 1933 Hitler va prendre possessió del càrrec de Cancellier d'Alemanya¹⁹⁹.

L'autoritarisme amb el qual els nazis pretenien governar no va trigar gens a materialitzar-se. El 24 de març de 1933 es va aprovar una llei segons la qual el Govern tenia potestat per canviar la constitució. L'any 1934, aprofitant la mort de Hindenburg, Hitler s'autoproclama *Führer* del Tercer Reich²⁰⁰. En aquell moment, Alemanya es converteix en un estat totalitari²⁰¹.

3. La utopia de Hitler.

Ja hem vist que la societat alemanya estava es trobava en una situació altament complexa, i va ser gràcies a aquesta que el Partit Nazi es va poder alçar amb la victòria. Les propostes del partit no eren però un full en blanc sinó que estaven molt ben treballades pels alts càrrecs del partit com Rosenberg, Goebbels o el mateix Hitler. De tots ells en parlarem en aquest tercer punt, alhora que procedirem a fer l'estudi hermenèutic que també hem fet de les utopies dels altres autors que ja hem treballat amb anterioritat en aquesta investigació.

3.1. Hitler escriu el *Mein Kampf*.

Hitler decideix escriure els seus plantejaments polítics mentre complia condemna pel fallit cop d'estat de Munic. El seu secretari personal Rudolph Hess era amb ell cada dia per transcriure tot allò que Hitler l'hi anava dictant. *Mein Kampf* comença amb una autobiografia en la qual relata la seva infància i joventut, per després endinsar-se en els seus postulats polítics. Al llibre, Hitler es presenta com un revolucionari que lluita contra la República de Weimar²⁰². La segona part del llibre conté la seva utopia nazi: un gran Imperi Alemany caracteritzat per la raça ària. En els punts que precedeixen aquesta introducció, estudiarem aquest i altres dels aspectes que més presència tenen al llarg de l'obra del Führer.

¹⁹⁹ FERNÁNDEZ, Antonio, *Op. cit.*, p. 557.

²⁰⁰ Ídem, p. 558.

²⁰¹ Ídem, p. 559.

²⁰² Ídem, p. 551.

3.2. La raça ària i l'antisemitisme.

Uns dels punts centrals del *Mein Kampf* són la raça ària i l'antisemitisme, que van estretament lligats com dos pols oposats d'entendre l'home. Encara que aquests dos aspectes són constants en tota l'obra, en parla especialment en el capítol XI del primer volum, que porta per títol *Volk und Rasse* (El Poble i la Raça). La doctrina racista de Hitler impregna tota la seva obra, fins i tot la seva autobiografia, on ja es queixa de la proliferació dels jueus i d'altres nacionalitats en detriment de l'autèntic poble alemany²⁰³. Hitler té clar en tot moment que “el paper del més fort és dominar al més dèbil, i no pas fondre's amb ell” ja que és “la voluntat de la naturalesa elevar el nivell dels éssers”²⁰⁴. Observem com aquesta idea de la supervivència del més fort no és pas una idea nova. Ja hem comentat com el Partit Nazi va fer-se venir a mida les tesis de l'evolució humana de Darwin i del superhome de Nietzsche²⁰⁵. En aquests aspectes, i per tal d'aconseguir la raça més forta, Hitler ja recomanava al *Mein Kampf* l'obligatorietat de l'educació física i esportiva²⁰⁶.

Prossegueix Hitler els seus postulats sobre la raça ària dient que es tracta d'una raça fonamentada en l'idealisme, que en paraules del Führer significava la capacitat de “sacrificar-se per la comunitat i pels seus semblants”²⁰⁷, i ho contraposava amb la suposada falta d'idealisme que tenien els jueus, i si en tenien, deia que només pensaven en “destruir”, no en “edificar”²⁰⁸.

En aquest sentit, Hitler deia:

Tot en aquest món pot arribar a ser millor. Tota derrota pot ser la mare d'una victòria futura (...) sempre que la sang s'hagi conservat pura. Però la pèrdua de la puresa de la sang destrueix per sempre la felicitat interior, abat a l'home per sempre, i les seves conseqüències corporals i morals són indelebles²⁰⁹.

Com dirà més endavant, l'aspecte de la sang i de la raça és “la clau de la història del món”. Per aquest motiu, quan va governar va aplicar unes lleis segons les quals els alemanys només es podien casar entre ells i no pas amb cap altra nacionalitat, i va prohibir que aquelles persones amb discapacitats físiques o mental poguessin tenir

²⁰³ CHEVALLIER, Jean Jacques, *Op. cit.*, p. 379.

²⁰⁴ Ídem (Citant el *Mein Kampf*).

²⁰⁵ KERSHAW, Ian, *Op. cit.*, p. 548.

²⁰⁶ CHEVALLIER, Jean Jacques, *Op. cit.*, p. 377

²⁰⁷ Ídem, p. 380.

²⁰⁸ Ídem.

²⁰⁹ Ídem, p. 381 (Citant el *Mein Kampf*).

fills, un tema del que ja avisava també a *Mein Kampf* quan afirmava que “si durant sis-cents anys els individus degenerats físicament o que patissin malalties mentals haguessin estat privats de la capacitat d’engendrar, l’humanitat gaudiria d’una salut de la que avui és impossible imaginar-se”²¹⁰. I és que totes les polítiques racistes de Hitler anaven dirigides a aconseguir la supremacia de la raça ària a qualsevol cost, i crear així la raça més forta i saludable de l’humanitat. Una de les maneres com Hitler pretenia marginar als jueus era a través del que ell anomenava la “regeneració racial”: Els únics homes de sang alemanya serien els únics ciutadans del Reich, els únics admesos a les funcions públiques, i no pas els jueus²¹¹.

A *Mein Kampf* hi afirma que:

Foren i segueixen sent els jueus els qui van dur el negre al Rin, sempre amb el mateix pensament secret i amb la mateixa finalitat evident: destruir, per la degeneració resultant del mestissatge, aquesta raça blanca que odien; fer-la caure del seu alt nivell de civilització i d’organització política, i arribar a ser els seus amos²¹².

Així doncs, tenim que els jueus són representats en tot moment com l’enemic a combatre.

3.3. *En contra de Versalles i de la democràcia.*

Hitler sentia una ràbia descomunal per França, ja que d’aquest país eren els ideòlegs del Tractat de Versalles. Els tenia, literalment, com a enemics mortals. Afirmava que a França hi existia una aliança “contra natura” entre els financers jueus i francesos que tenia com a únic propòsit arruïnar Alemanya²¹³. Hitler afirmava que consideraria els enemics de França com amics seus:

Tota potència que consideri com nosaltres com n’és d’insuportable l’expansió hegemònica de França sobre el continent, és avui la nostra aliada natural. Cap gestió davant d’aquestes potències ens ha de semblar massa dura, cap renúncia ens ha de semblar impossible si tenim finalment la possibilitat d’abatre l’enemic que ens odia rabiosament. I podrem deixar que el temps curi tranquil·lament les nostres petites ferides quan les més grans estiguin cauteritzades i tancades²¹⁴.

²¹⁰ Ídem, p. 385 (Citant el *Mein Kampf*).

²¹¹ Ídem, p. 377

²¹² Ídem, p. 380 (Citant el *Mein Kampf*).

²¹³ Ídem, p. 390

²¹⁴ Ídem, (Citant el *Mein Kampf*).

Hitler s'excusava en El Tractat de Versalles -que va obligar a l'Imperi Alemany a desfer-se dels territoris conquerits tant abans com durant la I Guerra Mundial- per a canalitzar el seu odi cap a França. Dels estats que van esdevenir independents per ordre del Tractat cal destacar-ne dos: Àustria i Polònia, fet que va motivar encara més la ira del futur dictador, que considerava que aquells estats formaven part d'un "espai vital" necessari per a mantenir l'esplendor de l'Imperi.

Àustria ha de ser retornada a la Gran Pàtria d'Alemanya. I no pas per qualsevol motiu de càlcul econòmic. No No! Fins i tot si la Unió hagués de ser desavantajosa des del punt de vista econòmic, s'ha de fer igualment. La gent de la mateixa sang ha d'estar en el mateix Reich. El poble alemany no tindrà dret a participar en una política colonial fins que no portin a tots els seus fills junts en un mateix Estat. Quan els territoris del Reich abracen a tots els alemanys i es veuen incapaços d'assegurar-los un mitjà de vida, només llavors pot sorgir el dret moral, de la necessitat de la gent, per adquirir territori estranger. L'arada és llavors l'espasa, i les llàgrimes de la guerra produiran el pa de cada dia per a les generacions que vindran²¹⁵.

En aquest concret paràgraf que acabem de citar, Hitler anomena als austríacs "gent de la mateixa sang", motiu pel qual, diu, haurien de formar part tots d'un mateix Reich (Estat). En quant a Polònia, si bé no professava cap estima pel país, ni tampoc l'odiava amb excés, Hitler creia que aquell territori també li pertanyia.

Quan Hitler va accedir finalment a la cancelleria, i encara no s'havia ficat a retallar ni lleis ni institucions, molts van ser els que van qüestionar-lo per a governar, precisament degut a les afirmacions bel·licistes que havia fet a *Mein Kampf*. Un hàbil Hitler, però, va tapar ràpidament totes aquestes crítiques al establir tractats de pau amb Àustria, Polònia i Rússia, entre d'altres països. Òbviament, es tractava d'una cortina de fum per a calmar els ànims. Un cop va tenir tot el Reich sota el seu control, després d'haver dissolt el Parlament i haver proclamat un nou estat totalitari, Hitler va començar a conquerir aquell "espai vital" del que parlava, ometent així els tractats que ell mateix havia promulgat. I és que com ens demostra a continuació, Hitler, a pesar d'haver guanyat unes eleccions parlamentàries, no era gens democràtic:

La democràcia, tal com es practica a l'Europa Occidental a dia d'avui, és la precursora del marxisme. De fet, aquest últim no seria concebible sense la primera. La democràcia és el brou de cultiu en el qual el bacil de la pesta marxista pot créixer i estendre's.²¹⁶

²¹⁵ WELCH, David, *Propaganda and the German cinema*, Londres, Tauris, 2001, p. 108

²¹⁶ KITSON, Alison, *Germany 1858-1990*, Londres, Oxford University Press, 2001, p. 125

En aquest paràgraf Hitler remarca la poca estima que sent per la democràcia, excusant-se en que és la causa vital per al desenvolupament del marxisme, una idea a la que recorre cada vegada que hi veu l'oportunitat, i que li serveix de preàmbul per defensar un estat totalitari²¹⁷.

Hitler també creia que l'Estat no té una finalitat en sí mateix, sinó que el considera un mer instrument que s'ha d'omplir de "contingut" i prou. Aquest contingut no és cap altre que la ideologia política que conté *Mein Kampf*. Creu també que l'Estat no té cap màgia ni cap prestigi, i que la idolatria està reservada només per al Volk (el Poble) alemany i a la "unitat racial" d'aquest²¹⁸. En aquest sentit, al setembre de 1935 s'aproven les famoses lleis de Nuremberg, un compendi de normes que formaran el nou Codi Civil dels alemanys i que estan destinades a "protegir la sang i l'honorabilitat alemanyes". En aquest sentit prohibeixen els matrimonis mixtes i marginen els jueus²¹⁹.

A mode conclusiu, podem extreure de l'anàlisi dels seus textos al *Mein Kampf* que Adolf Hitler va tenir en tot moment la ment molt clara pel que fa als seus amics i als seus enemics: La raça ària era el desig a aconseguir; a nivell nacional els jueus eren l'enemic a perseguir; i a nivell internacional, els francesos; l'Estat era només un mitjà per aconseguir-ho tot plegat. En el següent punt d'aquesta investigació sabrem com va difondre *Mein Kampf* i la seva ideologia tant abans com després d'arribar al govern, i parlarem de l'èxit i la repercussió social que va tenir.

4. Mecanismes comunicatius i difusió.

Hem subratllat com a Hitler no li importava proclamar la seva utopia política encara que aquesta fos racista i bel·licista. Sense ser al govern, però, tenia força difícil difondre la seva ideologia nazi ja que, qui es comprava *Mein Kampf*, ja n'era partidari; i qui l'escoltava als mítings del partit, també. No obstant això, la posada en marxa de mítings cada vegada més nombrosos, i finalment, la seva arribada al govern, van possibilitar que la utopia de Hitler esdevingués una realitat legislada²²⁰.

²¹⁷ CHEVALLIER, Jean Jacques, *Op. cit.*, p. 372-374

²¹⁸ Ídem, p. 383

²¹⁹ FERNÁNDEZ, Antonio, *Op. cit.*, p. 559.

²²⁰ Ídem.

4.1. La distribució de *Mein Kampf*.

Comencem parlant del mitjà de comunicació més bàsic, el llibre, ja que també és el que tenim més present per haver-ne parlat al punt anterior. Si bé amb Moro hem vist una distribució limitada i poc ambiciosa –perquè tampoc pretenia ser-ho–, i tot i així hem comprovat que va esdevenir un èxit, amb Hitler i el seu *Mein Kampf* succeeix, d'entrada, tot el contrari. El llibre va ser publicat per l'editorial del Partit Nazi, la Franz Eher-Verlag, i no va esdevenir l'èxit de ventes que n'esperaven²²¹.

Segons apunta una anècdota, mentre Hitler estava empresonat a Landsberg, no parava de relatar, una vegada rere una altra, els seus èxits personals i les seves conviccions polítiques, fins al punt que per no haver-les d'escoltar més, algú li va demanar que escrigués tot allò en un llibre²²². L'historiador Ian Kershaw, els estudis del qual ja hem comentat en anteriors punts, creu que fos com fos que va sorgir la idea, segurament Max Amann hi va tenir alguna cosa a veure. Ell era el cap de la ja esmentada editorial Franz Eher-Verlag, i segons apunta Kershaw, és molt possible que Amann persuadís a Hitler d'escriure les seves memòries²²³.

Amann comptava amb que Hitler escriuria sobre el fallit cop de Munic, i que podria presentar el llibre com el d'un màrtir, ja que segons sembla, la gent estava ansiosa per saber els secrets interns d'aquell intent de cop d'estat²²⁴. El que ningú s'esperava és que Hitler escriuria un compendi d'articles i discursos empallegosos, i "d'un contingut ampul·lós i d'horrible redacció"²²⁵. El títol que Hitler havia escollit tampoc semblava el més adequat: *Quatre anys i mig de lluita contra les mentires, l'estupidesa i la covardia*. Amann va creure convenient fer uns quants retocs a tot aquell text abans no es publicués. Així, va ser ell qui va canviar el títol pel de *Mein Kampf*, i va fer reescriure algunes parts del llibre que eren il·legibles o no tenien massa sentit degut a la seva enrevessada retòrica²²⁶.

Mein Kampf es publica per primera vegada a l'estiu de 1925, amb Hitler ja fora de la presó. Al 1929 se n'havien venut 36,000 exemplars, una xifra molt més allunyada que la que els editors del Partit Nazi esperaven. L'èxit electoral del Partit Nazi va espitjar les ventes fins a les 80,000 còpies al 1932. Va ser aleshores, en mig del clima electoral i de l'ascens de Hitler al poder, que el llibre dispararia les seves

²²¹ KERSHAW, Ian, *Op. cit.*, p. 250.

²²² Ídem, p. 249.

²²³ Ídem.

²²⁴ Ídem.

²²⁵ Ídem, p. 250.

²²⁶ Ídem, p. 249-250.

vendes²²⁷. Al 1934 ja se'n havien venut un milió i mig d'exemplars. Al 1936 se'n va editar la versió en Braille²²⁸; aquell mateix any també s'adopta la costum de regalar el llibre als recent casats. Al 1937, la xifra de còpies venudes ascendia als tres milions. Pels drets d'autor, Hitler hauria reunit una fortuna de trenta milions de francs, fet que, segons ell, li va permetre renunciar al sou de governant i viure perfectament amb els diners que havia generat a través del llibre²²⁹. Moments abans de començar la II^a Guerra Mundial, a l'abril de 1940, *Mein Kampf* havia venut més de sis milions d'exemplars²³⁰.

D'aquesta manera, veiem com finalment el llibre va gaudir d'un èxit de vendes que en un principi res feia preveure. Els factors als quals podem atribuir aquest èxit inclouen haver reescrit alguns fragments del llibre a temps, així com haver-li donat un nom curt i concís, i per descomptat, l'ascens del Partit Nazi al poder.

4.2. *L'oratòria i la persuasió de masses.*

Igual que hem remarcat l'oratòria en el capítol de Robespierre, cal que fem el mateix amb Hitler. La seva capacitat d'oració i l'efecte arrossegador que tenia són trets universalment reconeguts²³¹, i que van col·laborar a formar grans aglomeracions de gent que volien escoltar el que Hitler els hi havia de dir.

El do de l'oratòria no el té tothom, i el fet que Hitler fos donat a parlar en públic el convertia en ell mateix en un emissor i en un canal alhora, ja que entre ell i el públic només hi havia un espai ocupat per l'aire. Un canal de comunicació més clar que la pròpia oratòria, com ja hem vist amb Robespierre, no el trobarem enlloc més. A favor hi tenia la proximitat i la personalització del missatge depenen des d'on es fes el discurs o a qui anés dirigit. Però tenia una notable limitació, i és que el sistema de discursos era d'un abast molt petit que es redueix al nombre de persones que t'escolten en el moment de transmetre el missatge.

Walter Benjamin, filòsof judeo-alemany molt crític amb el discurs polític de Hitler, va investigar les virtuts del llenguatge, així com el seu poder de persuasió. En el seu estudi, Benjamin es va adonar del gran poder d'atracció que generaven els mítings

²²⁷ Ídem. p. 250.

²²⁸ Ídem. p. 250.

²²⁹ CHEVALLIER, Jean Jacques, *Op. cit.*, p. 399.

²³⁰ Ídem.

²³¹ FERNÁNDEZ, Antonio, *Op. cit.*, p. 551.

del Partit Nazi²³². N'estava sorprès i ho trobava molt perillós. A mesura que el nazisme va anar seduïnt a la població alemanya, Benjamin es va veure obligat a marxar del seu país degut precisament al seu origen jueu i a la seva crítica a les idees de Hitler.

Més recentment, l'historiador Alf Lüdtke, ha posat de manifest que el nazisme no només atreïa a la gent descontenta i sense cap altra afecció política, sinó que també era capaç de combregar sota el mateix paraigües a extrems tant distants com afiliats del partit socialista i del partit comunista²³³.

Aquest fet es deu a que el Partit Nazi recorria a un tema que els altres partits refusaven tocar: el patriotisme de l'Imperi Alemany. Oradors del partit, com el mateix Hitler, també posaven l'accent en temes tant delicats com el militar, un aspecte que el Tractat de Versalles havia reduït a la seva mínima expressió. El fet que per fi hi hagués un partit capaç de parlar obertament de la pèrdua de poder d'Alemanya, culpant-ne als aliats i als jueus, i de predicar el retorn a l'antiga esplendor, va ser el que va possibilitar la trobada, sota el mateix partit, dels desencantats de la política, els extremistes, els apolítics, i per descomptat, els propis nacionalsocialistes.

Ja en el cop fallit de Munic, Hitler s'havia adonat que com a polític, havia de ser capaç de transmetre al poble les seves idees abans no les posés en pràctica. Inclús abans de comptar amb els serveis de Goebbels, Hitler ja se'n sortia prou airós. Doncs, tal i com apunten Benjamin i Lüdtke, el Führer era capaç d'aplegar les ideologies més diverses fent un discurs patriòtic basat en la superioritat ària d'alemanya tal i com hem vist al capítol dedicat a aquest tema al *Mein Kampf*.

És per això, per aquesta valentia a l'hora de parlar d'allò que ningú més s'atreïa a parlar, que podem afirmar, independentment de la posterior propaganda que hi va haver, que l'inici de l'èxit del nacionalsocialisme es basava en el carisma del propi Adolf Hitler. L'atractiu de la seva ideologia absolutista i dogmàtica així com de la promesa al poble alemany d'un retorn a l'estil de vida al que estaven acostumats abans de la Gran Guerra, va ser la manera més eficaç que Hitler va tenir en els seus discursos de seduir una població ansiosa de recuperar autoestima i poder.

²³² CREW, DAVID, *Nazism and German Society: 1933-1945*, London, Routledge, 1994, p. 67-69. Cita de l'obra de BENJAMIN, Walter, *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, Frankfurt, Suhrkamp, 1955. [Edició en anglès: *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*, New York, Schocken Books, 1968].

²³³ Ídem. Cita de l'obra de LÜDTKE, Alf, *Herrschaft als Soziale Praxis. Historische und sozialanthropologische Studien*, Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1989.

4.3. El control de la cultura.

Joseph Goebbels va ser el ministre de propaganda de Hitler i creador de la maquinària propagandística política més gran mai vista fins aleshores²³⁴. Per això es considera a Goebbels una autèntica figura clau a l'hora d'utilitzar els mitjans de comunicació moderns per a adoctrinar a les masses en l'antisemitisme i fomentar el culte a la personalitat d'Adolf Hitler. Goebbels, en tant que Ministre de Propaganda, va posar en marxa una impressionant maquinària propagandística que li va permetre reescriure la història i forjar el present i el futur del Reich.

Alemanya havia estat i encara era rica en les arts, com el teatre i la música²³⁵; i tots aquests canals de comunicació també van ser instrumentalitzats de manera propagandística en el procés que es coneix com a *Gleichschaltung*, o sincronització de la societat germànica, i que consistia a fer que totes les arts donessin difusió a un sol missatge unitari nazi per tots els territoris del Tercer Reich²³⁶. Amb aquesta finalitat es va fundar la *Reichskulturkammer*, o Càmera de Cultura del Reich, sota el lideratge del ja Ministre de Propaganda Joseph Goebbels. Aquesta es dividia en set departaments: belles arts, literatura, música, teatre, cinema, ràdio i premsa. Aquests departaments servien com a mitjans per fer complir tant l'homogeneïtat racial com la unitat ideològica en l'àmbit cultural. L'afiliació a la Cambra era obligatòria per a qualsevol persona activa o emparada en algun d'aquests camps, i resta dir que qualsevol persona que no fos de raça ària hi tenia l'accés prohibit.

La manera com Goebbels va aconseguir crear el que alguns historiadors anomenen "el mite de Hitler", va ser a través d'una estricta regència dels mitjans de comunicació. A la tardor de 1933 es regulà el periodisme en una llei que avui seria considerada discriminatòria i propagandística. Reproduïm a continuació la part en la qual es detallen els requisits per entrar a la professió d'editor:

SEGONA PART: Accés a la professió d'editor

Secció 5: Persones que poden ser els editors són només aquells que:

- 1 tenen la nacionalitat alemanya;
- 2 no han perdut els seus drets cívics ni la qualificació per ser funcionari;
- 3 són d'origen ari i no estan casats amb una persona d'origen no ari;
- 4 han completat els seus 21 anys d'edat;
- 5 tenen el dret a celebrar contractes;

²³⁴ Lectura recomanada: GOEBBELS, Joseph, *Diario*, Barcelona, Plaza y Janés, 1967.

²³⁵ KERSHAW, Ian, *Op. cit.*, p. 462.

²³⁶ Ídem.

6 han estat entrenats en la professió;

7 tenen les qualitats que la tasca d'exercir una influència intel·lectual sobre el públic exigeix.²³⁷

Com podem llegir al punt tres, s'havia de ser de raça ària per a poder exercir la professió de periodista, fet que va deixar fora a molts professionals jueus, que amb el temps es van veure perseguits pel el Tercer Reich fins al punt d'haver-se d'exiliar. El punt número set no amaga que el futur periodista haurà de tenir les dots necessàries per a saber exercir d'influència pública; és a dir, de manipular. Amb aquesta llei, Goebbels s'assegurava que ja no caldria passar censura a l'àmbit periodístic, ja que directament, la llei diferenciava entre els periodistes propicis al règim i els que no. Qualsevol mitjà no afí al règim estava, òbviament, prohibit. Alemanya s'havia convertit també en un estat policial en el qual el desacord i la desobediència es castigaven amb la reclusió a les presons o als camps de concentració, on més tard s'hi practicarien execucions en massa.

La ràdio tampoc es va escapar del control de Goebbels, i aquest va aconseguir que els fabricants de ràdios en creïn una de nova mitjançant la qual no es podia sintonitzar cap emissora de fora del Reich. El transistor, de molt baix cost, esdevé un èxit, i és clar, l'únic que els alemanys hi poden escoltar és una programació nazi darrere la qual hi havia les notícies redactades pels equips de censors i escriptors del propi Goebbels²³⁸.

També cal remarcar la salutació "Heil Hitler", ideada pel mateix Goebbels²³⁹ i que ha transcendit com un dels elements més representatius del Tercer Reich, va esdevenir una part integral de la interacció verbal i escrita, i va arribar a substituir a la majoria de les formes de salutació. És a dir, no calia ser militar ni funcionari per utilitzar-la, sinó que el sol fet de saludar utilitzant "Heil Hitler" es va convertir en un costum ben vist i també necessari per no aixecar sospites de poder anar en contra de Hitler²⁴⁰.

Cal destacar que tot el culte a la personalitat del Führer que Goebbels va aconseguir crear, i l'estricta control que practicava sobre la cultura, va mantenir una població sencera a la inòpia fent que molts pocs fossin els que s'adonessin del que realment

²³⁷ Cfr. Office of the US Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression, Vol. IV*. Washington DC, US Government Printing Office, 1946, p. 709-717. [Doc.2083PS]

²³⁸ FERNÁNDEZ, Antonio, *Op. cit.*, p. 559.

²³⁹ LANSING, Bernard, "Jupkin, the most hated nazi, tells all germany what to think", *LIFE*, March 20th, (1939), p. 60-62.

²⁴⁰ Ídem.

passava dins d'aquell govern totalitarista. Això però, no frenava que petits grups contraris a les polítiques de Hitler també fessin ús de la paraula escrita per a distribuir les seves idees. En aquest sentit, és notable el cas de la *Die weiße Rose* (La Rosa Blanca), un grup de resistència al Tercer Reich que va existir des de mitjans de 1942 fins a principis de 1943, quan els seus dirigents van ser arrestats i executats per haver exercit el dret a la lliure informació²⁴¹.

4.4. Propaganda al treball.

El Partit Nazi va ser el primer en promoure "l'honor del treball" dins la complexa situació econòmica que vivia el país. Els obrers es sentien menyspreats, i com que la indústria d'armament no va ressorgir fins que Hitler la va ressuscitar, molts treballadors es trobaven sense feina, amb famílies que alimentar i havent d'agafar treballs que no volien ja que estaven poc considerats socialment²⁴².

És per això que el nazisme va crear "l'honor del treball" com a icona cultural de l'Imperi Alemany. Volien que els treballadors es sentissin útils. El missatge d'unitat obrera va fer que el nazisme guanyés molts adeptes. No obstant això, el règim nazi en cap moment va prescindir de les classes socials, sinó que senzillament va oferir a les classes treballadores una respectabilitat que fins ara no tenien, així com una participació activa del nou regim polític²⁴³.

Estampes pictòriques, en les quals es podien veure treballadors forçuts i contents, es repartien com caramels pels carrers i fàbriques de tot el país. Aquests pòsters eren fàcils de distribuir donada la facilitat amb que se'n podien imprimir de nous. Això va fer que gaudissin d'un èxit desmesurat sobretot entre els homes, que se sentien més forts, respectats i masculins, al veure's reflectits en aquestes fotografies. Les imatges es van repartir en tot tipus de formes: postals, pòsters, llibres, i per descomptat, formaven part de la premsa diària.

Hitler va aprofitar el dia 1 de Maig, el dia del treballador, per a convertir-lo en dia festiu. El discurs de Hitler de l'any 1933 per a aquest assenyalat dia, va aprofitar per inaugurar el Front Alemany del Treball (*Deutsche Arbeitsfront*, DAF), un sindicat vertical creat per posar fi a la poca dignitat i pèssima reputació que tenien els

²⁴¹ Lectura recomanada: GARCIA PELEGRIN, José Maria, *La Rosa Blanca*, Barcelona, LibrosLibres, 2006.

²⁴² CREW, DAVID, *Op. cit.*, p. 67-69.

²⁴³ Ídem.

treballadors industrials. Al capdavant, Hitler hi va posar a Robert Ley, que va compaginar aquesta tasca amb la de secretari d'organització del Partit Nazi.

En una diada tan assenyalada, Hitler va aprofitar tota ocasió per apel·lar al *Volksgemeinschaft*²⁴⁴, i les seves paraules es van retransmetre per radio a tot el país per aconseguir-ne la màxima difusió. Hitler volia conscienciar al seu poble que, a pesar de les retallades que havia sofert el poble alemany tant a nivell polític, militar, com econòmic, es podrien superar si tots remaven cap a la mateixa direcció, i que per aconseguir-ho, els obrers n'eren una part molt important²⁴⁵.

En aquell discurs, el Führer es va presentar a ell mateix com a un treballador més que s'havia fet del no res i havia arribat a dalt de tot²⁴⁶. Amb aquest parlament, Hitler volia barrejar-se entre els treballadors, fer com si realment fos un més, i a ajudar-los a pujar l'autoestima tant tocada i minsa que tenien aleshores. D'aquesta manera, Hitler utilitza l'empatia per entrar en sintonia amb uns treballadors que fins ara s'havien vist relegats de les decisions polítiques i menyspreats per la societat, i els hi dóna un paper important per al Reich²⁴⁷.

Ley, com tota la gent que de la qual es rodejava Hitler, tenia predisposició per a l'ús de la propaganda, i va ser l'encarregat de difondre la utopia Nazi de Hitler a tots els treballadors, precisament, perquè passés de ser una utopia a ser una realitat. Per tal d'aconseguir-ho, es va crear la figura d'un "líder" a cada fabrica, la missió del qual era fer que tot funcionés correctament entre els companys, establint així a la mateixa persona com a canal de difusió de la utopia nazi. Ley també assegura haver visitat moltes fàbriques per encaixar les mans amb els treballadors, possibilitant així que el seu missatge es pogués transmetre de millor manera²⁴⁸.

Dins d'aquest clima de dignificació del treball per aconseguir una societat laboral ideal, que formava part de la utopia de Hitler, es va escriure un compendi de normes nacionalsocialistes que va ser distribuït en sis edicions, 40,000 còpies en total, entre el gener i l'estiu de 1933; tot un èxit. A pesar de tota la germanor que el manual volia

²⁴⁴ Aquesta paraula significa literalment "comunitat de gent" i fa referència, de manera ambigua, als diferents grups de suport al Tercer Reich (treballadors industrials, escolars, soldats, etcètera).

²⁴⁵ CREW, DAVID, *Op. cit.*, p. 74.

²⁴⁶ ADOLF, Hitler. *Reden des Reichskanzler Adolf Hitler, des neuen Deutschlands Führer*. Berlin, 1933, p. 55.

²⁴⁷ CREW, DAVID, *Op. cit.*, p. 74.

²⁴⁸ Ídem. p. 69.

transmetre als treballadors, també es feia evident la necessitat irrefutable d'una cadena de control, així com la figura del líder abans esmentada²⁴⁹.

Tot i abraçar sempre la defensa dels treballadors, ja que per alguna raó el Partit Nazi era un partit socialista i obrer, Hitler només va crear cortines de fum per als treballadors. Els va dignificar la feina només portes endins. I és que tot i defensar la supressió de classes socials en tots els seus mítings, aquesta promesa no es va acomplir mai²⁵⁰. D'aquesta manera, amb publicacions, codis de conducta, i vinyetes, el règim del Tercer Reich es va assegurar comportaments exemplars per part dels treballadors així com també va aconseguir dignificar la seva feina²⁵¹.

4.4. *El cinema triomfalista i antisemític.*

Recuperem la figura de Goebbels aquesta vegada per parlar de cinema. Si abans ja hem exposat com controlava la premsa en particular i la cultura en general, a continuació veurem la importància que els seus mecanismes van tenir a la pantalla gran per tal de difondre la utopia nazi.

Goebbels es va veure influenciat pel cinema soviètic i els seus mètodes persuasius per acostar-se a les masses com era l'explotació de les vies emocionals²⁵². El Ministre de Propaganda va ser l'encarregat de dur a la gran pantalla el sentiment antisemític de Hitler i del *Mein Kampf* a través de diversos documentals i pel·lícules que enfosquien la imatge popular dels jueus al tractar-los de manipuladors, mentiders i lladres, entre d'altres aspectes encara menys honorosos.

Una de les obres antisemítiques més importants mai realitzada es *Der ewige Jude*²⁵³ (El Jueu Etern), dirigit per Fritz Hippler, i que presenta al poble jueu com una "raça parasitaria" que calia separar de la resta de la humanitat. La pel·lícula va ser retalla i editada per ordre de Hitler fins aconseguir un alt grau d'agressivitat²⁵⁴. El resultat final no va convèncer a Goebbels, que el trobava massa explícit. L'estrena del documental li va donar la raó, ja que gairebé ningú va acudir a les sales de cine a veure'l²⁵⁵.

²⁴⁹ Ídem. p. 74-75.

²⁵⁰ Ídem. p. 75.

²⁵¹ Ídem.

²⁵² FERRÉS, Joan, *Televisión subliminal. Socialización mediante comunicaciones inadvertidas*, Barcelona, Paidós, 1996, p. 212.

²⁵³ HIPPLER Fritz, *Der Ewige Jude*, Deutsche Film Gesellschaft, 1940.

²⁵⁴ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 213.

²⁵⁵ Ídem.

Davant del fracàs de *Der ewige Jude*, Goebbels va tenir les mans lliures per produir una pel·lícula, no un documental, a la seva manera. Es titularia *Jud Süß*²⁵⁶ (El Jueu Süß) i la protagonitzaria una de les estrelles femenines del moment, Kristina Soderbaum, a les ordres del seu propi marit, Veit Harlan. A la pel·lícula, ambientada al segle XVIII, el protagonista jueu s'infiltrava a l'aristocràcia del l'època per a seduir una noia de raça ària i a través d'un seguit d'estratagemes aconseguia que empresonessin el marit de la noia per així poder-s'hi acostar ell. Finalment se'l descobreix i acaba sent afusellat públicament. A diferència del primer documental, aquesta pel·lícula sí que va tenir un èxit rotund. Després de veure-la, la gent quedava convençuda que els jueus no eren dignes de confiança ni respecte²⁵⁷.

El cinema propagandístic, però, no només es feia per a transmetre antisemitisme, sinó també l'orgull del nou imperi alemany que Hitler estava construint. En aquesta direcció s'hi troba el film *Triumph des Willens*²⁵⁸ (El triomf de la voluntat), un film propagandístic que Hitler va encarregar personalment a Leni Riefenstahl, una jove cineasta poc coneguda però que agradava molt a Hitler, i que la història recordarà sempre per la mencionada pel·lícula i també per *Olympia*, sobre els Jocs Olímpics de 1936 a Berlín.

Triumph des Willens va ser rodada al 6è Congrés del Partit Nacionalsocialista que es va celebrar a Nuremberg del 5 al 10 de setembre de 1934. El congrés es va preparar sabent que se'n faria un documental, i per això van omplir els carrers de grues i ascensors especials per a les càmeres, i rails a una alçada de vint metres per on poder gravar les desfilades. Riefenstahl va necessitar trenta càmeres i cent vint empleats²⁵⁹. Si fem un anàlisi dels plànols de la pel·lícula, trobarem que comença amb una seqüència en la que Hitler sobrevola Nuremberg en un petit avió abans d'aterrar-hi. La seqüència està feta de manera subliminal i ve a dibuixar el Führer com el messies que ha de dur l'esplendor al poble. A les seqüències del passeig en cotxe que fa Hitler al capdavant de la desfilada militar, la càmera sempre l'enfoca a l'altura de la seva espatlla, veient la resta de la gent per sota seu. Un plànol que sens dubte ve a emfatitzar la figura divina que ja s'ha volgut donar a entendre en la primera seqüència, i que es manté al llarg de tota la pel·lícula.

Després de mostrar-nos el innegable poder de convocatòria de Hitler a l'hora de presentar-se com a líder davant de grans masses de gent aglomerades per veure'l i

²⁵⁶ HARLAN, Veit, *Jud Süß*, Deutsche Film Gesellschaft, 1940.

²⁵⁷ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 213.

²⁵⁸ RIEFENSTAHL, Leni, *Triumph des Willens*, Universum Film AG, 1935.

²⁵⁹ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 213.

escoltar-lo, comença un nou dia pel Führer. Ens trobem al Congrés Nacional del Partit Nazi. Allí hi ha un gran públic format majoritàriament per obrers. Una manera de dignificar els obrers va ser dotant-los d'un estil militar, en quant a vestimenta i formació, cada vegada que assistien a un discurs del Partit Nazi, per així donar una imatge altiva i de sobrietat, fet que els garantia un bon nom i la lloança de la premsa més burgesa²⁶⁰. Al mateix temps, el fet de que Hitler fes discursos exclusius per als treballadors, l'hi garantia l'estima d'aquests. Seguidament, Riefenstahl ens trasllada a un nou discurs de Hitler, aquest cop davant de milers d'adolescents i nois joves. Al igual que havia fet amb els treballadors, Hitler agraeix al jovent alemany el que estan fent pel Reich, i els hi diu que el país serà seu algun dia. Ja cap al final del documental, una escena perfecta mostra a Hitler flanquejat per dos comandants que caminen a pas ferm, entre milers d'oficials de les SA i les SS, cap al monument en honor dels caiguts durant la I Guerra Mundial, on acte seguit el Führer hi fa una ofrena floral envoltat d'una serenitat extrema.

Sens dubte, *Triumph des Willens* va jugar un paper importantíssim al difondre la utopia nazi de manera propagandística per un dels canals de comunicacions que més estava creixent en aquells moments: el cinema. La pel·lícula estava plena de segones intencions imperceptibles a l'ull d'una persona sense coneixements cinematogràfics. Riefenstahl la va dotar d'escenes molt elegants, vistoses i grandiloqüents, amb el notable rerefons de presentar el règim Nazi com un govern de pau i serenor. Tant els films de Riefenstahl com els de Goebbels van crear escola en el món de la comunicació política, i són obres que a dia d'avui segueixen sent objecte d'estudi per a molts estudiosos del marketing polític i el cinema en general. A tots dos se'ls hi atribueix un ampli reconeixement com a ideòlegs de moltes de les tècniques cinematogràfiques actuals, que no podien sinó causar l'admiració dels espectadors contemporanis²⁶¹.

5. Conclusions.

Des d'aquell dia que va ser empresonat pel fallit cop d'estat a Munic, Hitler va saber que abans de tornar-se a aventurar en una acció militar de tals característiques i magnituds, hauria de convèncer a molta gent si volia arribar a veure el Reich utòpic que tant anhelava, ja que sense el suport popular, difícilment podria tirar endavant els seus compromisos ideològics. Sense desistir en cap moment, i sense ningú que

²⁶⁰ NOLAN, MARY.; *Social Democracy and Society. Working-Class Radicalism in Düsseldorf*. Cambridge, 1981, p. 138.

²⁶¹ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 211-216.

s'adonés de les intencions reals del dictador, Hitler anava avançant a pas ferm cap al govern.

En un primer moment, sense diners i essent un mer polític més dins d'una democràcia en la qual no hi creia, Hitler s'apodera de la paraula per a convèncer mitjançant l'oratòria i es fa així un lloc dins del partit i un nom entre la classe política. Cada vegada són més els assistents als seus discursos. Aquells que l'escolten es queden fascinats del seu do de la paraula i per la seva claredat d'idees. Hitler s'atreveix amb temes que cap altre polític gosava tocar, i això el fa guanyar les lloances i el respecte de molta gent, alhora que guanya pes dins del Partit Nazi²⁶². Quan finalment arriba al poder, no abandona els seus discursos, ja que és conscient que aquests són el combustible que manté unida l'esperança del Partit Nazi per a formar un nou ordre polític. Amb tot el poder legal sota el seu control, Hitler promulga les lleis necessàries per a que la seva utopia passi a ser un decret, i que, en la major brevetat possible, sigui una realitat²⁶³.

A l'oratòria del dictador se li va afegir el seu llibre més venut, el *Meink Kampf*. Després del seu estudi hermenèutic i de les conclusions pròpies que hem extret, en podríem destacar el curiós recorregut que va tenir a les llibreries del país. Com hem vist, *Mein Kampf* no va ser un èxit de vendes a l'instant, sinó que va caldre que Hitler es fes amb el govern abans les seves vendes no es comencessin a compatibilitzar en milions. Part de l'èxit s'ha d'atribuir al seu editor, Max Amann, ja que en tant que expert del món editorial, Amann va escollir el títol definitiu del llibre i va reescriure'n força paràgrafs per tal de fer el llibre més lleuger. Aquest fet en sí va suposar un primer i petit èxit en sí mateix, sinó cabria pensar que llibre encara s'hagués pogut vendre pitjor durant els anys previs al mandat de Hitler. Això sí, governant aquest, la seva obra ja es va convertir en el llibre de capçalera de la societat alemanya²⁶⁴.

Fins aquí podem veure com Hitler es serveix dels mecanismes de comunicació bàsics, com la paraula parlada i escrita, cosa que van fer també Robespierre, amb els seus discursos, i Moro, amb la seva *Utopia*. Ara bé, Hitler comptava amb nous aliats, nous mitjans de comunicació com la ràdio o el cinema que van facilitar-li la feina, això sí, sotmetent-los a un estricte control autoritari i a un fort us partidista.

²⁶² Cfr. Cap. III. Punt 1. Introducció.

²⁶³ Cfr. Cap. III. Punt 4.3. El control de la cultura.

²⁶⁴ Cfr. Cap. III. Punt 3. La utopia de Hitler.

Res no va escapar al control de Goebbels, qui duia un control estricta sobre tots els mitjans de comunicació. Tenint en compte que les lleis que promourà el govern del Führer xocaven amb la realitat social degut al seu marcat to racista, un dels mecanismes comunicatius que es van utilitzar per a que el públic simpatitzés amb la seva ideologia, va ser mitjançant la propaganda política. De les seves produccions hem volgut destacar *Jud Süß*, i hem analitzat la seva composició i també la seva repercussió que sens dubte va ser molt important per a que el règim nazi pogués desenvolupar les seves polítiques antisemítics sota una aparença de normalitat²⁶⁵. En aquest sentit, podem concloure que l'aportació de Goebbels a l'hora d'inculcar aquesta idea al poble alemany va ser fonamental, ja que com hem vist, la seva pel·lícula de ficció i que centrava la seva trama en un triangle sentimental, va ser molt més eficaç per a transmetre l'antisemitisme nazi que pas el documental de Hitler amb un marcat to de discurs polític²⁶⁶. Alhora tampoc ens hem oblidat de Leni Riefenstahl, les pel·lícules de la qual denotaven la felicitat i tranquil·litat del règim, una imatge sens dubte allunyada del imperialista govern d'Adolf Hitler²⁶⁷.

Als diaris i a la premsa en general mai s'hi publicarà res negatiu o que pugui afectar el règim. Es creen notícies falses i s'exageren les bones. Per exercir de periodista necessitaves un carnet que només facilitava la Cambra de Cultura de Goebbels a aquells que prèviament haguessin jurat fidelitat al règim²⁶⁸. És notori també el tracte encertat que donen a les imatges, que passen de ser meres postals decoratives, a grans pòsters amb un missatge d'autoestima inclòs. La totalitat dels cartells distribuïts tenen un sentit patriòtic, i escenifiquen estampes amb les quals es pretén provocar a hom un estímul necessari i crear una acció en línia de la ideologia nazi.

És per tot això que podem afirmar que, efectivament, Hitler va fer un ús encertat dels diferents canals de comunicació que li va brindar la tecnologia de la seva època per tal d'aconseguir els seus objectius. No se l'hi va escapar res, i finalment va poder veure com la seva ideologia era cada vegada més acceptada entre la població de l'Imperi Alemany, i que inclús després de la fi de la guerra i del seu suïcidi, va seguir en la ment de molts dels seus compatriotes. A través d'unes enquestes que el govern dels Estats Units va realitzar després de la fi de la II Guerra Mundial, podem afirmar novament, aquesta vegada amb nombres empírics, que la utopia de Hitler va calar ben endins del seu poble, i sobretot, entre la població més jove, aquella a la qual des de 1933 se'ls ensenyava que Hitler era el millor que l'hi havia passat mai a

²⁶⁵ Cfr. Cap. III. Punt 4.3. El control de la cultura.

²⁶⁶ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 214.

²⁶⁷ Cfr. Cap. III. Punt 4.4. El cinema triomfalista i antisemític.

²⁶⁸ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 214.

l'Imperi. I és que, pocs mesos després de la seva mort, un 42% dels menors de 19 anys, i un 22% dels adults, creien que el millor per Alemanya passava per tenir un nou Führer²⁶⁹.

Els joves també defensaven la figura de Hitler, dient que el dictador havia estat un bon governant però “mal aconsellat”, mentre que la percepció dels que eren majors d'edat era que Hitler havia estat “massa individualista” a l'hora de governar²⁷⁰. Fos com fos, aquestes dades recalquen el per què avui en dia encara estudiem la comunicació política que Goebbels va fer, i és perquè aquesta va ser altament efectiva. Igualment, un percentatge majoritari de sondejats, donava el nacionalsocialisme per bo, mentre que repudiaven el comunisme²⁷¹. En una altra enquesta, la gran majoria va assegurar que Hitler havia estat el millor cap d'estat, només per darrere de Bismark. Inclús deu anys després de la seva mort, al 1955, un 48% dels enquestats pensava que, de no haver estat per la guerra, Hitler hauria esdevingut el cap d'Estat més important d'Alemanya²⁷².

Són dades sorprenents que posen de manifest els bons resultats que Hitler va tenir en la implantació de la seva ideologia a través d'una gran maquinaria de propaganda perfectament encaixada amb lleis, símbols i discursos. Una propaganda que quedaria per a l'estudi, i una utopia que, encara que per temps limitats, Hitler va veure acomplerta, sense obviar, és clar, les innombrables baixes humanes que el seu capritx va causar al pas de la seva ideologia.

²⁶⁹ CREW, DAVID, *Op. cit.*, p. 209.

²⁷⁰ Ídem.

²⁷¹ Ídem, p. 210.

²⁷² Ídem.

4. UTOPIES, COMUNICACIÓ, I PODER.

En els anteriors capítols d'aquesta investigació hem pogut demostrar com tres personatges en moments històrics clau i amb un pensament molt diferenciat, plantejaven les seves utopies d'un govern ideal tot servint-se dels canals comunicatius propis de llur context històric.

Per completar el nostre estudi ens cal aprofundir en l'aspecte sociològic i més teòric dels mitjans de comunicació, així com la relació que aquests estableixen amb el poder, per tal d'entendre les dinàmiques que associen la utopia política, la comunicació i el poder. Per això, en aquest quart i últim capítol, farem un exercici de síntesi d'hermenèutica històrica tot endinsant-nos en els inicis dels canals comunicatius fins arribar a l'actualitat, alhora que ens servirem dels estudis que han fet diversos sociòlegs i experts en mitjans de comunicació, per acabar formulant noves premisses amb l'ànim que ajudin a comprendre millor la relació entre les tres realitats que ens ocupen.

En aquest sentit, a continuació farem una repàs a les conclusions que hem anat recollint al llarg d'aquesta investigació, tot relacionant-les amb diversos estudis dels mitjans de comunicació. Així, en un primer punt hem agrupat el període del Renaixement a la Revolució, que és el que primer tractarem per tal de veure els inicis comunicatius; seguit d'aquest dedicarem un altre punt als segles XIX i XX, on veurem el salt tecnològic dels mitjans i el que això va significar per a la pràctica de la comunicació política; finalment analitzarem el panorama actual i plantejarem el que pot ser l'inici d'un nou punt d'inflexió per a la comprensió de les utopies polítiques i els mitjans de comunicació.

1. Del Renaixement a la Revolució.

En tant que individus racionals, la recerca de coneixement sempre ha estat una constant en l'evolució humana. Des dels principis del temps, els homes han interactuat entre ells a través del llenguatge i han sabut transmetre, de generació en generació, tot tipus de coneixements. Els diversos canals de comunicació que han existit al llarg de la història de la humanitat, units a la capacitat cognitiva de l'home, han permès l'auge de la cultura arreu del món, així com també han format una societat plenament informada.

En aquest sentit, un dels avenços més importants que va servir com a catalitzador del llenguatge i del coneixement va ser la impremta de tipus mòbils de Johannes Gutenberg que va entrar en funcionament a l'any 1450²⁷³. La impremta no va trigar a espargar-se per la geografia del continent europeu gràcies als impressors alemanys que es van moure de manera nòmada per diferents indrets del continent europeu²⁷⁴.

Per a l'elit política de la Venècia moderna, la difusió de la informació política era a la vegada “una realitat quotidiana i una font permanent d'ansietat”²⁷⁵. Durant segles, la ciutat havia estat un pròsper centre d'informació. Cal recordar que, històricament, els segles XV i XVI són per a Venècia el punt més àlgid de la seva economia i, per extensió, de la seva prosperitat. A més a més, el seu port s'havia convertit en una aturada obligatòria per a tots els viatgers i comerciants, cosa que va afavorir un ampli intercanvi comercial i de cultura i que va fer que Venècia es convertís en tot un centre de comunicacions²⁷⁶ capaç de fer ombra a les ciutats també importants de Paris, Londres i Roma²⁷⁷.

El segle XVI representa en la història l'eclosió de la curiositat pública, que es traduirà en un creixent interès pels coneixements i en una major demanda d'informació²⁷⁸. Així, a l'any 1500, ja hi ha més de dues-centes cinquanta ciutats europees amb impremta, la majoria a països com França, Itàlia i naturalment a Alemanya, d'on eren originaris Gutenberg i la seva impremta. En total, aquell any 1500 es van produir unes 27.000 edicions amb una mitjana de 500 exemplars per edició. És a dir, que hi havia al voltant d'uns tretze milions i mig de llibres en circulació en una Europa que comptava amb cent milions d'habitants²⁷⁹.

En aquest context hi trobem el primer dels autors amb que hem afrontat aquest estudi, Tomàs Moro, en base el qual hem pogut observar tot un cas de, com diu la dita anònima, “ser al lloc adequat en el moment adequat”. Doncs Moro va viure en primera persona l'auge del Renaixement, i fins i tot va poder esdevenir-ne una de les figures més destacades. L'autor britànic va créixer envoltat de manuscrits però va ser testimoni de com, en menys de mig segle, els llibres menjaven terreny a aquells

²⁷³ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *De Gutenberg a Internet*, Madrid, Santillana, 2002, p. 27.

²⁷⁴ Ídem.

²⁷⁵ RAYMOND, Joad, *News networks in seventeenth century Britain and Europe*, New York, Routledge, 2006, p. 65.

²⁷⁶ Ídem.

²⁷⁷ Ídem.

²⁷⁸ GUILLAMET, Jaume, “De las gacetas del siglo XVII la libertad de impremta del XIX” a BARRERA, Carlos (Ed.), *La Era de la Información*, Barcelona, Ariel, 2004, p. 53.

²⁷⁹ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *Op. cit.*, p. 28.

pergamins sovint inexactes i es convertien en el mitjà de comunicació per excel·lència que permetia posar a l'abast d'un ampli públic coneixements fins ara reservats a només uns quants²⁸⁰.

Quan Moro va escriure Utopia, ja feia més de cinquanta anys que les diferents impremtes d'Europa publicaven llibres sense treva. Les elits havien estat educades en un agut sentit cultural, donant molta importància al món de les lletres. Per això ara estaven assedegats d'estudiar i comprendre matèries com la filosofia, l'art o la literatura²⁸¹.

Moro va saber persuadir a la gent a través d'una novel·la amena i de fàcil lectura, que no amaga més secret que el doble sentit amb el qual la va escriure, i que correspon al seu anhel d'un canvi social a l'Anglaterra dels Tudor. Per això Moro, a diferència dels polítics Robespierre i Hitler, no encoratja ningú a alçar-se contra cap altre home per la força, sinó que pretén buscar la reflexió silenciosa tot esperant que els mateixos consellers reials facin les gestions necessàries per aconseguir una polis més justa²⁸².

El fet que encara no hagués passat ni un segle des de la impressió del primer llibre amb la impremta de Gutenberg, i que per tant encara no hi havia una xarxa sòlida de distribució de llibres, no va suposar cap fre per a Tomàs Moro, que va fer ús de la missatgeria privada per a la distribució de la seva Utopia. El llibre va acabar gaudint d'una molt bona acceptació dins d'una elit intel·lectual determinada mentre Moro era viu però també un cop va ser mort, fins al punt de convertir-se en un llibre de referència per a l'època²⁸³.

Els governants d'aleshores, no van trigar en adonar-se'n del poder dels llibres, ja que aquests podrien contenir ideologia que anés tant a favor com en contra seu. En aquest sentit, el rei Enric VIII conegut per les seves discrepàncies amb la Santa Seu, va promulgar una llei segons la qual es reservava el dret de vetar l'accés de determinats llibres dins els seus territoris monàrquics²⁸⁴. En aquest punt és quan podem començar a entendre una primera relació entra utopia, comunicació i política.

²⁸⁰ Cfr. Cap I. Punt 5. Conclusions.

²⁸¹ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *Op. cit.*, p. 28.

²⁸² Cfr. Cap I. Punt 5. Conclusions.

²⁸³ Cfr. Cap I. Punt 4. Mecanismes de difusió de la utopia.

²⁸⁴ Cfr. Cap I. Punt 3. La Utopia de Moro.

Amb el pas dels anys, l'absolutisme monàrquic era cada cop més mal vist. Els governs absolutistes creien que el poble havia de participar de la política “només rebent-ne ordres”²⁸⁵. A mesura que els estats anaren trencant amb l'absolutisme i que noves vies polítiques s'han anat obrint camí, podem afirmar amb certesa que la comunicació hi ha jugat un paper clau i fonamental.

En poc més de cinquanta anys, Europa havia deixat enrere l'Edat Mitjana i s'havia endinsat de ple en el Renaixement, i amb ell, dins un mar de llibres. Escrivia un autor italià que hi havia tants llibres que “no podíem ni llegir-ne els títols”²⁸⁶. De sobte, l'accés a la informació havia passat de ser pràcticament nul a ser molt voluminós.

En la segona meitat del segle XVI, la quantitat de notícies disponibles era massiva. Qualsevol que sabés llegir podia estar a l'ordre del dia a través dels butlletins de notícies manuscrits anomenats “avis”, que fins i tot comptaven amb redactors de notícies professionals plenament dedicats a aquestes funcions²⁸⁷.

L'historiador victorià Lord Acton²⁸⁸ va formular que la impremta havia suscitat dos tipus d'efectes en la cultura escrita: d'una banda l'efecte horitzontal, segons el qual la impremta posava el coneixement en mans d'un públic molt extens; de l'altra, l'efecte vertical, el qual representava l'acumulació de coneixements i idees, i la possibilitat que això pogués ser referència de futurs estudis²⁸⁹.

Una fita molt important que relaciona la comunicació amb el poder és la coneguda *Encyclopédie* francesa, publicada entre el 1751 i el 1765 i va acabar tenint un total de trenta-cinc volums²⁹⁰. L'*Encyclopédie* va ser impulsada per Denis Diderot i Jean d'Alembert. Briggs i Burke asseguren que el que es buscava amb aquesta gegant enciclopèdia era “promoure la consciència política i transmetre informació”²⁹¹. El caràcter acadèmic de l'enciclopèdia, que posava a l'abast de tothom molts coneixements que sovint no eren ben vistos per l'absolutisme reial, va propiciar que el govern de Lluís XV li retirés el vist-i-plau del que havien gaudit fins aleshores²⁹². Així, al 1759, tota l'obra va ser prohibida per decret reial després d'haver-se'n editat

²⁸⁵ DEUTSCH, Karl, *Political Community At The International Level*, Salt Lake City, Aardvark Global Publishing, 2006, p. 26.

²⁸⁶ Ídem, p. 30.

²⁸⁷ RAYMOND, Joad, *Op. cit.*, p. 65.

²⁸⁸ John Emerich Edward Dalberg-Action (1834-1902), va ser un historiador, editor i professor angles. Cfr. ACTON John, *The History of Freedom and Other Essays*, New York, Cosimo, 2007.

²⁸⁹ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *Op. cit.*, p. 31.

²⁹⁰ Ídem, p. 221.

²⁹¹ Ídem, p. 115.

²⁹² MAGEE, Bryan, *The Story of Philosophy*, New York, DK Publishing, 1998, p. 124.

només els set primers volums. Els seus autors van seguir treballant-t'hi; i més endavant s'autoritzaria la publicació de nous capítols²⁹³. El mateix Robespierre va celebrar L'*Encyclopédie* com “el capítol introductori de la Revolució”²⁹⁴.

Precisament, Maximilien Robespierre resulta un personatge excel·lent per definir la rebel·lió contra el poder. Si bé Moro es revelava però ho feia de manera tranquil·la i mitjançant la reflexió, el revolucionari francès tenia un objectiu molt clar: l'abolició de l'absolutisme quan abans millor, i de manera violenta si era necessari. Sabia què dir i com dir-ho per a encendre els ànims i va comptar amb un aliat molt important que Moro no va tenir: la premsa.

Però ja no només les publicacions periòdiques es van aliar amb Robespierre, sinó que també importants personalitats del món del periodisme i de l'art, com per exemple Marat i David²⁹⁵, van prestar el seu talent i la seva dedicació a la causa de Robespierre, possibilitant-ne així una ràpida propagació per totes les capes de la societat francesa. Cal recordar que des dels burgesos fins els camperols, estaven ben tips de l'Antic Règim, i si no ho estaven, la propaganda de Robespierre, sovint basada en la por, els acabava de convèncer²⁹⁶.

I és que, com va dir Tocqueville, l'objectiu de la Revolució Francesa no era un canvi de govern més, sinó la lluita per l'abolició d'un tipus de societat massa antic i arcaic pels dies que corrien²⁹⁷. Però, i un cop iniciat el camí vers la utopia revolucionaria, què ve després? Lluny de buscar el consens amb els que no pensaven com ell, Robespierre va actuar de manera dèspota, just el contrari del que havia defensat durant la Revolució. Davant d'aquest fet és bo recordar la frase de la sociòloga Hannah Arendt²⁹⁸ que resa que “el revolucionari més radical es convertirà en un conservador el dia després de la revolució”²⁹⁹.

Robespierre va morir pocs dies després de complir-se cinc anys de la presa de la Bastilla, i amb ell va desaparèixer també el Comitè de Salut Pública, que des de 1793 semblava “El Terror” per tot França. Finalment el revolucionari francès va ser

²⁹³ Ídem, p. 124.

²⁹⁴ HABERMAS, Jürgen, *The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*, s.l., MIT Press 1991, p. 69.

²⁹⁵ Cfr. Cap. II. Punt 5. Conclusions.

²⁹⁶ Cfr. Cap. II. Punt 3. La utopia de Robespierre.

²⁹⁷ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *Op. cit.*, p. 218.

²⁹⁸ Hannah Arendt (1906–1975) va ser una filòsofa alemanya d'origen jueu que va publicar un gran nombre d'escrits sobre teoria política i modernitat. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado, Vol.5*, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1116.

²⁹⁹ Cfr. Cap. II. Punt 5. Conclusions.

presa de les seves pròpies contradiccions, ja que no practicava allò que deia als seus discursos carregats suposadament d'intencions justes, i va acabar els seus dies essent executat a la guillotina on ell mateix hi havia enviat a tanta gent³⁰⁰.

2. Els segles XIX i XX: Auge i assentament de la relació comunicació-poder.

Sovint llegim que la premsa està considerada com un “quart estat”³⁰¹. És una curiosa expressió que va encunyar l'historiador Macaulay³⁰² en referència a la sala de premsa del Parlament de Londres, ja que la informació que d'allí en sortia repercutia directament a les vides dels anglesos. No va ser fins més tard, però, que la premsa va ser anomenada tota ella com a “quart estat”. Ho va fer el periodista F. Knight Hunt quan va titular un dels seus llibres “The fourth estate”³⁰³. Els “estats” fan referència, com ja hem vist al capítol que hem dedicat a Robespierre, a un concepte medieval que relaciona entre sí les diferents classes socials dins d'una mateixa societat. Per tant, el fet que s'anomeni a la premsa com un estat per sí mateix, implica un canvi de paradigma en la història de la comunicació, ja que s'està classificant a aquesta com a una “classe” autònoma prou important com per a tenir menció pròpia a part del poble, de la noblesa i del clero.

El polític anglès Richard Cobden³⁰⁴ ja va aventurar a mitjans del segle XIX, en un dels seus nombrosos escrits, que la premsa esdevindria “una autoritat molt més formidable que qualsevol fiscal general de l'Estat”³⁰⁵. Precisament el final del segle XIX va ser testimoni d'un d'aquests casos en el qual la premsa va mostrar el seu gran poder d'influència. Aquesta vegada no parlem d'un polític, sinó d'un magnat dels mitjans de comunicació. Es tracta de William Randolph Hearst³⁰⁶.

El paper de Hearst dins el món del periodisme es considera clau per entendre la guerra hispanoamericana de 1898. Hearst desitjava veure els espanyols fora de

³⁰⁰ ARENDT, Hannah, “Reflections Civil Disobedience”, *The New Yorker*, Sep. 12 (1970), p. 70.

³⁰¹ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *Op. cit.*, p. 218.

³⁰² Tomàs Babington Macaulay, 1er Baró Macaulay (1800-1859) va ser poeta, historiador i polític anglès. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado*, Vol.6, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1478.

³⁰³ KNIGHT HUNT, Frederick, *The fourth estate: contributions towards a history of newspapers, and of the liberty of the press* (Vol 1), New York, Oxford University Press, 1850.

³⁰⁴ Richard Cobden (1804-1865) va ser economista i polític. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado*, Vol.5, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1232.

³⁰⁵ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *Op. cit.*, p. 221.

³⁰⁶ William Randolph Hearst (1836-1951) va ser empresari del món del periodisme i promotor de la premsa sensacionalista. Cfr. *Diccionario Larousse Ilustrado*, Vol.5, Barcelona, Larousse, 1997, p. 1383.

Cuba, i per això va encomanar a través d'un telegrama al seu corresponsal a l'illa, l'artista Frederick Remington, que dibuixes diferents escenes encara que se les hagués d'inventar: "tu fes les imatges i jo faré la guerra"³⁰⁷. A aquest fet l'hi van seguir una gran quantitat d'històries falses que criminalitzaven la gestió espanyola de l'illa i que van encendre l'opinió pública dels Estats Units. Més endavant, i per mirar d'encoratjar als polítics nord-americans que la guerra amb Espanya per alliberar Cuba era una necessitat urgent, Hearst va encunyar el titular "Remember the Maine, To hell with Spain!" (Recordem el Maine, A l'infern amb Espanya!)³⁰⁸ fent una al·lusió directa al vaixell de guerra nord-americà Maine, que havia esclatat al port de l'Havana a causa d'un fortuït accident, però que quan va passar, Hearst en persona va alimentar aquest incident difonent als seus mitjans que es tractava d'un atemptat perpetrat per un boicot espanyol. La propaganda de Hearst va sorgir efecte³⁰⁹. L'opinió pública començava a creure que els seus polítics s'estaven doblegant davant d'Espanya. Finalment va tenir lloc la guerra hispanoamericana que va acabar amb la pèrdua de Cuba com a colònia espanyola.

Segurament per aquest fet, entre d'altres, Briggs i Burke asseguren en el seu estudi social dels mitjans de comunicació, que va ser vora el 1900 quan la premsa es va establir com una "força social" independentment de l'Estat o de la llei³¹⁰. A partir d'aquest moment, la premsa i els governs mantindran una relació d'amor-odi en concordança amb la societat, i que esdevindrà clau per entendre molts dels moments de canvi del segle XX.

El polític txec Karl Deutsch³¹¹ tenia molt clar que "el poder, i per extensió, la guerra, han estat les majors influències de cara a la construcció d'estats a Europa, però també han esdevingut els majors destructors en el segle XX"³¹². A aquestes paraules, nosaltres hi afegirem la premsa com a factor clau per a que el poder duqués a terme la seva difusió d'idees, ja fossin informacions veraces, propaganda, o simplement mentides. Creiem que la importància de la comunicació ha estat fonamental per a que el segle XX hagi estat testimoni de tants canvis territorials que,

³⁰⁷ CAMPBELL, Joseph W., *Yellow Journalism: Puncturing the Myths, Defining the Legacies*, Westport, Greenwood Publishing, 2003, p. 71.

³⁰⁸ PROCTER, Ben H., *William Randolph Hearst: the early years: 1863-1910*, New York, Oxford University Press, 1998, p. 118.

³⁰⁹ CAMPBELL, Josep W., *Op. cit.*, p. 71.

³¹⁰ BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *Op. cit.*, p. 221.

³¹¹ Karl Wolfgang Deutsch (1912-1992) va ser sociòleg i polític txec d'ascendència alemanya. El seu treball es va centrar en l'estudi de la guerra, la pau, el nacionalisme, i la comunicació. Cfr. Veure nota 313.

³¹² DEUTSCH, Karl, *Political Community At The International Level*, Salt Lake City, Aardvark Global Publishing, 2006, p. 89.

d'haver-se hagut de dur a terme en una altra època, segurament haguessin trigat molt més temps a produir-se, però que amb l'efecte amplificador i adoctrinador de la premsa, han succeït un rere l'altre.

En aquesta mateixa investigació hem vist com en tan sols mitja dotzena d'anys la utopia nacionalsocialista que proposava Hitler deixa de ser una utopia per erigir-se una realitat dins del territori nazi. El cas de Hitler només s'entén si es té en compte el gran salt tecnològic que fan els mitjans de comunicació al llarg dels segles XIX i XX: Creix la premsa i es torna un producte de masses, i neixen la ràdio, la televisió i el cinema. Queda clar que aquests són molts camps a controlar si es pretén aspirar o exercir el poder, motiu que fa que els polítics ja no només hagin d'exercir com a polítics, sinó com a actors. Actors capaços de transmetre emocions i de persuadir a l'opinió pública. Precisament, ens ha arribat constància de que Hitler tenia profunds coneixements de teatre ja que va rebre classes per part d'un dramaturg experimentat, i que també va estudiar diferents mecanismes de posada en escena i d'il·luminació; coneixements que després va utilitzar per a vendre's millor als seus mítings³¹³.

El fet que a Hitler l'anomenessin “el gran magnetitzador” posa de manifest la importància de la part emotiva i comunicativa dins el lideratge polític³¹⁴. En la seva creuada pel control dels mitjans de comunicació, però, Hitler no viatjava sol. La seva mà dreta, Joseph Goebbels, com hem vist³¹⁵, va ser una figura clau a l'hora d'aconseguir el control de masses via els canals comunicatius de l'època. Goebbels va saber molt bé com transmetre la ideologia nazi per la via emocional, i no pas per la racional, construint així un autèntic imperi propagandístic basat en la por.

Segons el sociòleg Joan Ferrés, el nazisme el podem entendre com “un procés de transferència de poder, en una època de frustració per la crisi econòmica i social, des del poble cap a una figura carismàtica³¹⁶”. Per a Ferrés -i des d'aquí hi convenim- el més important dels mítings, fins i tot més que el contingut del discurs, era la posada en escena i tot el que això comporta: el joc de llums i de música, el tempo d'entrades i sortides en escena, la distribució de l'escenari, etc³¹⁷.

³¹³ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 203.

³¹⁴ Ídem.

³¹⁵ Cfr. Cap. III. Punt 5. Conclusions.

³¹⁶ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 216.

³¹⁷ Ídem.

El filòsof contemporani Daniel Innerarity³¹⁸ encerta en afirmar que els mitjans de comunicació “susciten una familiaritat i proximitat amb les coses i les persones, però no permeten veure l'altra cara de la realitat: la seva manufactura, el seu caràcter de mediació construïda, la seva superficialitat”³¹⁹. Doncs com hem vist al llarg de tota aquesta investigació, el procés darrere de qualsevol missatge informatiu és molt més complex que el missatge en sí que acaba rebent la societat, com per exemple en el cas de Hearst i la guerra hispanoamericana. Innerarity va més enllà i comenta que la societat contemporània és invisible. Per a sostenir aquesta premissa, el filòsof ens afirma que avui dia no hi ha coincidència entre allò real i la seva representació, i que estem exposats a una distorsió entre el que veiem i el que suposem que veiem. En diversos casos dels que hem exposat en aquests treballs, com la propaganda nazi, la gent només llegia un titular o escoltava una consigna, però no sabien qui hi havia darrera de tot plegat perquè els mitjans són, com diu Innerarity, “transparentes”, i aquesta transparència fa que hom es desorienti i quedi desconcertat davant un missatge que no té una procedència clara³²⁰.

3. Actualitat: La utopia és la mateixa persona; el missatge polític és l'espectacle.

Si Tomàs Moro hagués volgut convèncer a algú dels seus principis a dia d'avui, no n'hagués tingut prou amb la distribució selectiva del seu llibre com va fer en el seu moment, no l'hi hagués valgut amb ser només un bon escriptor, sinó que hagués necessitat ser un bon actor, dominar la retòrica i el debat, i explicar-se des del millor escenari possible. Com diu el teòric dels mitjans Manuel Castells³²¹, “un enquadrament addicional i essencial de la informació de les notícies polítiques és la personalització dels esdeveniments. Els polítics, no la política, són els actors del drama”³²².

Certament, estem assistint a un moment en el que el missatger és més important que el missatge. I no només això, sinó que el missatge en sí pot ser tant confós com es vulgui, inclús es pot anar canviant a mesura que passen els dies perquè “el que

³¹⁸ Daniel Innerarity és professor universitari i filòsof especialista en ètica, política i societat. Cfr. Veure nota 320.

³¹⁹ INNERARITY, Daniel, *La Sociedad Invisible*, Madrid, Espasa, 2004, p. 33.

³²⁰ Ídem.

³²¹ Manuel Castells és autor de diversos llibres, professor universitari i sociòleg especialitzat amb la societat de la informació. Cfr. STALDER, Felix. *Manuel Castells: the theory of the network society*, Malden, Polity Press, 2006.

³²² CASTELLS, Manuel, *La Era de la Información*, Madrid, Alianza, 1999, p. 355.

queda en la ment de la majoria de la gent és la motivació i les imatges personals com a font de la política”³²³ i no pas el missatge polític. Si bé aquestes paraules les deia Castells fa més de deu anys, segueixen sent perfectament aplicables a la dècada actual.

Avui dia els programes polítics passen a un segon pla. Aquest programes els formen propostes que encara no s’han dut a terme. Són esbossos generals de lleis i accions de tot tipus que, si algun dia es comencessin a aplicar, canviarien l’estructura de la societat. És per això que des d’aquesta investigació considerem que els programes polítics són les noves utopies del finals del segle XX i del nou segle XXI, ja que, teòricament, aspiren a canviar el model polític establert per un de suposadament millor.

Si bé fins ara les utopies polítiques mereixien ser el centre d’atenció, a mitjans del segle XX sorgeix el que nosaltres hem volgut denominar la utopia personal. Aquesta la diferenciarem de la utopia política perquè, mentre la utopia política es recolza en el seu missatge, la utopia personal té com a espina dorsal el missatger. És a dir, hom es personifica ell mateix com allò que defensa. En aquest context, trobem que la gent deixa de donar suport a la idea, per donar-lo a la persona. De dur a terme aquest canvi se n’ha ocupat la televisió.

Al 1960, John F. Kennedy i Richard Nixon es van enfrontar en diversos debats televisius i, curiosament, aquells que van sentir el debat per la ràdio van donar guanyador a Nixon per la seva bona argumentació, mentre que els que ho van veure per televisió van creure que Kennedy havia estat el vencedor del debat. Certament, Nixon havia argumentat millor, però el poder de la imatge va prevaldre. De cop i volta, la gent ja no votava una utopia política, sinó una utopia personal. Votaven a en Kennedy perquè havien simpatitzat amb aquell jove agraciat i estaven decidits dur-lo a la presidència només per aspectes d’imatge³²⁴.

En el nostre temps la imatge personal tampoc ho és tot. El temps avança, els mitjans de comunicació milloren, i per tant, cada vegada són més els elements a tenir en compte de cara a la transmissió d’un missatge. Ja hem vist que el programa electoral o utopia política actual, que és com ho hem volgut anomenar, ha passat a un segon pla, mentre que el polític passa davant de tot. Ara bé, no és veritat que un quadre de colors vistosos i un de tons freds no transmeten les mateixes emocions?

³²³ Ídem.

³²⁴ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 205.

Amb els escenaris polítics passa exactament el mateix. Una bona posada en escena, és a dir, un bon embolcall per al missatge, ajudarà a que aquest sigui percebut amb una major disposició de ser escoltat per part del receptor.

Tant als Estats Units com a les demés democràcies occidentals les campanyes electorals s'han anat convertint en autèntics festivals en els que "l'espectacle compta més que la ideologia, la passió més que la reflexió, l'emoció més que la argumentació, i l'aparença més que la substància"³²⁵.

El polític Jean-Philippe Faletta afirma que la posada en escena que George H. W. Bush va fer en la seva campanya electoral de 1988, va ser clau per endur-se la victòria. Després de guanyar les eleccions, George H. W. Bush va ser entrevistat per la cadena ABC, on un periodista li va preguntar sobre la importància de la seva campanya electoral, i Bush va contestar: "Ja és història; ja no significa res"³²⁶. Així és comprèn fàcilment que la campanya que va dur François Mitterrand a la presidència de França de 1981 la dirigís un publicista, Jacques Séguéla³²⁷. La política, per tant, pren els paràmetres del donar un caramel a un nen. El vailet l'accepta perquè li fan gràcia els colors de l'embolcall, però el caramel que s'empassa és d'un sol color, d'un sol sabor, i d'una sola forma. Així, trobem que els polítics s'emboquen amb diferents emocions i que els electors els trien en base al color de l'embolcall amb el qual més s'identifiquen. I com bé propugnava Bush, quin sentit té parlar de l'embolcall, si ja s'han empassat el caramel?

Amb aquest exemple i amb d'altres que vivim a diari a través de qualsevol informatiu televisat, s'estableix un cert paral·lelisme amb les paraules de Castells quan aquest afirma que quan s'envia un missatge a través dels diferents canals comunicatius "hi ha un procés d'interacció de doble sentit entre els mitjans i la seva audiència en quant a l'impacte real dels missatges, que són deformats, apropiats i ocasionalment subvertits per l'audiència"³²⁸. És a dir, que els missatges d'avui dia corren el perill de ser tergiversats pel propi receptor, que serà qui finalment s'haurà d'identificar amb el missatge que hem transmès o l'haurà de rebutjar. I com influeix això en la comunicació política? Doncs tal i com afirma el sociològ Karl Deutsch: "les

³²⁵ Ídem, p. 202.

³²⁶ FALETTA, Jean-Philippe, "Presidential Campaign Rhetoric in 1988" a FELDMAN, Leslie Dale (Ed.), *Honor and loyalty: inside the politics of the George H.W. Bush White House*, s.l., Greenwood Publishing, 2002, p. 337.

³²⁷ FERRÉS, Joan, *Op. cit.*, p. 204.

³²⁸ CASTELLS, Manuel, *Op. cit.*, p. 343.

comunicacions són el nervi del govern³²⁹. També en aquest sentit s'expressava el sociòleg Jean-François Revel³³⁰ quan posava de manifest³³¹ el bast poder que té la premsa, i per extensió, les persones que controlen el flux d'informació.

Amb aquest repàs als mitjans de comunicació fet a través d'alguns dels sociòlegs que més els han estudiat, hem volgut posar de manifest el procés que indubtablement està canviant la manera de concebre la comunicació política. Si bé tres segles separen a Moro i Robespierre, tots dos van basar la seva comunicació en la paraula escrita. Al cap de menys de dos segles de diferència del revolucionari francès, Hitler ja va haver de fer front a uns mitjans més complexos: els audiovisuals. I poc més de mig segle després, qui avui vulgui transmetre la seva utopia política ho ha de fer amb tots els mitjans que ja existien, i a més a més, internet. Aquesta nova eina, característica de les comunicacions del segle XXI, és un arma de doble fil, ja que si bé posa a l'abast de tothom la difusió de qualsevol missatge que es vulgui, alhora també dificulta el fet de discernir els missatges reals dels falsos, i és clar, això suposa un greu problema de control d'informació pels polítics contemporanis. Simultàniament a aquest fet, també estem veient com en els nous mitjans, el missatge en sí va perdent pes en favor del missatger, i estem convençuts que saber com explotar satisfactòriament aquest factor, serà l'eix dels estudis de comunicació política que es duguin a terme a partir d'avui.

³²⁹ DEUTSCH, Karl, *The nerves of government: models of political communication and control*, Michigan, The Free Press, 1996.

³³⁰ Jean-François Revel (1924-2006) va ser un polític francès, periodista, escriptor i filòsof. Cfr. Veure nota 332.

³³¹ REVEL, Jean-Francois, *El Conocimiento Inútil*, Madrid, Espasa Calpe, 1993.

Conclusions

La nostra investigació ha ofert un recorregut per les principals fites de la història de les utopies polítiques i dels mitjans de comunicació. Hem obtingut quatre grans conclusions, cadascuna d'elles referent a un dels capítols de la nostra investigació: Tomàs Moro, Maximilien Robespierre, Adolf Hitler, i Utopia, Comunicació i Poder.

Pel que fa a Tomàs Moro, hem estudiat com neix una utopia política a través d'un procés d'acció-reacció: Enric VIII exerceix el poder monàrquic molt per sota de les expectatives i això motiva Moro a escriure *Utopia*. En un període de regnats absolutistes on el simple fet de qüestionar la monarquia podia significar la mort, Moro s'atreveix a publicar un text polític emmascarat com una rondalla. Hem demostrat com, hàbilment, va idear un procés per tantejar una primera resposta a la seva obra a base d'enviar-la primer als seus amics, després als seus companys de la Cort, i finalment a diverses personalitats eclesiàstiques, donat el pes que aquests tenien tant en la societat com en els afers reials. Aquesta primera i petitíssima distribució va ser possible gràcies a dos factors: la impremta i la missatgeria. Pel que fa a la impremta, podem afirmar que va ser, sens lloc a dubte, el catalitzador de l'obra de Moro. Si bé abans que Gutenberg l'inventés, hi havia escribes que es dedicaven a copiar els llibres manualment, és molt possible que sense la impremta, l'obra de Moro no hagués gaudit de la distribució que va tenir. Dit d'una altra manera, Moro va saber aprofitar l'explosió cultural que va suposar el Renaixement. Tampoc podem oblidar el segon factor que va catapultar la seva obra a l'èxit: la missatgeria. La figura del missatger esdevé essencial per entendre que *Utopia* viatgés sense treva per tot el continent europeu fins a convertir *Utopia* en un llibre de referència que tothom respectava. Podem afirmar, per tant, l'èxit literari i de distribució de la utopia política de Moro. Només a través d'epístoles i amb l'ajuda dels seus missatgers, tot seguint una cautelosa i encertada estratègia que va consistir en anar de menys a més, sense pretensions, i atent als consells dels altres, Moro va ser capaç de trobar lectors per a *Utopia* més enllà de les fronteres britàniques i del seu propi segle.

En quant a Maximilien Robespierre, podem formular dues grans conclusions: la repercussió d'un bon discurs, i la importància dels mitjans de comunicació no convencionals. El revolucionari francès ens va deixar un llegat de discursos que hem provat contradictoris si bé estaven excel·lentment exposats. La seva argumentació, sovint força enrevessada, era la base de la oratòria amb la qual va saber tant als

seus partidaris com als seus detractors, fins a esdevenir un dels personatges més visible i amb més influència de la Revolució. Hem estat testimonis de com els seus plantejaments polítics s'anaven radicalitzant el pas del temps fins que els seus compatriotes es van adonar de l'enverinament del seu discurs. Abans això no va passar, però, Robespierre va tenir prou temps com per implementar la seva utopia política a través de la premsa i d'altres mitjans no convencionals. Així, hem vist com Marat a través de la premsa, o David a través de la pintura, posaven el seu talent al servei del discurs de Robespierre. Ell s'encarregava de persuadir als altres polítics de l'Assemblea Nacional, mentre al mateix temps controlava la opinió pública a través dels seus valuosos contactes. Robespierre demostra que el poder de la paraula ben recitada, ha d'anar acompanyat d'altres canals comunicatius com els quadres, la música i la premsa, que més enllà dels llibres, poden influir i molt en la percepció d'una utopia política i en la seva distribució. Tot el que l'home crea, per tant, és subjecte d'incloure un missatge, i com hem vist aquest és un camp que Robespierre va treballar molt bé a favor seu.

Pel que fa a Adolf Hitler, hem pogut observar com ser un bon orador no sempre equival a ser un bon escriptor, doncs la seva utopia política, el *Mein Kampf*, va haver de ser reescrita en una hàbil decisió del seu editor que sens dubte va influir en la posterior acollida que va tenir el llibre. Aquest fet, però, no treu mèrit a la pròpia retòrica de Hitler, capaç d'aglomerar multituds als seus discursos nacionalsocialistes. Pel fet d'haver viscut al segle XX, Hitler va haver de tenir sota control molts més aspectes que pas Moro o Robespierre. El Führer va haver d'organitzar-se i de dividir el treball en diverses persones, com Robert Ley o Joseph Goebbels. La maquinària propagandística que aquests van dissenyar va ser providencial per a l'àmplia difusió que es va donar a la utopia política de Hitler. Així, el seu imperialisme, l'antisemitisme, i la convicció de la superioritat de la raça ària, van ser transmeses ja no només a través del *Mein Kampf*, sinó a través de la premsa, la música, el dibuix, la ràdio o el cinema. Cap mitjà de comunicació escapava al seu control, i és per això que encara avui en dia s'estudien els mecanismes de difusió de la seva ideologia política. En qualsevol cas, resulta innegable el paper que els mitjans de comunicació van tenir en la consolidació de la figura de Hitler com a ideal polític, i que per tant reforcen la conclusió que emmarca la seva utopia com un èxit comunicatiu.

Després de demostrar la importància dels mitjans de comunicació a l'hora de comunicar utopies polítiques, hem volgut acabar aquesta investigació posant l'accent sobre l'evolució dels mitjans de comunicació com a canals de transmissió i difusió de missatges polítics. Després d'haver-nos guiat per diferents sociòlegs, tots ells autors

d'interessants tesis sobre els mitjans de comunicació, ens hem aventurat a llençar noves teories adaptades al nostre temps. El plantejament que hem fet, i que s'emmarca dins la premissa d'aquesta investigació per entendre la importància dels mitjans en la difusió d'utopies polítiques, és que cada cop més podem cerciorar-nos d'un canvi en la manera com fins ara s'havia entès aquest procés comunicatiu. Si fins ara el mitjà era el missatge, i això és el que hem vist amb els autors que hem analitzat, el segle XXI ens obliga a canviar el plantejament. Ja no és tant important el mitjà com ho és el missatge. Per què? Doncs perquè aquest, el missatge, representa la política en ell mateix: en la seva imatge, en el contingut dels seus discursos, en la manera com s'expressa, etcètera. Per tant, podem concloure que la cadena del procés comunicatiu torna al seu inici, torna a l'home, i aquest pren el protagonisme total en la difusió del missatge.

El propòsit d'aquesta investigació no era altre que cerciorar-nos del lligam que sempre ha unit els conceptes utopia, política i comunicació. Hem volgut dotar la investigació d'un rerefons històric a través de l'elecció de tres personatges molt diferents entre ells, i també molt separats en el temps, per així adonar-nos dels diversos angles que pot tenir un sol concepte interpretat en contextos històrics diferents, això sí, sempre mantenint-nos dintre les fronteres europees i sempre agafant un exemple dins de diferents períodes històrics clau: el Renaixement, la Il·lustració i la Modernitat. En el seu conjunt, ens ha servit per comprendre millor la difícil tasca de transmetre un missatge polític i utòpic amb l'aparell comunicatiu de cadascuna de les èpoques on ens hem aturat, i ja no només de transmetre'l sinó d'ampliar-ne la repercussió i mantenir el seu interès viu en una societat en constant moviment. Finalment, podem dir que tot aquest viatge ens ha dut a reflexionar sobre una evolució inexorable que fa que ens haguem de replantejar la manera com entenem els mitjans, la política, i el poder. Un triangle al qual estem obligats a formar-ne part atesa la nostra naturalesa i la nostra concepció social.

Bibliografia

Fonts primàries

BRIGGS, Asa, i BURKE, Peter, *De Gutenberg a Internet*, Madrid, Santillana, 2002.

CASTELLS, Manuel, *La Era de la Información*, Madrid, Alianza, 1999.

HITLER, Adolf, *Reden des Reichskanzler Adolf Hitler, des neuen Deutschlands Führer*, Berlin, 1933.

MARTÍNEZ, Ana, *La Revolución francesa en sus textos*, Madrid, Tecnos, 1989.

MORO, Tomàs, *Utopia*, Llatzer Bria i Perau Ed., Madrid, Alhambra, 1987.

MORO, Tomàs, *Utopia*, Teresa Suero Ed., Barcelona, Brugera, 1978.

MORO, Tomàs, *Utopia*, Joan Valls i Royo Ed., Barcelona, La Llar del Llibre, 1988.

MUNIESA, Bernat, *El Discurso Jacobino en la Revolución Francesa*, Madrid, Ariel, 1987.

Fonts secundaries

ARENDT, Hannah, "Reflections Civil Disobedience", *The New Yorker*, Sep.12 (1970).

CHEVALLIER, Jean Jacques, *Los Grandes textos políticos: desde Maquiavelo a nuestros días*, Madrid, Aguilar, 1979.

CONSTANTINO, Costas M., *Cultures and politics of global communication International Affairs*, Cambridge, University of Cambridge Press, 2008.

CRAWFORD, John, *Discourse: essay on English and American literature*, Amsterdam, Rodopi, 1978.

CREW, DAVID, *Nazism and German Society, 1933-1945*, London, Routledge, 1994.

DE TOCQUEVILLE, Alexis; *L'Antic Règim i la Revolució*, Barcelona, Edicions 62, 1983.

DEUTSCH, Karl, *Political Community At The International Level*, Salt Lake City, Aardvark Global Publishing, 2006.

ELTON, Geoffrey, *England under the Tudors (Vol. 4)*, New York, Routledge, 1991.

FALETTA, Jean-Philippe, "Presidential Campaign Rethoric in 1988" a FELDMAN, Leslie Dale (Ed.), *Honor and loyalty: inside the politics of the George H.W. Bush White House*, s.l., Greenwood Publishing, 2002.

FERNÁNDEZ, Antonio, *Historia Universal: Edad Contemporánea*, Barcelona, Vicens Vives, 1996.

FERRÉS, Joan, *Televisión subliminal. Socialización mediante comunicaciones inadvertidas*, Barcelona, Paidós, 1996.

FURET, Francois, i OZOUF, Mona, *A Critical Dictionary of the French Revolution*, Harvard University Press, 1989.

GUILLAMET, Jaume, "De las gacetas del siglo XVII la libertad de impremta del XIX" a BARRERA, Carlos (Ed.), *La Era de la Información*, Barcelona, Ariel, 2004.

HABERMAS, Jürgen, *The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*, s.l., MIT Press 1991.

INNERARITY, Daniel, *La Sociedad Invisible*, Madrid, Espasa, 2004.

KERSHAW, Ian, *Hitler: 1889 – 1936*, Pla de la Creu, Península, 2000.

KITSON, Alison, *Germany 1858-1990*, Londres, Oxford University Press, 2001.

KNIGHT HUNT, Frederick, *The fourth estate: contributions towards a history of newspapers, and of the liberty of the press* (Vol 1), New York, Oxford University Press, 1850.

MAGEE, Bryan, *The Story of Philosophy*, New York, DK Publishing, 1998.

MANUEL, Frank, *El pensamiento utópico en el mundo occidental*, Madrid, Taurus, 1981.

MICHELET, Jules, *Historical view of the French revolution*, Londres, 1864.

NEWTON, Key, *Early Modern England 1485-1714: A Narratie History*, New York, John Wiley and Sons, 2009.

NOLAN, MARY.; *Social Democracy and Society, Working-Class Radicalism in Düsseldorf*. Cambridge, 1981.

PROCTER, Ben H., *William Randolph Hearst: the early years: 1863-1910*, New York, Oxford University Press, 1998.

RAYMOND, Joad, *News networks in seventeenth century Britain and Europe*, New York, Routledge, 2006.

REVEL, Jean-Francois, *El Conocimiento Inútil*, Madrid, Espasa Calpe, 1993.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, *The Confessions*, New York, Penguin, 1953.

SÁNCHEZ, Dolores, *Así vivían durante la Revolución Francesa*, Madrid, Anaya, 1992.

SELDERHUIS, Herman, *The Calvin Handbook*, Grand Rapids, Eerdmans Publishing, 2009.

SOBOUL, Albert, *La Revolución Francesa*, Madrid, Tecnos, 1989.

TRAPP, Joseph, *The Cambridge history of the book in Britain*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

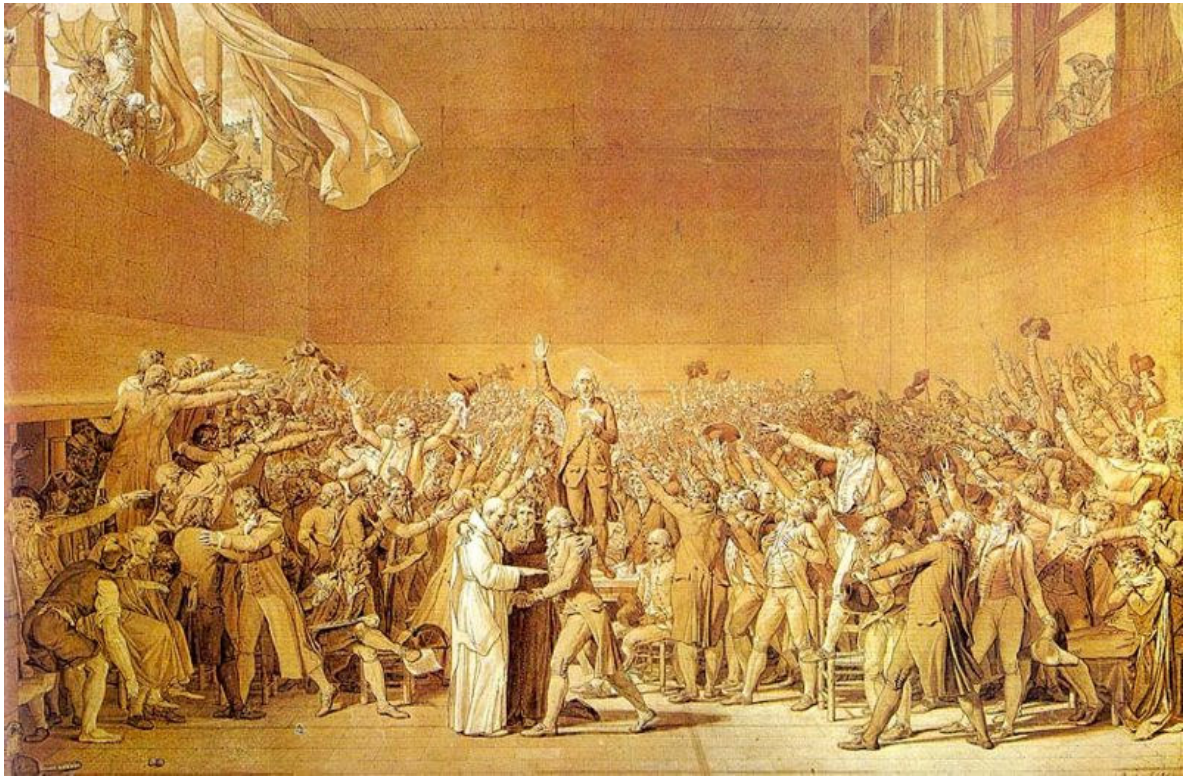
VOVELLE, Michel, *The fall of the French Monarchy 1787-1792*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

WELCH, David, *Propaganda and the German cinema*, Londres, Tauris, 2001.

WILCOX, Helen, *Women and literature in Britain*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Annexos

Jacques-Louis David, (1748-1825) va ser un pintor classicista que s'alimentà del contacte amb la natura i d'un apassionat compromís amb la vida dels individus i de la societat³³².

Jeu du Pomme

Data:1791

Museu Nacional de Chateau, Versailles.

En aquest esbós realitzat per David, es vol commemorar el jurament de mantenir-se units que varen realitzar els representants del Tercer Estat i del clergat reunits a la sala del Joc de la Pilota, el 20 de juny de 1789.

La seva es una pintura de les "llums" al límit mateix de les ombres. El Jurament dels Horacis i el Jurament del Jeu de Pomme son dos grans proclamacions de la virtut moral i política, de la virtut civil, l'afirmació de la prioritat dels valors públics sobre els privats³³³.

³³² CLARK, Kenneth, *La rebelión romántica*, Madrid, Alianza, 1973, p. 24.

³³³ BOZAL, Valeriano, *Historia del Arte*, Madrid, Alianza, 1999, p. 346

Marat Assassiné

Data:1793

Museu Reial de BB.AA, Brussel·les.

En aquesta pintura David escenifica la mort del seu amic periodista Marat i col·lega de Robespierre; instants després de ser assassinat per Carlota Corday.

L' historiadador de l'art Kennet Clark diu del quadre:

Marat assassiné és, al meu judici, el quadre polític més important mai pintat. Es quasi l'única justificació que existeix de la creença popular de que un succés que ha commogut l'opinió pública pot convertir-se immediatament en tema apropiat per una obra d'art³³⁴.

³³⁴ CLARK, Kenneth, *La rebelión romántica*, Madrid, Alianza, 1973, p. 32.